

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI**

SİVİL İTAATSİZLİĞİN POLİTİK ANLAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Özge ARIN BOZTOPRAK

BURSA-2019

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI**

SİVİL İTAATSİZLİĞİN POLİTİK ANLAMI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Özge Arın BOZTOPRAK

Danışman:

Prof. Dr. Derda KÜÇÜKALP

BURSA - 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı'nda 701315009 numaralı Özge ARIN BOZTOPRAK'ın hazırladığı "Sivil İtaatsizliğin Politik Anlamı" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 30./07/ 2019 günü 14.00 - 15.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının... başarılı..... (başarılı / ~~başarısız~~) olduğuna ... oybirliği..... (oybirliği / ~~oy çokluğu~~) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Derda Kuzulu

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Feride Güler

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Feride Kuzulu

30./07/ 2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 24/07/2019

Tez Başlığı / Konusu: **SİVİL İTAATSİZLİĞİN POLİTİK ANLAMI**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 111 sayfalık kısmına ilişkin, 24/07/2019 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (*Turnitin*)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 19 'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
24.07.2019

Adı Soyadı: Özge Arın BOZTOPRAK
Öğrenci No: 701315009
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı:
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
Prof.Dr.Derda KÜÇÜKALP
24.07.2019

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Sivil İtaatsizliğin Politik Anlamı**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Adı Soyadı: Özge ARIN BOZTOPRAK

Öğrenci No: 701315009

Anabilim

Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Programı: Siyaset ve Sosyal Bilimler

Statüsü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Özge Arın BOZTOPRAK
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bilim Dalı : Siyaset ve Sosyal Bilimler
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : VI + 111
Mezuniyet Tarihi : 30/ 07 /2019
Tez Danışman(lar)ı :Prof. Dr. Derda KÜÇÜKALP

SİVİL İTAATSİZLİĞİN POLİTİK ANLAMI

İnsanlık tarihi boyunca hemen her toplumda yönetenler ve yönetilenler olmuştur. Yöneticilerin otoritesinin baskınlığı zamanla kendi muhaliflerini yaratmıştır. Yönetim biçiminin monarşi, oligarşi ya da demokrasi oluşu bu durumu değiştirmeye yetmemiştir. Tarihsel süreçte, çağdaş hukuk devleti düşüncesinin temelinde yatan insanın onurunun koşulsuz dokunulmazlığı ilkesi, çeşitli direniş biçimlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sivil itaatsizlik eylemi bu direniş biçimlerinden biridir fakat en belirgin özelliği her türlü şiddeti reddetmesidir. Sivil itaatsizlik; yönetimin, halkın çağrılarını kayıtsız kaldığı ve bireylerin tüm yasal yolları tükettiği noktada başvurulmuş bir eylem türüdür. Yönetimlerde; ahlak ile yasallık, vicdan ile anayasa arasında kalınan durumlar ortaya çıktığında, sivil itaatsizlik eylemcisi kamuoyuna ahlaki ve vicdani bir çağrı yapmaktadır.

Bu çalışmada sivil itaatsizlik kavramının tanımı, yöntemi ve özellikleri ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Sivil itaatsizliğin diğer eylem biçimlerinden farkı belirlenmiş ve hangi eylemlerin sivil itaatsizlik olarak adlandırılabilir olduğu ortaya konmuştur. Farklı siyasal sistemlerde sivil itaatsizliğin politik anlamı, çeşitli siyaset bilimci ve düşünürlerin görüşleri bağlamında değerlendirilmiştir

Anahtar Sözcükler:

Sivil İtaatsizlik, Yasa, Politika, Yönetim, Meşruiyet, Toplum, Direnme Hakkı.

ABSTRACT

Name and Surname : Özge Arın BOZTOPRAK
University : Uludag University
Institution : Social Sciences Institution
Field : Political Science and Public Administration
Branch : Political and Social Sciences
Degree Awarded : Master
Page Number : VI + 111
Degree Date : 30/ 07/ 2019
Supervisor (s) : Assoc. Prof. Dr. Derda KÜÇÜKALP

POLITICAL MEANING OF CIVIL DISOBEDIENCE

Throughout human history, there have been rulers and large percentage of people ruled by that class in society. Dominance of the ruler's authority has always created its own dissidents. The monarchy, the oligarchy or the democracy is not enough to change this situation. In the historical process, the principle of unconditional inviolability of the dignity of the human being underlying the idea of a contemporary state of law has created dissent and resistance in different ways. Civil disobedience is one of these forms of resistance, but its most prominent feature is the rejection of all forms of violence. Civil disobedience is a type of action taken at the point where the administration is indifferent to the calls of the people and the individuals exhaust all legal means. When there are situations between morality and legality, conscience and constitution, the civil disobedience activist makes a moral and conscientious appeal to the public.

In this study, the definition, method and characteristics of the concept of civil disobedience are discussed in detail. The difference between civil disobedience and other forms of action has been determined and which actions could be called as civil disobedience is discussed. The political meaning of civil disobedience in different political systems has been evaluated in the context of the views of various political scientists and thinkers.

Keywords:

Civil Disobedience, Law, Policy, Governance, Legitimacy, Society, Right to Resist.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
GİRİŞ	1

I.BÖLÜM

SİVİL İTAATSİZLİĞİN TANIMI VE MEŞRUIYET SORUNU

1.1. Sivil İtaatsizlik Nedir?	5
1.1.1. Baskın (Yaygın) Tanım	6
1.1.2. Dar (Sınırlı) Tanım	8
1.1.3. Geniş Tanım.....	9
1.2. Sivil İtaatsizliğin Özellikleri	9
1.2.1. Yasadışılık	11
1.2.2. Alenilik/Hesaplanabilirlik.....	12
1.2.3. Şiddetin Reddedilmesi	14
1.2.4. Ahlakilik	16
1.2.5. Politik ve Hukuki Sorumluluğun Üstlenilmesi.....	18
1.2.6. Ortak Adalet Anlayışına, Kamu Vicdanına Yönelik Çağrı	19
1.2.7. Sistemin Geneline Değil, Tekil Haksızlıklara Karşı Ortak Eylem Olması..	20
1.2.8. Eylem Ciddi Haksızlıklara Karşı Yapılır ve Haksızlıkla Makul Bir İlişki İçindedir	21
1.2.9. Haksızlıklarla İlgili Çifte Standart Kullanılmaz	22
1.3. Sivil İtaatsizliğin Diğer Direniş Biçimlerinden Ayrılması.....	22
1.4. Sivil İtaatsizliğin Meşruluğu Sorunu.....	25
1.4.1. İfade-Eylem Biçimi Olarak Sivil İtaatsizliğin Meşruluğu.....	25
1.4.2. Sivil İtaatsizliğin Sıradan Suçlu Eyleminden Ayrılması: Adaletin Sağlanması Amacıyla İtaatsizlik.....	27
1.4.3. Sivil İtaatsizliğin Ahlaki Açından Meşruluğu	28

II.BÖLÜM

SİVİL İTAATSİZLİĞİN TEMSİLCİLERİ

2.1. Sokrates	31
2.2. Henry David Thoreau	34
2.3. Mohandas K. Gandhi.....	39
2.4. Martin Luther King	46

III.BÖLÜM

FARKLI SİYASAL SİSTEMLERDE SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMLERİ

3.1. Demokratik Hukuk Devletlerinde Sivil Toplum ve Sivil İtaatsizlik İlişkisi	53
3.1.1. Demokratik Yönetimlerde, John Rawls'ın Adalet Teorisi Bağlamında Sivil İtaatsizliğin Politik Anlamı	57
3.1.2. Radikal Demokrasilerde Reformist Bir Yöntem Olarak Sivil İtaatsizlik	61
3.1.3. Müzakereci Demokrasi Bağlamında Sivil İtaatsizliğin Sınırları	66
3.1.4. Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu ve Bergama Köylü Direnişi Örneği	70
3.2. Demokratik Olmayan Devletlerde Sivil İtaatsizlik	77
3.2.1. Totalitarizm ve Bireysel İtaatsizlik.....	78
3.2.2. Hannah Arendt'in Kişisel Sorumluluk ve Sivil İtaatsizlik Değerlendirmesi	80
3.2.3. Etienne De La Boétie'nin Siyasal kulluk ve Sivil İtaatsizlik Değerlendirmesi.....	86
3.2.4. Marx'ın Hakiki Demokrasi Anlayışı: Anarşist Siyaset ve Direniş.....	90
3.2.5. Sivil İtaatsizlik ve Anarşizm İlişkisi Üzerine Değerlendirmeler	94
SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA	108

GİRİŞ

Siyasal rejimler iktidarın ya da çoğunluğun verdiği güçle, azınlığın onurunu ve vicdanını yok sayabilir mi? Adaletten ve eşitlikten uzaklaşmaya başlayarak meşruiyetini kaybetmiş iktidarlara ve adil olmayan yasalara karşı barışçıl bir direniş mümkün müdür? İlkçağlardan bu yana pek çok düşünür ve hukukçu meşruiyetini kaybetmiş zorba yöneticilere karşı direnme hakkı üzerine çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir. Baskıya karşı direnme hakkı ve bu hakkı kullanmanın bir çeşidi olan sivil itaatsizlik, siyasal sorumluluklarımızın sınırları konusundaki tartışmalarla birlikte tarihsel süreçte farklı teorik ve pratik gelişmelerle tanımlanmıştır. Yönetilenlerin, ağır haksızlık ve adaletsizlikler karşısında iç savaş, devrim, ihtilal gibi aktif ve şiddet içeren direnme yöntemlerine karşı sivil itaatsizlik pasif ve barışçıl bir direnme olarak siyasal kültürde yerini almıştır. Sivil itaatsizlik eylemlerinin yalnızca demokratik yönetimlerde işlevsel olabileceğini söyleyen düşünürlerin sayısı fazla olsa da, demokratik olmayan yönetimlerde de otoriteye karşı bir direniş olarak kullanılması gerektiğini savunan düşünürler de vardır.

Demokratik yönetimlerde; ahlak ile yasallık, vicdan ile anayasa arasında kalınan durumlar ortaya çıkabilmektedir. Bu tür durumlarda sivil itaatsizliğin ortak adalet anlayışına çağrıyla, yönetim üzerinde düzeltici bir fonksiyonu vardır. Çünkü demokrasiler meşruiyetlerini halka dayandırdıkları için, bireylerin hak ve özgürlüklerini tanıma, bireylerin yönetime ve kararlara dahil edilmesi bağlamında onların rızasına malik olmaları gerekmektedir. “Halk iradesinin tecellisinin inkarı” durumunda ise şiddette dayanmayan ve barışçıl yöntemlere destek verilir. Bu destek, demokratik yönetimin olgunluğunun bir göstergesi olacaktır. Modern anayasal sistemlerin ilerleyişine benzer şekilde, sivil itaatsizlik teorisi de demokrasinin salt kanunlara dayalı olma ilkesini genişletmiştir. Sivil itaatsizlik teorisi; demokratik bir rejimin, temel politik ilkelere dayanmak şartıyla, meşru devlet otoritesine yasadışı bir şekilde karşı çıkışının şartlarını formüle etmeye çalışır ve şu tanıma ulaşır: *“Demokratik bir sistemde ortaya çıkan ciddi haksızlıklara karşı, yasal imkanların tükendiği noktada son çare olarak başvurulmuş, kendisine anayasada ya da toplumsal sözleşmede yer alan adalet anlayışını*

temel alan, şiddeti reddeden, yasadışı politik bir eylemdir."¹ Toplumda ayrışmaları derinleştirmenin değil, sona erdirmenin; muhalifini yok saymanın değil ikna etmenin bir yöntemidir. Bu yüzden şiddet, sivil itaatsizlik kavramıyla asla uyuşmayacak bir şeydir.

Demokratik olmayan, egemenliğinin meşruiyetini halka ve anayasaya dayandırmayan yönetimlerde ise sivil itaatsizliğin önemi, bu meşruiyeti kurucu bir işleve sahip olmasıdır. Doğru çağrı yöntemleri, eylemlerde tutarlılığın sağlanması ve adalet duygusuna hitap edilmesi zamanla bir kamusal yaratma gücüne dönüşebilmektedir. Siyaseti yeniden şekillendirme isteği, kitleleri bu yönde aktive etme ve bilinç kazandırma çabası eylemlerin, pasif gibi görünse de şiddetsiz bir aktivizme sahip olduğunu göstermektedir. Sivil itaatsizlik eylemleri bu tür yönetimlerde, gelecekte yaşanmak istenen ortamın yaratılması için ilk adımlar olabilir.

Sivil itaatsizlik eylemlerinde, eylemi yapanların ya da hitap ettikleri kitlenin ideolojik olarak örtüşmelerine gerek yoktur. Çünkü çok farklı ideolojilere sahip olunsada haksız ve adaletsiz bulunan noktalar kişileri birleştirebilmektedir. Zaten sivil itaatsizliğin başarısı *"farklı eğilimlerin çabalarını ortak bir eyleme yöneltme kapasitesiyle doğru orantılıdır. Bu kapasitesini ya da isteğini yitirmiş toplum, eylem yetisini de yitirmiş demektir."*² Modern hukuk devleti düşüncesinin temelinde yatan insan onurunun koşulsuz dokunulmazlığı ilkesi; insanı özünde tek başına bir değer olarak görmek ve eylemlerinden bağımsız düşünmek gerektiğidir. Bu hümanist düşünceyi kavrayabilmek için; üniformaların içerisine girmeden, insanları ilkel konumlara indirgemedi, insanı tek başına bir amaç olarak algılamak gerekmektedir. İnsanın edimlerini değerlendirirken ve buna karşı hukuksal bir yaptırım ortaya koyarken bahsettiğimiz bu değere zarar verilmemelidir. Temel hak ve özgürlüklerin özüne dokunulamayacağı formülünün anlamı budur.³ Hukuk devletinde uygulanan sivil itaatsizlik; itaatsizlik eylemlerine bir çerçeve getirmektedir. Haksızlıklara karşı insanda görülen direnç, insan topluluklarında ortak amaçlar için bir araya gelmiş "direnç" düşüncesini ortaya çıkarır. Bu düşünce kimi zaman fiziki güce karşı, kimi zaman siyasi, sosyal ya da hukuki sebeplerle eyleme dönüşür.

¹ Yakup Coşar, "Önsöz: Sivil İtaatsizlik", *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, Çev: Yakup Coşar, 3.Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, s.10.

² Hannah Arendt, "Sivil İtaatsizlik", *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, Çev: Yakup Coşar, 3.Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, s.80.

³ Hayrettin Ökçesiz, *Sivil İtaatsizlik*, İstanbul: Afa Yayıncılık, 1994, s.74.

Sivil itaatsizlik var olan bir hukuki iradeyi reddetme, uygulamaktan kaçınma ve olması gereken hukuk normunu kendine referans almasından dolayı hukukidir. Siyasal iktidarın alanına barışçıl bir şekilde müdahalede bulunduğu için siyasidir. Sivil itaatsizlik eylemi ister bireysel ister grup eylemi olarak meydana gelsin, tek bir bireyin çıkarına değil, toplumun büyük kesimine katkı sağlamak amacıyla yapıldığı için kamusaldır. Sivil itaatsizlik eylemcisi kendi çıkarlarının, toplumun geri kalanının aleyhine olacak şekilde kabul ettirmeye çalışmaz ve inandığı ideal için yapmış olduğu eylemin tüm sorumluluklarını üstlenmeyi kabul eder. Bu yönüyle de erdemli bir harekettir.⁴

Bu çalışmanın birinci bölümünde, çeşitli tanımlar referans alınarak sivil itaatsizliğin ne olduğu, hangi özelliklere sahip olduğu ve bu özellikler bağlamında diğer direniş biçimlerinden farkları açıklanmıştır. Sivil itaatsizlik eyleminin temel özellikleri ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Açıklamalar yapılırken farklı siyaset bilimcilerin ve filozofların görüşlerine yer verilmiştir. Aynı zamanda yasadışı bir meşruluğa sahip olduğu iddia edilerek, hangi açılardan meşru bir eylem biçimi olduğu saptanmaya çalışılmıştır. Sivil itaatsizlik eyleminin sıradan suçlu eylemlerinden farkını ortaya koyarken, yasa dışılığın adaletin sağlanması amacıyla kullanılması açısından meşruluğu hukuki dayanaklarla değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde, farklı dönemlerde yaşamış sivil itaatsizlik teorisyenleri ve eylemcilerinden bazıları tanıtılmıştır. Henry David Thoreau, Mohandas K. Gandhi, Sokrates ve Martin Luther King'in gerçekleştirdiği sivil itaatsizlik pratiklerinin süreçleri ve sonuçları değerlendirilmiştir. Thoreau ve Sokrates'in eylemleri, sivil itaatsizlik eylemin bireyselliğine vurgu yaparken; Gandhi ve Luther'in eylemleri sivil itaatsizliğin organize ve kolektifliğine örnek teşkil etmektedir. Gerçekleştirilen eylemlerin sonuçları üzerinden, sivil itaatsizliğin kamusal alandaki çağrı gücü, toplumsal taleplere dikkat çekebilmesi ve yönetim sistemindeki kusurların giderilmesi açısından işlevselliği ortaya konmuştur.

Üçüncü bölümde, farklı siyasal sistemlerde sivil itaatsizliğin işlevselliği tartışılırken, demokratik ve demokratik olmayan yönetimlerde sivil itaatsizlik

⁴ Özlem Kırılı, "Sivil İtaatsizlik ve Henry David Thoreau", *Akademik Bakış Dergisi*, Mart-Nisan 2015,S.48, www.dergipark.org.tr, s.447 (29.04.2019)

eylemlerinin biçimleri ve sınırları ortaya konmuştur. John Rawls, Hannah Arendt, Jurgen Habermas, Karl Marx, Henry David Thoreau gibi düşünürlerin sivil itaatsizlik konusundaki görüşleri bağlamında sivil itaatsizliğin politik anlamı değerlendirilmiştir. Demokratik ve demokratik olmayan yönetimlerde uygulanmış sivil itaatsizlik eylemlerine örnekler verilmiştir. Radikal yönetim biçimlerinin uygulandığı ülkelerde ve dönemlerde bir direniş biçimi olarak sivil itaatsizliğin işlevselliği tartışılmıştır. Söz konusu ülkelere göre sivil itaatsizlik pratikleriyle daha geç tanışan Türkiye’de uygulanan eylemlere örnekler verilmiş, demokrasinin çıkmaza girdiği durumlardaki reformist etkisi ortaya konmuştur.

I. BÖLÜM

SİVİL İTAATSİZLİĞİN TANIMI VE MEŞRUIYET SORUNU

1.1. Sivil İtaatsizlik Nedir?

Sivil itaatsizlik kavramı 1848 senesinde Amerika’da, ilk defa Henry David Thoreau tarafından kullanılmıştır. Kavram, 1800’lerde özellikle Avrupa’da yoğun tartışmalara konu olmuşken, Türkiye’de son yıllarda gündeme gelmeye başlamıştır. Fakat Türkiye’de sivil itaatsizlik kavramının tanımı, hangi eylemlerin sivil itaatsizlik kategorisine gireceği, sivil itaatsizlikle nelerin amaçlanabileceği konusunda az sayıda yayın ve 1992 yılında İstanbul Alman Kültür Merkezi’nde düzenlenen bir sempozyum dışında çok ayrıntılı tartışmalara girilmemiştir.⁵ Sivil itaatsizlik (civil disobedience) kavramı Anglosakson kökenlidir. Anlamı bir Türk’e, bir Amerikalı’ya ya da bir İngiliz’e farklı çağrışımlar yapmaktadır. Anadili İngilizce olan birisi bu kavramdan yurttaş direnişini anlarken, akademik bilgiye sahip olmayan bir Türk “sivil” kavramından resmi olmayan ya da silahsız bir hareket anlamı, itaatsizlik kelimesinden ise büyük oranda olumsuz anlamlar çıkaracaktır.

Sivil itaatsizlik; ilişkilerin belli ölçüde adil sürdürüldüğü demokratik bir sistemde karşılaşılan ciddi adaletsizliklere karşı, yasal yolların denenip sonuç alınmadığı durumlarda son çare olarak başvuru, anayasada ya da toplum sözleşmesindeki ortak adalet anlayışını temel alan, yasadışı ve şiddeti dışlayan politik bir eylemdir.⁶

Çağlar boyu farklı şekillerde yapılan devlet ve devletin aygıtlarının, yönetilenlere karşı yetki ve güç kullanma haklarını törpüleme ihtiyacı hukuk devleti ilkesinin benimsenmesini sağlamıştır. Bunun getirisi olarak devletin eylem ve işlemleri ile vatandaşın hak ve sorumluluklarına sınırlar çizilmiştir. Fakat bu durum yasallık ile meşruiyet arasında bir kargaşaya sebep olmuştur. İşte sivil itaatsizlik bu noktada, yani yasaların meşruiyetini neye göre kazandığı noktasında işlevsel olmaya başlamıştır. Yasaların ruhu; tüm vatandaşların eşit olduğunu ve yasa önünde kamu çıkarlarının esas olduğunu kabul etmektedir. Eğer kamu çıkarları yerine, şahsi çıkarlar ön plana geçmeye

⁵ Coşar, “Önsöz: Sivil İtaatsizlik”, s.10.

⁶ a.yer.

başlarsa, hukukun kamu yararını koruyan bir araç haline gelmesi için yeniden yapılandırılması gerekecektir. Sivil itaatsizlik yasalara karşı gelerek, toplumsal vicdanın meşru kabul ettiği talepler için şiddete başvurmadan eyleme geçmektir. Tüm bunlardan hareketle sivil itaatsizlik için doktrinde kabul gören üç tür tanımlama vardır. Bunlar dar(sınırlı) tanım, geniş tanım ve baskın(yaygın) tanımdır.

1.1.1. Baskın (Yaygın) Tanım

“Bir kimse yasaya aykırı, kamuya açık, şiddetsiz ve vicdani bir eyleme girişirse, bir sivil itaatsizlik eylemi ortaya koymuş olur.”⁷tanımı baskın tanımı ortaya koymaktadır. Bedau’ya göre bu eylem; haksız olduğuna inanılan bir kanunun işlemesine engel olacaktır. Sivil itaatsizlik doğrudan ya da dolaylı olarak bir eyleme konu olabilmektedir. Örneğin siyahi bir vatandaşın kendine ayrılan musluktan su içmeyi reddetmesi doğrudan sivil itaatsizliğe, bir grup insanın protesto etmek amacıyla bir törenin başlamasını engellemesi dolaylı sivil itaatsizliğe girer. Bu ayrımı yapmamızı sağlayan kişi Henry David Thoreau’dur. Amerika’nın Meksika savaşı giderleri için topladığı vergiyi ödemeyi reddeden Thoreau, bireysel bir sivil itaatsizlik eylemi gerçekleştirmiştir. Thoreau’ya göre haksız bulduğumuz bir yaptırımı engelleyemiyorsak, en azından bu haksızlığa destek vermekten kaçınmalıyız. Bir kötülüğe, haksızlığa araç olmamak dolaylı bir sivil itaatsizlik örneği olup; aksi durum sivil itaatsizlik eylemlerini oldukça kısıtlamaktadır.⁸

John Rawls’ın da sivil itaatsizlik tanımı Bedau’ya yakındır. Rawls’a göre protesto edilen yasanın doğrudan ihlali, sivil itaatsizlik eyleminin başlaması için zorunlu değildir. Rawls sivil itaatsizlik için şöyle bir tanım yapar : “*Yasaların ya da hükümet politikasının değiştirilmesini hedefleyen, kamuoyu önünde icra edilen (aleni), şiddete dayanmayan, vicdani ancak yasal olmayan politik bir eylemdir.*”⁹ Rawls’a göre bu teori; dönem dönem ciddi adaletsizlikler yaşansa bile genel olarak adil ve demokratik bir yönetim biçiminin varlığını ön şart kabul eder. Bu yüzden başka yönetim biçimlerinde uygulanabilmesi mümkün değildir. Bunun yanı sıra başka başkaldırı

⁷ Hugo Adam Bedau, “Civil Disobedience and Personal Responsibility For Injustice,Civil Disobedience”, Şükrü Nişancı, Sivil İtaatsizlik, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2003, s.193.

⁸ Bedau, a.yer

⁹ John Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı”, Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik, Çev:Yakup Coşar, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2003, s.56.

biçimlerine de konu edilemez. Bireylerin şahsi özgürlüklerini savunma ve haksızlıklara karşı direnişe geçme görevi dikkate alındığında, çoğunluk tarafından onaylanan kanunlara veya bu kanunlara dayanan edimlere itaat etme görevi hangi noktadan itibaren bağlayıcı değildir? Bu soru sivil itaatsizlik açısından demokrasinin çoğunluk kuralının anlamını ve sınırlarını belirlemek için sorulmuştur. Yani aslında soru çoğunluk kuralına değil, kuralın ahlaki temeline işaret etmektedir.

Rawls'ın sivil itaatsizlik teorisi 3 kısımdan oluşmaktadır. Sivil itaatsizlik teorisinin birinci kısmında direniş biçimlerini tanımlamakta ve sivil itaatsizliğin demokratik otoriteye karşı diğer muhalefet biçimlerinden farkını ortaya koymaktadır. Yasal mitingler, mahkemelerden çıkacak emsal kararlara yönelik yasa ihlalleri, militan eylemler ve örgütlü direnişler arasında sivil itaatsizlik eylemlerinin yerini netleştirir.

İkinci kısımda teori, sivil itaatsizliğin gerekçelerini ortaya koyarak, bir ölçüde adil ve demokratik toplum düzenini baz alarak, sivil itaatsizliğin hangi durumlarda haklı olabileceğini tartışır. Üçüncü kısımda da sivil itaatsizlik eyleminin anayasal bir sistemdeki rolünü ve özgür bir toplumda bu türden bir protesto eyleminin uygunluğunu açıklamaktadır. Sivil itaatsizlik teorisinin amacı, demokratik toplumun temel kurallarını benimseyenler arasındaki düşünce ayrılıklarını azaltabilmektir.¹⁰ Jürgen Habermas bir diğer yaygın (baskın) tanım teorisyenlerinden biridir. Habermas sivil itaatsizliği şöyle tanımlamaktadır: *“Sivil itaatsizlik yalnızca kişiye özgü inanç ve çıkarların esas alınamayacağı ahlaki bir protestodur. Kural olarak önceden ilan edilen ve polis devamını kestirebileceği aleni bir edimdir. Hukuk düzenine karşı genel bir itaatsizlik amacını gütmeyen, kurallardan birinin ya da birkaçının kasti (iradi, planlı) bir şekilde ihlalini içerir. İhlalin yasal sonuçlarını üstlenmeye hazır olmayı gerektirir; ihlal sembolik özelliğindedir.”*¹¹

Bir diğer teorisyen Ralf Dreier'in sivil itaatsizlik teorisi de Habermas ve Rawls'ın açıklamalarına benzer şekildedir: *“Siyasi ve ahlaki motivasyona dayalı olarak girişilen, kamuya açık ve şiddetsiz bir biçimde yürütülen bir itaatsizlik eylemini sivil*

¹⁰ Rawls, a.g.e, s.57.

¹¹ Jürgen Habermas, ”Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletin Denektaşısı.Almanya’da Otoriter Legalizm Karşıtlığı”, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, Çev:Yakup Coşar, İstanbul:Ayrıntı Yayınları, 2013, s.128.

itaatsizlik saymak gerekir."¹² Drier'e göre sivil itaatsizlik önce düşünsel olarak başlayıp sonra pratiğe dökülen bir eylemdir. Eylem ağır haksızlıklara karşı olmalı ve mümkün olduğunca üçüncü kişilerin hakları etkilenmemelidir.

1.1.2. Dar (Sınırlı) Tanım

Bu tanım, sivil itaatsizliğin baskın tanımına "eylemin sonuçlarına katlanmaya hazır olmak" tutumu eklenerek yapılmıştır. Bu düşünceyle hareket etmiş olan teorisyenler Hannah Arendt, Nicoalus Fleish çeşitli tanımlamalar yapmışlardır. İlk olarak Hannah Arendt'in tanımına değinelim: "*Anlamalı sayıda yurttaşın ya geleneksel değişiklik yollarının tıkanığına, yani itirazların artık dinlenip incelenmediğine ya da bir takım değişiklikleri gündemine alan hükümetin yasallığı ve anayasaya uygunluğu ciddi biçimde kuşkulu olan politikada ısrar ettiğine inandıkları bir durumda ortaya çıkan eylemlerdir.*"¹³ Görüldüğü gibi Arendt'e göre sivil itaatsizlik eylemi, bireysel gerçekleştirilebilecek bir eylem değildir. Ancak bir kitle hareketi olarak ortaya konabilir. Çünkü tekil eylemlerin ulaşılması istenen amaç karşısında güçsüz kalabileceğini düşünmektedir. Bu yüzden ortak amacın ortaya konması ve eylemin yürütülmesi bir topluluk eliyle gerçekleştirildiğinde başarılı olma ihtimali artacaktır. Nicolaus Fleish'in tanımı da yine tipik bir dar tanımdır. "*Sivil itaatsizlik devlet gücünün üçüncü kişilerce de açıkça görülebilir ve anlaşılabilir derecede, haksızlık olarak duyumsanan bir edime karşı, kaba güç kullanmadan ve kamuya açık olarak gerçekleştirilen bir protesto edimidir. Bu eylem dikkate değer bir siyasi-ahlaki motivasyondan kaynaklanır, en azından bir adet suç kalıbına uygun bir hukuk ihlalini içerir ve norm ihlalinin hukuki sonuçlarına katlanmaya hazır bulunmak tutumu taşır.*"¹⁴ Görüldüğü gibi protesto amaçlı hukuk ihlali ve bu ihlalin sonuçlarına katlanmayı kabul etmek, dar tanımın belirgin özelliklerinden biridir.

Dar tanım teorisyenlerinden Bove ve Luneau'a göre sivil itaatsizlik eylemi birbirine bağlı iki karar içerir. Birey ilk olarak düşüncelerine aykırı bulduğu Şeye katlanmayı reddeder. Bu reddedişin sonuçlarına katlanmaya hazırdır. İkinci olarak bu vicdani isyana toplumu tanık eder. İsyanın haklılığı konusunda halkı ikna etmeye

¹² R.Dreier, "Widerstandsrecht und Ziviler Ungehorsam im Rechtsstaat" ,Jürgen Habermas, *Sivil İtaatsizlik*, İstanbul: Afa Yayınları, 1995, s.10.

¹³ Hannah Arendt, "Sivil İtaatsizlik" , s.98.

¹⁴ Hayrettin  kesiz, *Sivil İtaatsizlik*, ss.109-110.

çalışır. Çünkü itaatsizlik ancak kolektif bir eyleme dönüşürse anlam kazanır. İtaat etmemek yalnızca karşı olmak demek değildir; itaatsizlik eylemi bir toplum projesine dahildir. Bu proje, eyleme anlam verir.¹⁵ Bove ve Luneau sivil itaatsizliğin iki amaç taşıdığını söylerler. Birincisi; idari otoriteye seslenebilmek için bir kurala karşı gösterilen itaatsizlik eylemleri, ikincisi toplumsal kamuoyu ve hareketin, kolektif tavrın büyümesi için itaatsizlik eylemlerinin meşruiyetine kamuoyunun ikna edilmesi. Görüldüğü gibi Bove ve Luneau da Arendt gibi sivil itaatsizlik eyleminin başarısını, onun toplumsal bir harekete dönüşmesiyle orantılı olduğunu savunmaktadırlar.

1.1.3. Geniş Tanım

Sivil itaatsizliğin geniş tanımı pek çok eyleme sivil itaatsizlik niteliği vererek kuramın sınırlarını oldukça genişletmiştir. Sivillik mecburi tutularak yapılan kanun ihlallerinin hemen hepsi sivil itaatsizlik eylemi sayılmıştır. Bu yüzden bu tanım çok fazla destekçi bulmamıştır.

1.2. Sivil İtaatsizliğin Özellikleri

Sivil itaatsizlik, toplumun tamamını veya belli bir grubu etkileyen ciddi haksızlıkların giderilmesi için başvurulmuş bir eylem biçimidir. Fakat yasal yollarla sonuç alınamayan her sorun için sivil itaatsizlik bir seçenek değildir. Peki, hangi sorunlar bu eylemin konusu olabilmektedir? John Rawls'ın, “adaletin iki ilkesi” olarak gösterdiği eşit özgürlük ve eşit şans ilkelerinin uzun süreli ihlalinin eylemin konusu olabileceğini söylemektedir.

Eşit özgürlük ilkesine göre; bütün yurttaşların siyasal özgürlüğü, vicdan özgürlüğü, mülkiyet özgürlüğü ve hukukun egemenliği ilkesi herkes açısından kabul edilir. Eşit şans ilkesine göre ise, adil tasarruf ilkesinin sınırları dahilinde en zor durumdakine en büyük yarar sağlanmalıdır. Eşit şans ilkesi aynı zamanda herkese açık olması gereken memuriyetler ve makamlarla ilişkilendirilir. Rawls eşit özgürlükler ilkesinin ihlalini, sivil itaatsizlik eylemine geçme açısından tayin edici bulmaktadır.¹⁶

¹⁵ José Bové, Gilles Luneau, *Sivil İtaatsizliğe Çağrı*, Çev: Ergüden Işık, İstanbul:İletişim Yayınları, 2006, s.164.

¹⁶ John Rawls, a.g.e., s.63.

Örneğin ülke vatandaşlarından bazılarının seçme ve seçilme haklarının ellerinden alınması, özel mülkiyet haklarının engellenmesi, bazı dini grupların baskı alınması gibi herkesçe görülebilen ciddi haksızlıklar, sivil itaatsizlik eyleminin konusu olabilmektedir. Rawls bu haksızlıkların giderilmesi için sivil itaatsizliğin yumuşak bir karşı çıkış biçimi olduğunu söylemektedir.

Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg Öğretim Üyesi Dr.Giselle Raupach-Strey, sivil itaatsizlik kavramının belirleyici özelliklerini şu şekilde ortaya koymaktadır:

17

- Sivil itaatsizlik şiddetten arınmışlık tavrı ve düşüncesinden, başkalarının kişiliğine olan saygıdan doğup ve gelişmektedir.
- Temel bir soruna, diğer yollarla dikkat çekilemediği zaman, içsel bir zorunlulukla başvurulur.
- Sivil itaatsizlik, bilinçli ve sınırlı bir yasa ihlalidir. Sivil itaatsiz bu ihlalin sonucundaki yaptırımını, çığneden kuralın ve diğer bütün demokratik kuralların geçerliliklerinin başka durumlarda açıkça tanınması şartıyla kabul eder.
- Koşulludur; şiddet içermeyen eylemlerin ilk iki basamağı olan dikkat çekici, gösterisel ve yasal biçimde girişilen eylemler sonuçsuz kaldığı takdirde gündeme gelebilir, tartışılabilir.
- İtaatsizin dünya görüşünün farklı olduğu konulara ve durumlara rağmen temel bir haksızlığa karşı gelmektedir.
- Haksızlığa karşı çıkma araçlarının inandırıcı olabilmeleri için, eylemin amacıyla çelişmemeleri gerekmektedir.
- Sivil itaatsizlik sembolik kalmalıdır. Sembolik eylemler yönetimi bir düşman olarak görmeden; kişi ile konuyu birbirinden ayırmaya, iletişim kurmaya ve olumlu anlamıyla olayları tartışmaya çalışır. Şiddetten arınmış olma hali, düşmanlığı giderme yöntemidir.
- Sivil itaatsiz yeni ahlaki yargının kamu tarafından benimsenmesini, en azından siyasi bir karara dönüştürebilecek bir çoğunlukça desteklenmesi umuduyla yaşar.

¹⁷ Hayrettin Ökçesiz, *Sivil İtaatsizlik*, ss.11-12.

Sivil itaatsizliğin teorisi ile ilgili incelemeler, onun yasal ve ahlaki sorunların aşılması konusunda uygulanıp uygulanamayacağı ya da sınırlarının ne olduğu noktasında yapılmaktadır. Belirlemeler doğrultusunda sivil itaatsizliğin diğer yasa ihlallerinden farkı ortaya konmaktadır. Bazı hukukçu ve felsefecilere göre sivil itaatsizlikle standart yasa ihlalleri arasında fark bulunmamaktadır. Ancak Blackstone'a göre ikisi arasında önemli farklar vardır.

Öncelikle sivil itaatsizliğin temel prensibi amaçsızca yasayı ihlal etmek değil, vicdanın sesini dinleyerek yasaya uymayı reddetmektir. Buradaki reddediş; adil olmadığı düşünülen yasalarla ilgili rahatsızlık hissedenenlerin, kamu vicdanına özen göstererek ve amaçlarını açıkça ifade ederek gerçekleştirdikleri eylemlerden kaynaklanmaktadır. İkinci olarak sivil itaatsiz, adil olmadığını düşündüğü yasalara ve yönetime karşı aleni şekilde eyleme girişmektedir. Eylemciler bu eylemlerin otoriteye karşı tasarlanmış olduğunu bildirirler. Üçüncü olarak sivil itaatsiz bu durumdan hoşnut olmasa da, yasa dışı eylemden dolayı yasal merciler tarafından tutuklanmaktan kaçınmaz. Eylemcinin amacı asla kamu malına zarar vermek ya da üçüncü kişileri maddi manevi şiddete maruz bırakmak değildir.¹⁸ Bu üç özellik sivil itaatsizliğin, suç niteliği taşıyan diğer eylemlerden farkını ortaya koymaktadır. Sivil itaatsizliğin genel özelliklerini başlıklar altında toplayabiliriz.

1.2.1. Yasadışılık

Sivil itaatsizlik; haksız olduğu düşünülen bir uygulamaya karşı tüm yasal alternatifler denendikten sonra girişilen yasa dışı bir eylemdir. Fakat yasa dışı eyleme girişmek, ilke olarak yasa dışı eylemi savunmak ya da yasa dışı örgütlenmek anlamına gelmez. Çünkü sivil itaatsizlik eylemcisinin itirazı, kurulu anayasal düzenin temel ilkelerine ya da toplumsal sözleşmeye karşı değildir. Tam tersine eylemci, bu temel anlaşmanın ilkelerinin çiğnenmesinden duyduğu rahatsızlığı göstermek için bu yola başvurmaktadır.¹⁹ İkinci Dünya Savaşı ile birlikte pozitif hukuka uyma sorumluluğunun ahlaki sınırları konusu, hem teorik hem de pratik anlamda tartışmalı hale gelmiştir. Kişinin kendi ahlaki düşüncesiyle örtüşmese de yasalara uymaktan sorumlu olması

¹⁸ Anbarlı, "Baskıya Karşı Direnme Biçimi Olarak Sivil İtaatsizlik ve Meşruluğu Sorunu", s.74.

¹⁹ Coşar, "Önsöz: Sivil İtaatsizlik", sf:10.

pozitif hukukun temel kuralıdır. Bunun yanı sıra kimi hukukçular, temel ahlak ilkelerine açık biçimde aykırı normlara (pozitif hukuk kurallarına rağmen) uyulmaması gerektiğine işaret etmektedir. İnsanlık idealine aykırı pozitif kurala uyulmasının kişiyi suçlu sayacağını belirtmektedir.²⁰ Buna örnek olarak İkinci Dünya Savaşı bittiğinde, Federal Almanya'da Yahudi soykırımına destek olanlara, fiillerini yasalara uygun olarak gerçekleştirmelerine rağmen, hukuken savunulamayacağı söylenmiş ve kişiler hakkında mahkumiyet kararı verilmiştir.²¹

Sivil itaatsizlik teorisi, pozitif hukuk yasalarının her zaman adaleti gerçekleştiremeyeceği anlayışını temel alır. Kişi ya da kişiler, adaletsiz olduğunu düşündükleri pozitif hukuk kuralına aykırı davranarak karşı çıkmaktadırlar. Eylemin amacı hem eleştirilen yasanın ahlakiliğini, adillliğini sorgulamak hem de eğer yasa Anayasaya aykırı ise buna dikkat çekmektir. Eyleme katılanlar, yasanın Anayasaya uygunluğuna karar verilse bile direnişe devam etmektedirler.

Çünkü eylemin Anayasaya uygunluğu sorunu karmaşık hale getirirse de asıl konu yasanın adil olmadığı düşünülmesidir. Burada devreye giren hukuksal düzenlemeye karşı vicdanın savunulmasıdır. Yasa ihlallerinin sonuçlarına katlanma tutumu, bu ihlallerin bilinçli yapıldığını kanıtlamaktadır.

1.2.2. Alenilik/Hesaplanabilirlik

Sivil itaatsizlik yasal olmamasına rağmen gizli değil aleni şekilde yapılan bir eylemdir. Alenilikten kasıt yalnızca eylemcinin kendisini gizlememesi değil, aynı zamanda yapılan eylemin kamuoyu tarafından algılanabilir özellikte olmasıdır. Sivil itaatsiz eyleminin görünür olmasına dikkat etmelidir ki bu teorinin temel stratejilerinden biridir. Zira sıradan bir yasa ihlalinden farkı, bu özelliğiyle de açıkça görülmektedir. Hayrettin Ökçesiz'e göre sivil itaatsizlik eyleminin en tartışmasız özelliği kamuya açık şekilde yapılmasıdır. Sivil itaatsizlik Latince "protest-protestor" (alenî olarak ifade etmek) kavramlarıyla ilişkilendirildiğinde zaten kural olarak gizli gerçekleştirilemeyeceği görülmektedir.²² Sivil itaatsiz, adaletsizliğe karşı bir çağrı

²⁰ Anbarlı, "Baskıya Karşı Direnme Biçimi Olarak Sivil İtaatsizlik", s.75.

²¹ Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006, ss.18-19

²² Anbarlı, "Baskıya Karşı Direnme Biçimi Olarak Sivil İtaatsizlik", s.76.

niteliği taşıdığı için mesajını muhataplarına etkili ve uygun bir şekilde ulaştırmak istemektedir. Eylemin aleni şekilde yapılmasının, eylemi başarısız kılabileceği yolundaki endişeler mevcuttur. Ronald Dworkin bu konuda, kaçan köleyi saklayan kişinin tavrını misal göstermektedir. Bu tür bir eylemin gizli yapılması gereklidir ancak yine de eylem sonradan kamuoyuna mutlaka duyurulmalıdır.

Hesaplanabilirlik; sivil itaatsizlik eyleminin seyrinin ve neticesinin, eylemin başında yapılan açıklamaya uygun olmasıdır. Örneğin oturma eylemi yapılacağı söylendiyse, devamında başka bir eylem yapılmamalıdır. Çünkü hesaplanabilirlik eylemin samimiyeti de ifade etmektedir. Bu samimiyet eylemin provoke edilmesinin ve amacının dışına çıkmasının önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır.²³ Başta belirlenen eylem biçiminin terk edilmemesi, eylemin hesaplanabilirliğinin yanı sıra eylemin ahlaki motivasyonunun bozulmasını da engeller. Sivil itaatsiz kamu vicdanına çağrıda bulunurken, toplumun adalet duygusuna seslenmektedir. Bu yüzden kamuoyu, sivil itaatsizin meşru gördüğü talepleri değerlendirebilmek için, yapılan eylemin tüm ayrıntılarına hakim olmalıdır. Rawls'a göre sivil itaatsizliğin kamusal bir edim olmasının nedeni, kamusal ilkelere başvurusu ve kamuya açık bir şekilde gerçekleştirilmesidir.²⁴

Prof. Dr. Doğan Özlem açıklık ilkesinin yasal eylemlerde de var olan bir özellik olduğunu belirtmektedir. Bu sebeple salt sivil itaatsizlik eylemlerine özgü bir özellik olarak görülemeyeceğini, yani açıklık ilkesinin sivil itaatsizlik eylemleri için ayırt edici olmadığını söylemektedir. Açıklık ilkesinin bu kadar vurgulanmasının sebebinin psikolojik olduğunu; bu şekilde eylemin toplumda ve yetkili mercilerin gözünde şüphe ve antipati uyandırmasının engellendiğini ifade etmektedir.²⁵

Yapılan haksızlıkları ve adaletsizlikleri kamuoyuyla paylaşılırken, olayı protesto etmeye yönelik şarkılar da kullanılmaktadır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında, Vietnam Savaşı'nda, Körfez Savaşı'nda savaş karşıtı şarkılar üretilmiş, bu şarkılar ezilen halkların protesto ve çağrı aracı olarak kullanılmıştır. Protest müzik olarak adlandırılan bu müzik türü, kamusal coşkuyu arttırmaya yönelik bir görev de

²³ Yakup Coşar, "Kavram ve Eylem Olarak Sivil İtaatsizlik", *Varlık Dergisi*, Sayı:1074, 1997, s.2.

²⁴ Solmaz Zelyüt Hünler, *İki Adalet Arasında*, Ankara: Vadi Yayınları, 1997, s.69

²⁵ Doğan Özlem, "Sivil İtaatsizlik Üzerine Bir Felsefi İnceleme Denemesi", *Sivil İtaatsizlik Disiplinlerarası Kolokyum*, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı, 1999, s.86.

üstlenmişlerdir. Şarkılar, özellikle toplumsal değişimi amaçlayan hareketlerde ciddi önem taşımışlardır. Politikacıları protesto eden sivil gruplar, savaş karşıtı aktivistler ve insan hakları savunucuları tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Yalnızca savaşların muhatabı olan halklar tarafından değil, onların acılarını paylaşmak isteyen insanlar tarafından da kullanılmıştır. Protesto edilen konuya duyarlı insanların inançları, şarkıların ikna edici gücü sayesinde tazelenmiştir.²⁶

Türkiye’de, özellikle 1980 askeri darbesinden sonraki dönemde birçok şarkı yasaklanmıştır. Tartışmalı konulara dikkat çeken şarkılar, yönetim tarafından tehdit unsuru olarak görülmüştür. Günümüzde savaşların kötülüğünü, barışa olan özlemi anlatan şarkılar yazılmaya devam etmekte ve kitleler tarafından birleştirici güç olarak kullanılmaktadır. Sivil itaatsizlik eylemlerinin aleniliğini pekiştirmek amacıyla da herkesle paylaşılmaktadır

1.2.3. Şiddetin Reddedilmesi

Yalnızca fiziksel zorlama mı şiddet sayılmaktadır? Yoksa psikolojik baskı da bir şiddet biçimi midir? Şiddetin ne olduğu ve sınırlarının neler olduğu tartışılmaktadır. Bu konuda sivil itaatsizlik açısından genel kabul gören tavır; eylem karşıtlarının ya da olayın dışındaki üçüncü kişilerin fiziki ve psikolojik bütünlüğüne zarar verilmemesidir. Sivil itaatsizlik eylemindeki ihlallerin, şiddet içermeyen araçlarla sınırlandırılması esastır. Gandhi’nin teorisi bunu daha da ileri götürerek, kırıcı sözlerden bile kaçınılmasını, muhalifinin malına zarar verilmemesini öğütlemektedir. Çünkü sivil itaatsizlik toplumdaki ayrışmaların derinleşmesini değil; giderilmesini, karşıtını yok etmeyi değil; ikna etmeyi amaçlayan bir yöntemi olarak kullanılır. Bu yüzden şiddet, sivil itaatsizliğin amacıyla uyuşmaz.

Toplumsal çatışmaların ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan psikolojik çatışmaların insanların doğasında olan saldırganlıkla açıklamaya çalışan çalışmalar vardır. Saldırganlığın insan evriminin bir parçası olarak doğuştan geldiğini ve hayatta kalmak için gerekli bir özellik olduğunu savunan Freud’a göre “*Eğer insanlar saldırgan davranışlarda bulunmazlarsa, saldırgan enerji birikir ve kendine bir çıkış arar, eğer bir*

²⁶ Ali Murat Yel, “Savaş Karşıtı Şarkılar ve Sivil Toplum”, *Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*, Sayı:3, 2003, s.77.

*şekilde davranışa yansımazsa sonuçta ruhsal bir rahatsızlık şeklinde kendini gösterir.*²⁷ İnsanların saldırganlık dürtüsüyle dolu olduğu, bilimsel olarak kanıtlanmış bir düşünce değildir. Fakat insanlar, herhangi bir tehlikeyle karşılaştığında direkt tepki verme potansiyeline sahiptirler. Toplumsal çatışma anlarında insanların bu potansiyelinin harekete geçtiği görülmektedir. Bu anlamda çözülmesi gereken ise, bu çatışmalar olmadan bir arada yaşamının yollarını bulmaya çalışmaktır. Tarihteki pratikler bunun yolunun şiddetin tek merkezden yönetilmesinde olduğunu göstermektedir. Yani şiddet, hükümete bağlı askerler ve polisler tarafından temsil edilmiştir. Devletin, bireyler arasında görülebilecek şiddeti engelleme ya da sınırlandırma amacına yönelik olarak fiziki ve psikolojik şiddet tekeli elinde bulundurması, zamanla kontrolü şiddetle sağlamaya başlamasına yol açmıştır. İnsanlık tarihi, varlığını baskı, şiddet ve korku üzerinden tanımlayan ve kabul ettiren siyasi iktidar ve liderlerin topluma verdikleri zararlarla doludur. Bu sebeple insanlık tarihi; tüm bu yaptırımlara karşı direnme veya itaatsizlik davranışıyla birlikte ilerlemiştir. Şiddete karşı şiddetle cevap verme noktasında devletin üstünlüğü kesin olsa da bu üstünlük devletin emirlerine itaat edildiği sürece geçerlidir. Emirlerle itaat edilmediği yerde şiddet araçları giderek işe yaramaz hale gelecektir. Bir noktadan sonra iktidar tarafından arttırılmaya çalışılan şiddet, iktidarın çözülmesini durdurmuyacak, aksine bu çözülmeyi hızlandıracaktır.²⁸ Bu durumu en açık haliyle Stephanus Junius Brutus takma adıyla 1579 yılında İsviçre’de yayımlanan “Vindiciae Contra Tyrannos”(Tiranlara Karşı Direnme Hakkı) başlıklı risalede görüyoruz.

“(…)Ve neden “Kralların sayısız gözleri, milyon tane kulağı, upuzun elleri ve pek hızlı ayakları olduğu söylenir...Halk kralı yüzüstü bırakıversin,hemen yere devrilir...Bu devin temelini altından çekin, Rodos’taki koca Apollon heykeli (Colossus) gibi,ayakta duramaz,devrilip paramparça olur(…)”²⁹

Şiddet dışılığın sınırları açık ve yeterli olarak belirlenemediği için genel hatlarıyla tanımlamalar yapılmaktadır. Sivil itaatsizlik bağlamında değerlendirildiğinde şiddet dışı olma hali, pasif direniş olarak adlandırılmaktadır. İnsanlar savaşlar ve şiddet

²⁷ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Yeni İnsanlar ve İnsanlar*, İstanbul: Evrim Yayınları, 1997, s.349.

²⁸ Hannah Arendt, *Şiddet Üzerine Seçme Eserler 6*, Çev: Bülent Peker, İstanbul: İletişim Yayınlar, 1997, s.55.

²⁹ *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar*, Der: Mete Tunçay, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, cilt 2, s.61.

eylemleri konusunda daha tecrübeli oldukları için şiddet dışı direnmenin gerçekleştirilmesi daha zor olmaktadır. Çünkü öncelikle bu direniş öfke ve endişe kontrolü gerektirir. Bu kontrol yalnızca psikolojik dayanıklılıkla değil, bağlanılan felsefe gereği gerçekleştirilir. Bunun en başarılı örneği Gandhi'nin 1922'de yaşanan Chauri-Chaura ayaklanmalarından sonra Hindistan'ın siyasi özgürlüğü için başlattığı satyagraha hareketidir.³⁰ Satyagraha; Sanskritçe ve Hintçe "Hakikate tutunma" anlamına gelmektedir. 20. yüzyılın başlarında Mahatma Gandhi'nin kötülüğe karşı kararlı ama şiddet içermeyen bir direnç olarak tanımladığı bir kavramdır.³¹ Gandhi'nin satyagrahası, Hint emperyalizmine karşı, Hindistan mücadelesinde önemli bir araç haline geldi. O zamandan beri diğer ülkelerdeki protesto grupları tarafından da kabul edildi. Mc Alliste de şiddet içermeyen direnme taktiklerini şöyle sıralamaktadır: Boykotlar, işçi direnişleri, kadın hareketleri, fiziksel engelleme, açlık grevleri, vergi direnişleri ve sivil itaatsizlik.

Görüldüğü gibi sivil itaatsizlik, şiddet dışı direnme taktiklerinin bir kategorisi olarak tanımlanmaktadır. Buradan hareketle şiddeti reddetmenin sivil itaatsizliğin önemli bir unsuru olduğunu fakat her şiddet dışı hareketin sivil itaatsizlik olarak algılanamayacağını anlayabiliriz. Sivil itaatsizlik pek çok açıdan diğerlerinden farklı bir direnme hareketidir. Eylemde şiddet kullanılmaması, müzakere için bir adım olduğunu gösterir. Akılcı bir toplumun çoğulculuk adına hoşgörülü olması, insan sevgisi ve adalet temalarına dayanır. Sivil itaatsiz şiddete başvurmadan gerçekleştirdiği eyleminin kamuoyunca hoşgörüle karşılanacağını umut etmektedir.

1.2.4. Ahlakilik

Bir eylemin yasal olmadığı durumda, ahlaki de olmayacağını iddia eden teoriler bulunmaktadır. Bu teorilerin temelinde hukukun ahlakı yönettiği düşüncesi bulunmaktadır. Üstün hukuk gereklerini her şart altında dikkate almak, totaliter bir bakış açısını işaret etmektedir.³² Örneğin tarihteki ilk uluslararası ceza mahkemesi İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Alman savaş suçlularının yargılanması amacıyla Nürnberg'de kurulmuştur. Nürnberg'de savaş ve insanlık suçlarından yargılanan

³⁰ Şeniz Ambarlı, "Baskıya Karşı Direnme Biçimi Olarak Sivil İtaatsizlik", s.81.

³¹ H.David Thoreau, Mohandas K.Gandhi, *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*, 3.Baskı, Ankara: Vadi Yayınları, 2012, s.83.

³² H.David Thoreau, M.K.Gandhi, a.g.e., ss.117-118

bireylerin birçoğu savunmalarında; bu suçların işlendiği sırada herhangi bir metin tarafından yasaklanmış olmadığını, alınan emirlerin kanun niteliği taşıdığını ve dolayısıyla fiillerinin ahlakiliğinin sorgulanamayacağını iddia etmişlerdir.³³

İmmanuel Kant evrenin hem fizik yasaları hem de ahlak yasaları ile yönetildiğinin kabul etmekte, doğru olanı yapmak için ise ahlak yasalarına uygun davranılması gerektiğini savunmaktadır. Kant'a göre ahlak yasası mutlak ve ona itaat etmek en yüce ödevimizdir. Ödev duygusuna uygun şekilde hareket etmek ise iyi niyet anlamına gelir. Kant'ın bu görüşünden yola çıkarak itaatsizlik, ahlak yasasına karşı gelmektir ve ödev duygusuna sahip olmadığı için iyi niyetli olduğu da söylenemez. Oysa sivil itaatsizlik eylemcisi var olan ahlak yasasını, baskıcı otoriteye karşı gelerek sezgisel vicdanı sayesinde reddetmektedir. Bu reddedişi ile de açıkça kamu vicdanına çağrı yapmaktadır.

Sivil itaatsizin ahlak anlayışı, her bireyin duygusal tepkilerinin farklı olabileceğini kabul ederek, farklı ahlak anlayışlarının da iyi niyeti içinde barındırabileceğini göstermektedir. Kant'a göre ahlak yasalarının geçerliliği mutlak zorunluluk taşımaları sebebiyledir. Çünkü ahlak yasalarına karşı sorumluluğumuz insanın tabiatından ya da içinde yaşanılan koşullardan değil; direkt olarak saf aklın kavramlarına ait oluşundandır.³⁴ Buna göre gerçekleştirilebilecek bir sivil itaatsizlik eylemi, ahlak yasalarını doğrudan ortadan kaldırmamalıdır. Bu koşul eylemin kamu vicdanı nezdindeki onayı için olmazsa olmazdır. Eylemin, onu meşrulaştıran en önemli özelliği, bütünüyle ahlak yasasına aykırı olmamasıdır. Sivil itaatsizlik yasa dışı olmasına rağmen ahlakiliği dışlamayan ender eylem türlerinden biridir.

Blackstone'a göre sivil itaatsizlik eylemi toplumda rahatsızlık uyandırabilir ya da geçici olarak vatandaşların bazı haklarına tecavüz edebilir. Fakat sivil itaatsiz, eylem sonrası yasalara bağlı kalarak eylemine sahip çıkar, eyleminin sorumluluklarını üstlenir ve bu tavrıyla vatandaşların haklarına saygılı olduğunu göstermiş olur. Sivil itaatsizin vicdana dayalı yasadışı protestosu, şiddetle karşılaşabilir fakat asla şiddetle karşılık vermez. Toplumdaki kültürel duyarlılığı geliştirmek amacıyla eyleme geçen itaatsiz;

³³ Mehmet Şahin, "Nürnberg Mahkemeleri Üzerine Bir İnceleme" *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, Ocak 2010, Cilt: 2, Sayı: 1, www.academia.edu.tr, (04.11.2018).

³⁴ Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1982, s.4

haklarına tecavüz edildiğini ya da adaletsizliğe uğradığını tüm insanlar hatta hayvanlar için mücadele ederken, itaatsizin eylem tarzını belirleyen unsur ahlakiliktir.³⁵

Bu özellik kamuya yönelik çoğu hareketin olmazsa olmazıdır. Jorgen Habermas eylemleri ve niyetleri iyi veya kötü biçimde değerlendirirken; buradaki ahlaki duyguları, ahlaki yargıların temellendireceğini söylemektedir.³⁶ Yani sivil itaatsizlik özü itibariyle de ahlakiliği bir eylem özelliği olarak içimde barındırmaktadır.

1.2.5. Politik ve Hukuki Sorumluluğun Üstlenilmesi

Sivil itaatsizlik eylemcisi birey ya da grup eylemin siyasi yükümlülüğünü üstlenmektedir. Eylemci açısından, eylemin kamuoyuna açık şekilde yapılması esastır. Eylemin başından itibaren amacın ve akışın açıklanmış olması da öngörüldüğünden; eylemin sonunda politik sorumluluktan kaçınmak söz konusu olamaz. Zira bu eylemi inkar etmek anlamına gelmektedir.

Eylemin hukuki (cezai) sorumluluğu konusunda ise farklı görüşler bulunmaktadır. Teorisyenlerin bir kısmı hukuki sorumluluğun üstlenilmesinin, eylemcilerin samimiyetinin göstergesi olduğunu ve eylemin çağrı etkisini güçlendireceğini düşünürken; bir kısmı da meşru düzeyde girişilen bir eylemden dolayı cezalandırılmayı kabul etmenin yanlış olduğunu savunmaktadır. Aktif ve potansiyel sivil itaatsizlik eylemcilerinin sayısının artmasına paralel olarak; hükümetin eylemcilere sıradan suçlu muamelesi yapması ya da onlardan samimiyetlerinin ispatı olarak fedakarlık talep etmesi pragmatik nedenlerle şarttır. İtaatsiz eylemin sorumluluğunu üstlenerek hem kamuoyuna hem de idari ve adli kurumlara samimiyetini ve ciddiyetini göstermektedir.

Hukuki ve politik sorumluluğun üstlenilmesi konusunda en önemli bireysel örnekler Thoreau ve Sokrates'tir. Sokrates; devlete ait her türlü normu tek tek irdelemiş, adil olmadığını düşündüklerine uymamıştır. Ancak devletle olan sözleşme gereği, yargıcın verdiği cezayı kabul etmiştir. Thoreau da köleliğe göz yuman ve ülkeyi savaşa sürükleyen hükümete seçim vergisi ödemeyi reddetmiş ve karşılığında cezaevine

³⁵ W.T.Blackstone, "Civil Disobedience: Is It Justified?", *Georgia Law Review*, Vol.3, (1968-1969), ss.680-682.

³⁶ Jorgen Habermas , *Öteki Olmak,Ötekiyle Yaşamak*, Çev: İlknur Aka, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000, s.182.

girmeyi memnuniyetle kabul etmiştir.³⁷ Mahkeme kararlarının adaletsiz oluşu veya ahlakdışı bulunan yasalar karşısında hukuk normlarına bağlı kalmanın doğru olup olmadığı eski çağlardan beri tartışılmaktadır. Örneğin ABD mahkeme tutanakları incelendiğinde, Vietnam Savaşı zamanında pek çok kişinin askerlik yapmayı reddettiği ve bu sebeple sivil itaatsizlik eylemlerinin yapıldığı görülmektedir. Daha sonra eylemciler kanunun öngördüğü cezaları kabul etmişlerdir.

Orhan Münir Çağıl mevzu hukuk alanında gerçekleştirilmeye çalışılan fakat tam manasıyla gerçekleşmesi mümkün olmayan adalet düşüncesinde; sadece mevzu hukuk normlarının değil, insanların davranışlarının altındaki yüce anlamın da değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Çünkü adalet, ebedi geçerliliği olan yasadır. Bu ebedi yasa pozitif yasaların yanında “Anayasa’dan da üstün olması gereken”dir. Kreon’un pozitif fakat acımasız yasalarına karşı gelen Antigone’nin bu davranışı, ebedi yasanın adaleti fikrinden başka bir şey değildir.³⁸

Adaletin yerini bulması için kamu vicdanını temel alan sivil itaatsizlik eylemleri, şahsi çıkarların gözetilmesi veya vatandaşların haklarının çiğnenmesiyle ilişkili değildir. Bu yüzden eylemci için, gerçekleştirilen eylemlerin politik ve hukuki yaptırımlarından kaçış söz konusu olmamaktadır.

1.2.6. Ortak Adalet Anlayışına, Kamu Vicdanına Yönelik Çağrı

Sivil itaatsizlik çoğunluğa hitap eden bir çağrıdır. Bu çağrı, ortak adalet anlayışını temel almaktadır. Bu anlayışın temel ilkelerinin uzun süreli ve kasıtlı olarak ihlal edilmesi; özellikle de eşit temel özgürlükler ilkesinin çiğnenmesi, toplumda ya teslimiyete ya da başkaldırıya yol açabilmektedir.

Sivil itaatsizlik yoluyla azınlık bir grup, çoğunluğu; yaptıklarının bu şekilde anlaşılmasını isteyip istemediğini gözden geçirmeye çağırır. Ortak adalet anlayışına uygun şekilde azınlığın taleplerini tanımak isteyip istemediğini düşünmeye teşvik eder.³⁹ Rawls’ın sözünü ettiği adalet anlayışı, kaynağını toplumsal sözleşme modelinden almaktadır. Toplumsal sözleşmenin ya da temel insan haklarını garanti altına alan bir

³⁷ Hannah Arendt “Sivil İtaatsizlik”, s.86.

³⁸ Orhan Münir Çağıl, “Felsefenin Işığında Hürriyet, Adalet, Hukuk Devleti ve Hukuk Kültürü” , *İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt:26, Sayı: 1-4, 1960, s.285.

³⁹ John Rawls, a.g.e., s.60-61.

Anayasanın var olmadığı durumlarda da kamu vicdanına başvurulabilmektedir. Sivil itaatsizlik adalet duygusunun olduğu toplumlarda makul ve etkin bir nonkonformizm biçimi olarak işlevselleşir.

Temelinde ortak adalet anlayışı olan sivil itaatsizlik eylemi; şahsi çıkarlar ya da toplumun diğer üyelerinin haklarına zarar verebilecek grup çıkarlarıyla gerekçelendirilemez. Örneğin dini özgürlükleri ihlal edilen bir mezhebin haklarını savunmak için sivil itaatsizliğe başvurulabilir. Fakat dini inançları ya da kuralları toplum geneli için geçerli hale getirmek amacıyla sivil itaatsizliğe başvurulamaz. Yasama yetkisinin çoğunluk tarafından belirlenen yasalara (ya da yürütmenin bu yasalara dayanan edimlerine) uyma görevinin hangi noktadan itibaren bağlayıcı olmadığı tartışma konusu olmuştur. Kişisel özgürlükleri savunma ve haksızlığa karşı direnme noktasında kişi ya da kişiler yasama ya da yargı gücünden ziyade halkın adalet anlayışına yani kamu vicdanına çağrıda bulunmak isteyebilirler. Bu çağrı neticesinde daha adil olacağı umulan kararlar alınabilir.

1.2.7. Sistemin Geneline Değil, Tekil Haksızlıklara Karşı Ortak Eylem Olması

Sivil itaatsizlik eylemleri belli ölçüde adil olduğuna inanılan sistemlere karşı değil, tekil haksızlıklara karşı yapılır. Yani sistemine geneline bir başkaldırı söz konusu değildir. Bu yüzden sivil itaatsizlik eylemi ideolojik birliktelik gerektirmez. Somut bazı sorunlarla ilgili benzer sonuçlara ulaşmak, farklı ideolojilerden yola çıkarak da mümkün olabilir. Örneğin Avrupa’da nükleer silah konuşlandırılmalarına karşı yapılan eylemlerde sosyalistlerin ve yeşillerin yanı sıra bazı dini gruplar da yer almıştır. Sivil itaatsizlik hareketlerinin başarısı *“farklı eğilimlerin çabalarını ortak bir hedefe yöneltme kapasitesiyle doğru orantılıdır. Bu kapasitesini ya da isteğini yitiren cemiyet eylem yetisini de yitirmiştir.”*⁴⁰

Diğer birçok direnişçiden farklı olarak sivil direnişçi; düzenin demokratik yasallığını tanımaktadır. Eylem fikri, demokratik bir hukuk devletinde bile yasal düzenlemelerin gayrimeşru olabileceği ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Bu gayrimeşruluğun ölçütü; özel bir ahlak anlayışından, ayrıcalık hakkından veya hakikati

⁴⁰ Hannah Arendt, “Sivil İtaatsizlik”, s.116.

bilmekteki ayrıcalıklı konumdan çıkartılamaz. Ölçüt, herkes tarafından anlaşılabilir olan ahlaksal ilkelerdir.⁴¹

Tekil haksızlıklara karşı ortak eyleme geçme ilkesinden çıkarılabilecek sonuçlardan biri, sivil itaatsizlik eylemlerinin genellikle söz konusu haksızlığın giderilmesiyle son bulmasıdır. Yani somut ve ortak bir hedef için bir araya gelen insanlar, sorun çözüldükten sonra dağılırlar. Bir diğer sonuç ise bu örgütlenmelerin farklı dünya görüşlerinin temsil edildiği, genelde ademi merkezîyetçi, taban inisiyatifine dayanan, demokratik nitelikli örgütlenmeler olduğudur. Bu örgütlenmeler klasik siyasi parti örgütlenmelerinden farklıdır. Çünkü partiler, ortak bir dünya görüşü etrafında bir araya gelen insanların oluşturduğu yapılanmalar ve kalıcı örgütlenmelerdir. Parti ismi kullanılarak yapılacak bir çağrı, bireylerin kafasında muhtemelen psikolojik bariyerler oluşturacak, bu yüzden “farklı eğilimlerin çabalarını ortak hedefe yöneltmekte” başarısız olma ihtimali bulunmaktadır.⁴²

1.2.8. Eylem Ciddi Haksızlıklara Karşı Yapılır ve Haksızlıkla Makul Bir İlişki İçindedir

Sivil itaatsizliğe sadece ciddi haksızlıkların giderilmesine ve haksızlıkların giderilmesine engel teşkil eden yasalara karşı başvurulur. Yani yasal yollar denenmiş ve sonuç alınamamış her türlü durumda sivil itaatsizliğe başvurulmaz. Böyle yapılması, sivil itaatsizlik eyleminin işlevini ve eylemin inandırıcılığını azaltacaktır.

Ciddi haksızlık dendiğinde neyin kastedildiği konusu ise tartışmalıdır. John Rawls’ın adalet teorisine göre; eşit özgürlükler ve eşit şans ilkelerinin ihlal edilmiş olması ve haksızlığın siyasi muhalefete rağmen uzun süredir devam etmesi gerekmektedir. Rawls seçme ve seçilme hakkını, ifade ve toplanma özgürlüğünü, vicdan ve inanç özgürlüğünü, bedensel bütünlüğün dokunulmazlığını, kişisel mülkiyet hakkını eşit özgürlükler ilkesi kapsamında; iktidar ve sorumluluk pozisyonlarının herkese eşit şekilde açık olmasını ise eşit şans ilkesi kapsamında ifade etmektedir. Sivil itaatsizlik eylemlerinde dikkat edilmesi gerekenler eylemin amaca uygun oluşu, ölçülülüğü ve karşı çıkılan haksızlıkla makul bir ilişki içinde olmasıdır. “Çatışma sürecinde hangi

⁴¹ Jürgen Habermas, “Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Denektaş. Almanya’da Otoriter Legalizm Karşıtlığı”, s.128.

⁴² Coşar, “Önsöz: Sivil İtaatsizlik”, sf:13.

eyleme karar verilirse verilsin, bunun hedefe yönelik, çatışmanın sona ermesinden sonra ortaya çıkması istenen duruma uygun olması gerekir.”⁴³

1.2.9. Haksızlıklarla İlgili Çifte Standart Kullanılmaz

Sivil itaatsizlik eylemcisi, kamu vicdanına yani ortak adalet anlayışına çağrı yaparken haksızlıklarla ilgili çifte standart kullanmamaktadır. Örneğin eylemci işkenceye karşı çıkıyorsa kimin yaptığına ve kime yapıldığına bakmaksızın karşı çıkmaktadır. Sivil itaatsizlik bencilce ve sıradan hukuk ihlallerine karşı saygı değer bir ahlaki-siyasi motivasyonla yapılmasıyla; klasik direnme hakkı, devrim, ihtilal, hükümet darbesi gibi şiddet içermeye ihtimali olan durumlardan ayrılmaktadır. Her türlü siyasi, sosyal ve dinsel fanatizme karşı, protesto edilen devlet ediminin haksızlığı üçüncü kişilerce görülebilir, anlaşılabilir hale getirmektedir.⁴⁴

1.3. Sivil İtaatsizliğin Diğer Direniş Biçimlerinden Ayrılması

Sivil itaatsizliğin politik, sosyo-kültürel ve ekonomik yapıyı eleştiren diğer direniş ve protesto biçimlerinden yöntem bakımından ayrılan noktaları vardır. Bunun yanı sıra gnostizm, anarşizm ve aktivizm gibi felsefesi olan eylem tarzlarının sivil itaatsizlikle benzer özellikleri bulunmaktadır. Sözü edilen protesto biçimlerinde kurumlara ve kurumsal geleneklere karşı duyulan romantik bir nefretten söz edilir. Gnostikler toplumdaki çekilerek, iç dünyalarında mutlak hakikati bulacaklarını düşünürler. Anarşistler ise insanların geleneksel, kültürel kısıtlamalardan ve dayatmalardan tümüyle kurtulduğu bir toplumsal düzenin hayalini kurarlar. Anarşistler otoriteye karşı çıkmakta hatta birçoğu ona karşı savaş açmaktadır. Ancak otoriteye karşı çıkan herkes anarşist olarak nitelenemez. Tarihsel olarak anarşizm; yönetimi ve toplum yapısını sorgulayan ve arzu edilen topluma geçişi amaçlayan bir düşünce sistemidir. Belli bir düşünce sistemine dayanmayan isyan, iktidarın felsefi ya da dini anlamda reddedilmesi kişinin anarşist olduğunu göstermemektedir. Anarşizm her zaman toplumsal değişimi amaçlamaktadır. Bu amaçla toplumu kınamaktadır. Yöntemi ise

⁴³ Johan Galtung, “Gandhi ve Alternatif Hareket, Teoride Satyagraha-Normlar”, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, Çev: Yakup Coşar, 3.Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, ss.217-219

⁴⁴ Yakup Coşar, “Sivil İtaatsizlik Olgusunun Temel Unsurları”, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, 3.Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.16.

şiddet kullanarak veya kullanmayarak gerçekleştirilen toplumsal isyandır.⁴⁵ Anarşistler devletin, demokratik de dahil her biçimini reddetmektedirler.

Demokratik teze göre ise, demokratik devletin; başka bir devlet biçimi ya da devletsizliği seçmekten daha doğru olduğunu söyler. Buna göre, demokratik devleti seçerek yasalara itaati doğrudan kabul etmiş mi oluruz? Bu konuda Emma Goldman yasanın insanları adil yapmadığını, iyi niyetli insanların bile yasaya duyulan bağlılık ve saygı nedeniyle her gün adaletsizliğin vekillerine dönüştüklerini söyler.⁴⁶ Robert Dahl ise demokratik süreçlerin hukuki ve ahlaki haklar bütününe yanında, hakları elde tutmaya yarayan sorumlulukları da içermesinden dolayı yasaya itaatsizliği eleştirmektedir. Demokratik yönetimin sağladığı hakları elde tutmaya ilişkin sorumluluklardan kastedilen, adil yasalara itaat etmek, adil olmayan yasalara karşı direnmektir.⁴⁷ Bu düşünceleri sivil itaatsizlik açısından değerlendirecek olursak, yasaların adaleti sağladığı ölçüde insan onuruna ve vicdanına uygun olacağı aksi takdirde sivil itaatsizliğin eylemsel kuralları çerçevesinde yasaya muhalif olunabileceğini söyleyebiliriz.

Sivil itaatsizlik söz konusu protesto biçimlerinden öncelikle şiddet içermemesi, barışçıl yöntemler kullanması ve doğrudan sistemin kendisiyle mücadele içinde olmaması yönüyle ayrılmaktadır. Özellikle direnişin pasifliği açısından, sıkça emniyet güçleriyle çatışmaya giren aktivistlerden ayrılmaktadırlar. Son yıllarda aktivistleri nitelemek için “müzakereci” sıfatı kullanılmaya başlanmıştır. Bu sıfat, aktivist eylemlerini müzakereci demokrasinin unsurlarına bağlı bir biçime dönüştürmek için kullanılmaktadır. Böylece aktivistin eylemsel özellikleri dönüştürülerek, sivil itaatsizin eylemsel özelliklerine yaklaştırılmaya başlanmıştır. Archon Fung aktivistlerin sivil itaatsizlik yöntemlerini kullanarak, adaletsizliklere karşı harekete geçtiklerini söylemektedir. Örneğin sivil hakların düzenlenmesi için politik eylemler, nükleer silahların sınırlandırılması için eylemler, AIDS araştırmaları için merkezler kurulmasının talep edilmesi gibi.⁴⁸ Aktivistler de sivil itaatsizlik eylemcileri gibi

⁴⁵ George Woodcock, *Anarşizm Bir Düşünce Hareketinin Tarihi*, Çev:Alev Türker, İstanbul: Kaos Yayınları, 2001, s.13.

⁴⁶ Emma Goldman, *Anarşizm Neyi Savunur?*, Çev: Derya Kömürcü, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2012, s.20.

⁴⁷ Robert Dahl, *Demokrasi Üzerine*, Çev: Betül Kadioğlu, İstanbul: Phoenix Yayınları, 2010, s.90.

⁴⁸ Archon Fung, 'Deliberation Before the Revolution Toward and Ethics of Democracy in an Unjust World', *Political Theory*, Vol.3, No.2, June 2005, ss.400-403.

eylemlerine dikkat çekmeye çalışırlar. Hem aktivistler hem de sivil itaatsizler demokratik ortamın ve adaletin sağlanması için yasaları ihlal ederken bile adalete olan derin bağlılıklarını ve ahlakilik ölçütlerini terk etmemektedirler. Bu durum eylemlerin iç tutarlılığında tartışmaya yol açmaktadır. Fakat aktivistler ve sivil itaatsizler politik eylemlerindeki seçimlerinde doğruluk, yardımseverlik ve orantılılık ilkelerine göre hareket ederler. Her iki eylemci türü de devrimci değildir ve politik eylemler esnasında devlet kurumlarıyla ilişkilerini kesmezler. Bu özellik müzakereci bir demokrasi ve yönetim yapısının oluşturulması için gerekli görülmektedir.⁴⁹ Kararlaştırılan protesto eylemindeki ya da kitle hareketlerindeki siyasal ve yasal ikilem, katılımcıların amaçlarının farklı oluşu ya da eylem yöntemlerine göre açıklanabilir. Sistemin hukuksal ve ahlaki boyutu, aktivistleri ve pasif direnme biçimlerine başvuran sivil itaatsizlik eylemcilerini ayırma konusunda işlevsel değildir.

Örneğin küreselleşmenin yarattığı olumsuz sonuçları protesto etmek amacıyla Dünya Ticaret Merkezi önünde ya da çeşitli ülkelerde düzenlenen G8 zirvelerinde protestocular zaman zaman kolluk güçleriyle çatışmaya girmek durumunda kalırlar. İşin içine şiddet girmesi eylemin sivil direniş olmasına engel olmaktadır. Sivil itaatsizlik, militan eylemlerden ve şiddete başvuru organize direnişten farklıdır. Dworkin sivil itaatsizliği bencillik ve öfke ile yapılan yasadışı eylemlerden ayrı tutar. Sivil itaatsizlik eylemlerini başlatanlar kendilerini toplumdan dışlamazlar ve siyasal birliğin meşruluğunu kabul ederler. Bu anlamda sorumluluktan kaçmayıp vatandaşlık bilinciyle hareket ederler.⁵⁰

Görüldüğü gibi sivil itaatsizlik eylemi sıradan ya da ağır yaptırımlar gerektiren itaatsizlik türlerinden ayrılmaktadır. Çünkü sivil itaatsizlik eylemleri seçici ve amaçlıdır. Eylemindeki stratejiyi ve bilgiyi, siyaset felsefesiyle şekillendiren eylemci itaatsizliğine rağmen hukuk kurallarına bağlı kalmaktadır. Fakat itaatsiz bu amaçla adaletsizliğin giderilmesinden ziyade tümüyle sisteme karşı tavır alırsa, eylem amacından sapar ve sivil itaatsizlikten farklı bir şeye dönüşür. Sivil itaatsizlik kendisini

⁴⁹ Archon Fung, "Democratic Theory and Political Science: A Pragmatic Method", *American Political Science Review*, Ağustos 2010, Sayı:3

⁵⁰ Ronald Dworkin, "Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pragmatikliği", *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, Çev: Yakup Coşar, 3.Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, s.147.

tanımlayan ilkelerin katkısıyla bir felsefi akımı ifade etmekte ve zaman-mekan sınırlamasıyla yapılmaktadır.

1.4. Sivil İtaatsizliğin Meşruluğu Sorunu

Hukuki pozitivizme göre meşruluk; pozitif hukuk normlarına uygun olma halidir. Yani dar anlamda meşruluk, bir durumun ya da eylemin yasal olmasıdır. Tartışma pozitif hukuka uygun her kuralın herkesçe meşru sayılıp sayılamayacağı durumu ile başlamaktadır. Zira tarih, yasallığın beraberinde meşruluğu getirmediği örneklere de şahitlik etmiştir.

Sosyoloji okulları, hukuk kurallarının meşruluğunu toplumsal olgu ve dayanışmaya dayandırmaktadır. Hukuk kurallarının meşruluğunu adaletle birlikte toplumsal gerçeklikten alması gerektiğini söylemektedirler. Fakat yalnızca dayanışmanın meşruluğu sağlayacağını söylemek doğru olmaz. Çünkü geçtiğimiz yüzyılda birçok diktatör dayanışma sağlamak amacıyla hareket etmiş fakat halklarına büyük zararlar vermişlerdir. Bu sebeple dayanışmadan ziyade, hukuk düzeninde baş ölçütler adalet idesi ve özgürlüktür.⁵¹

Adalet idesi ve özgürlük çerçevesinde sivil itaatsizliğin meşruluğu incelendiğinde, sivil itaatsizliğin adaletsiz olduğu düşünülen yasaların ve uygulamaların dönüştürülmesi konusunu hedeflediği görülmektedir. Aynı şekilde siyasi iktidardan “özgürlük” talep edilmektedir. Sosyolojik çerçeveden bakıldığında ise sivil itaatsizlik eylemlerinin meşruluğu; kamuoyu vicdanında karşılık bulabilmesiyle ölçülmektedir.⁵²

1.4.1. İfade-Eylem Biçimi Olarak Sivil İtaatsizliğin Meşruluğu

Michael Foucault iktidarın baskı altına almaktan ziyade, biçimlendirici olduğunu ve insanları konuşmaya teşvik ettiğini söylemektedir. “*İktidar insanları konuşturarak iktidarını yeniden üretir.*”⁵³ Buna göre iktidar aslında, direnme odaklarının harekete geçmesini sağlamaya çalışmaktadır. Direnme odaklarının harekete geçirilmesinden kastedilen sorunlu duruma dikkat çekmek midir, eyleme geçmek midir yoksa her ikisini

⁵¹ Niyazi Türkmen, Ahmet Ulvi Türkbağ, *Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet*, İstanbul: Der Yayıncılık, 2003, s.98-99.

⁵² Şeniz Ambarlı, “Baskıya Karşı Direnme Biçimi Olarak Sivil İtaatsizlik ve Meşruluğu Sorunu”, s.90.

⁵³ Ali Akay, *Michael Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2000, s.30.

de içermekte midir? Bu soruyu sivil itaatsizlik bağlamında değerlendirmek için itaatsizlik eyleminin ifade ve eylem özgürlüğü bağlamında hukuki ve sosyolojik meşruluğunu tartışmamız gerekmektedir.

İfade özgürlüğü; vatandaşların cezalandırılma korkusu hissetmeden hükümeti, kamu görevlilerini, sosyo-ekonomik düzeni ve ideolojiyi eleştirmek suretiyle kendilerini ifade etmeleri anlamına gelmektedir.⁵⁴ Bir ifade biçimi, ifadeyi gerçekleştiren tarafından makul olsa da, diğer insanlar açısından sıkıntı yaratabilir. Kişiler kendilerini iyi ifade edebilmek için pek çok iletişimsel eylem biçimi kullanabilirler. Örneğin tek tip giyinmek, aynı renk giyinmek gibi. Aslında sözlerle ifade edilebilecek eylemler, etkiyi arttırmak için sembolik yöntemler kullanılarak gerçekleştirilmektedir.⁵⁵ Buradan hareketle sivil itaatsizlik eylemlerinin düşüncüyü ifade etme araçlarından biri olduğu görülmektedir.

Kendine özgü niteliklere sahip olan sivil itaatsizlik eylemi, genellikle kamuoyuna sorunları göstermek, haksızlıklara dikkat çekmek amacıyla yapılmaktadır. Bu eylem ifadenin hem parçası hem sonucudur. Sonuç olarak sivil itaatsizlik hem bir ifade hem de eylem biçimidir.

Yasaya itaatsizlik özü itibariyle demokrasiyle çatışır görülmektedir. Demokrasiye dayalı tez, yasa ihlalini yalnızca demokrasinin bulunmadığı ortamlarda kabul etmektedir. Çünkü bu tezin temelinde halk egemenliği bulunmaktadır. Halkı harekete geçirmek amacıyla kitle iletişim araçlarının kullanılması, özgür ifade ilkesinin gereğesidir.⁵⁶ Bu sebeple yasa dışı eylemlerin savunulması yalnızca temsil yeteneği bulunmayan yöntemlerin ortadan kaldırılması için kullanılabilir. Schauer'e göre "*Bizim yasadışı davranışın savunulmasını himaye etme isteğimizin ölçüsü, doğrudan doğruya sistemin ideale yetmeme ölçüsüne göre değişebilmektedir.*"⁵⁷ Buna göre yönetimin ideal olması durumunda yönetime karşı itaatsizliğin yanlış olacağı düşünülmektedir. Fakat ideal yönetim mutlak bir ölçüt değildir. Çünkü halkın çoğunluğu yönetimi adil ve ideal bulsa da, mutlaka aksini düşünenler de olacaktır. İdeal

⁵⁴ Robert Dahl, *a.g.e.*, s.90.

⁵⁵ Wojciech Sadurski, "İfade Özgürlüğü ve Sınırları", Çev: M.Bahattin Seçilmişoğlu, *Liberal Düşünce Topluluğu*, Ankara, 2002, ss.56-58.

⁵⁶ Anbarlı, "Baskıya Karşı Direnme Biçimi Olarak Sivil İtaatsizlik ve Meşruluğu Sorunu", s.90.

⁵⁷ Frederick Schauer, *İfade Özgürlüğü-Felsefi Bir İnceleme*, Çev: Bahattin Seçilmişoğlu, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, 2002, ss.264-265.

ya da ideale yakın bir yönetim altında yaşamakla birlikte, yönetimin bazı konularda adil olmadığı savı ile sivil itaatsizliğe başvuranların, kamuoyu vicdanında oluşturacakları yeri değerlendirmesi gerekmektedir. Bu anlamda yapılan eylemin şeffaflığı ve şiddete yer verilmemesi ile kamuoyunda etki uyandıran sivil itaatsizlik türünden bir eylemin meşruluğu açıktır. Demokratik yönetimlerde silahlı veya çatışmacı yöntemlere çağrı yapılması halk nezdinde karşılık bulamayacaktır. Sivil itaatsizlik eylemi hukuki ve idari yönü ile kamuoyunda rahatsızlık yaratmaması ile ön plana çıkmaktadır.

İfade özgürlüğüyle ilgili teoriler, yönetimin adaletsizliğinin açığa vurulması hakkını desteklemektedirler. Bu, devlete karşı hak talep edilmesi, gerektiğinde direnmeye sevk edilmesi açısından liberal anayasalcılığın tohumlarını atan bir savunmadır. Burada şuna dikkat edilmelidir: *“İfade ve vicdan özgürlüğü, hukuk kuralındaki yasal yükümlülük ile ilgili olarak entelektüel tutarlılığı kavranabilen bir anlayış gerektirmektedir.”*⁵⁸ Spinoza’ya göre düşünce ve ifade özgürlüğü toplumsal sözleşmeyi tehdit edecek nitelikte olmamalıdır. İfade özgürlüğü, barışı zedelenmeyecekse tanınmalıdır. Sözleşmeyi ortadan kaldıracak eylemler ister halk ister yönetimden kaynaklansın tehlikeli olarak görülmelidir.⁵⁹

Görüldüğü gibi ifade ve vicdan özgürlüğünün sözleşmeyi ortadan kaldırmaması gerekmektedir. Sivil itaatsiz eylemini yaparken yasal yükümlülüklerle karşı geldiği için sözleşmeye aykırı davranmış olur. Fakat sivil itaatsizlik eyleminin tutarlılığı; adaletin gerçekleşmesi için yasa ihlallerinde bulunması ve kamuoyu vicdanına uygun hareket etmesi bağlamında, yani eylemin ahlakiliği ile birlikte değerlendirilmelidir.

1.4.2. Sivil İtaatsizliğin Sıradan Suçlu Eyleminden Ayrılması: Adaletin Sağlanması Amacıyla İtaatsizlik

Sivil itaatsizlik eylemini adaletin sağlanması amacıyla girişilen sembolik bir direniş hareketi olarak değerlendirenler, bu eylemi sıradan suç teşkil eden eylemlerden ayırmaktadır. Sivil itaatsizin eyleme girişme amacı salt yasaya karşı gelmek değil; kamusal tartışma ortamı yaratarak mevcut adaletsizlikler hakkında sorular sormak, pozitif adalet anlayışı ve pratiğini sorunsallaştırmaktır. Söz konusu eylem, bir uzlaşma

⁵⁸ Trs Allan, ‘‘Citizenship and Obligation: Civil Disobedience and Civil Dissent ‘’, *Cambridge Law Journal* 89, V:55, 1996, s.91.

⁵⁹ Cemal Baki Akal, *Varolma Direnci ve Özerklik Bir Halk Kuramı için Spinoza’yla*, Ankara: Dost Yayınları, 2004, ss.141-143.

sahası oluşturup, yasa ihlali konusunda özel bir kategoride değerlendirilmektedir. Örneğin Amerikan hukuk sistemi sivil itaatsizlik eylemlerini 2.derece suç sayıp cezalandırmaktadır. Bundan dolayı bu eylemler kamu için ciddi bir zarar teşkil edip etmediğine göre tartışılmalıdır.⁶⁰ Bu tartışma sivil itaatsizliğin meşruluğuna ilişkin tartışmayı da başlatmaktadır. Eylem boyunca sebep olunacak zararın ölçüsünün, kamuoyunun yanı sıra yasa koyucu tarafından da incelenmesi ve ikincil bir suç kapsamında değerlendirilmesi eylemin meşruluğu hakkında yol gösterici olacaktır. Sivil itaatsizlik eyleminin meşruluğu, özünde baskıya ve adaletsizliğe karşı direnme hakkı ve koşulları değerlendirilmelidir.

Bireyin ya da topluluğun adaletsizliğe karşı çıkarken, vicdanının emrettiklerinden mi yoksa yasaların emrettiklerinden mi sorumlu olduğu sorusu ikilem yaratabilir.⁶¹ İşte sivil itaatsizlik, sıradan bir yasa ihlalden farklı olarak, eylem sonrasındaki cezai yükümlülüğü göze almasından ötürü çatışmacı değil; vicdani bir karşı koyuş haline gelmekte ve eylemin tutarlılığını gerçekleştirmektedir.

1.4.3. Sivil İtaatsizliğin Ahlaki Açıdan Meşruluğu

Toplumdaki tüm meşru yapılar, egemenliği paylaşan bir ortak olarak düşünülebilir. Tek, mutlak ve soyut olarak algılanan üstün iradenin varlığı, günümüz modern sistemleri içinde artık yerini kaybetmeye başlamıştır.

Egemenliği paylaşmada toplumdaki meşruluğu birer yapıtaş b biçiminde değerlendirmek, mutlak egemenlik anlayışının geriye götürmek değil, farklılaşarak yeni bir döneme geçmek demektir.⁶² Egemenliğin mutlaklığı, ulusal ya da uluslar arası alanda asla sınırlandırılmaması gerektiğini söyleyen düşünceler terk edilmeye başlanmış; devletlerin birbirlerinin egemenlik alanlarına barışçıl ve insancıl sebeplerle müdahale etmesine imkan veren argümanlar geliştirilmiştir. Bunun dışında vatandaşların kendilerini ve toplumu ilgilendiren konularda egemenliğe demokratik ve

⁶⁰ Andrew Calabrese, "Virtual Nonviolence? Civil Disobedience and Political Violence in the Information Age", V:6, N:5, May 2004, www.academia.edu, s.327.

⁶¹ Allan, a.g.m., s.9.

⁶² Hayrettin Ökçesiz, "Hukuk Kültürünün Yapısını Nomos-Physis (Toplum-Kültür-Doğa) Çevresinde Yedi Yüzlü Bir Kurguyla Açıklama Şemasında Egemenliğin İrdelenmesi", 13. STK Sempozyumu, İstanbul, 27-28 Haziran 2003, s.11.

barışçıl yöntemlerle katılması meşru sayılmaktadır. Bu anlamda meşruluğun ölçütü belirtilen egemenlik mekanizmasına zarar vermemektir.

Ökçesiz; sivil itaatsizliğin amacının anayasal egemenlik mekanizmasına zarar vermek değil, anayasanın belirlediği sınırlar çerçevesinde bir düzeltme yapmak olduğunu söylemektedir. Bunun yanı sıra yurttaşların, yapıda meydana gelebilecek yozlaşmayı engellemek istediği için egemenin emirlerine karşı geldiğine dikkat çekmektedir. Buradan çıkarılacak sonuç sivil itaatsizliğin yurttaş egemenliğinin bir parçası olduğu ve değişen egemenlik sürecinde; hukuk devletinde ortaya çıkan özgürlük ve adalet krizlerine karşı bir “düzeltim çabası” olduğudur.⁶³ Şiddet ya da zor kullanmaya yasal düzlemde yer açılmasını isteyen, egemenliğin tüm kurumlarını ortadan kaldırmayı hedefleyen bir eylem türü olmayan sivil itaatsizlik; her türlü köleleştirmeye karşı oluşuyla ulusal egemenliğin korunmasında etkindir. Örneğin Gandhi'nin Hindistan için başlattığı sivil itaatsizlik eylemleri, ulusal egemenliğin temini içindir. Bu noktada eylemler meşruluğunu, herkes için özgürlük ve adalet gibi etik hedeflerden aldığı için işlevsel bir araç konumundadır.⁶⁴

Sivil itaatsizlik bilinçli bir yasa ihlali gerçekleştirirken, kamuoyunun vicdanına dönük ahlaki bir amaç taşımaktadır. Sergilenen bu ahlaki duruşun amacı, kimi grupları yok saymak yerine ortak bir payda yaratmak ve adaletsizliği gidermektir. Diğer direniş biçimleri bazı durumlarda kendi gibi ve kendi gibi olmayan şekilde tasnif yaparak ayrışmayı tetiklerken; sivil itaatsizlik birleştirici öğeleri ön planda tutmaya çalışmaktadır. Demokrasi, çoğunlukçuluk ve çoğulculuk arasında kendine yer ararken azınlık haklarını da korumayı taahhüt eden bir sistemdir.⁶⁵

Teorik olarak böyleyken, pratikte genellikle çoğunluktan yana işlevsel olan demokrasilerde; azınlıkların karşılaştığı birtakım haksızlıklara karşı müracaat edilebilecek son çare sivil itaatsizliğin en büyük argümanlarından biri ahlaktır.⁶⁶ Sivil itaatsizlik eylemcisi, bireyleri vicdani anlamda uyararak “öteki” için farkındalık yaratmaya çalışmaktadır. Bu şekilde toplumda ortaya çıkabilecek, eşitsizliğe ya da

⁶³ Ökçesiz, “Hukuk Kültürünün Yapısını Nomos-Physis (Toplum-Kültür-Doğa) Çevresinde Yedi Yüzlü Bir Kurguyla Açıklama Şemasında Egemenliğin İrdelenmesi”, s.11.

⁶⁴ Anbarlı, “Baskıya Karşı Direnme Biçimi Olarak Sivil İtaatsizlik ve Meşruluğu Sorunu”, s.74.

⁶⁵ Atıl Cem Çiçek, Selçuk Aydın, *Sivil İtaatsizlik ve Anarşizm*, İstanbul: Doruk Yayınları, 2018, s.169.

⁶⁶ Çiçek,Aydın, a.g.e., s.169.

adaletsizliğe bağı çatışmalara çözüm üretilebilecektir. Rawls sivil itaatsizliğin dar manada yasa karşıtı olmasına rağmen, anayasal sistemi korumak için girişilen ahlaki bir yol olduğunu söylemektedir.⁶⁷

Sivil itaatsizlik eylemcileri kendilerini toplumun dışında görmedikleri gibi, başkalarının da dışlanmış hissetmelerini istemezler.⁶⁸ Çünkü eylemci ahlakiliği referans olarak kabullendiği için yeni bir “öteki” oluşturmak onun ne vicdani ne de ahlaki kanaatiyle uyuşmaz.

⁶⁷ Çiçek,Aydın, a.g.e., s.170.

⁶⁸ Dworkin, a.g.e., s.147.

II. BÖLÜM

2. SİVİL İTAATSİZLİĞİN TEMSİLCİLERİ

2.1. Sokrates

Sokrates, demokratik devlet anlayışı içinde, devlet kuramına karşı çıkan bilinen ilk sivil itaatsizlik kuramcısı ve eylemcisidir. Sivil itaatsizlik kavramını kullanmamakla beraber, yasanın adil uygulanmaması halinde yurttaşların devlete karşı nasıl tavır alması gerektiğini formüle etmiştir.

Sokrates M.Ö.470 yılında Atina’da doğmuştur. Genç yaşlarda, taş ustası olan babasının yanında çıraklık eğitimi başlamıştır. Daha sonra Atinalı ilk filozof olan Anaxagoras’ın öğrencisi olduğu düşünülmektedir. İlerleyen yaşlarda filozof Archelaos’un yanında eğitimine devam etmiştir. Sokrates felsefe eğitimine ek olarak matematik ve astronomi eğitimi de almıştır. Sokrates dünyanın kaynağının ne olduğu hakkında geliştirilen tezlerin insanlığa fayda sağlamadığını düşünmektedir. Çünkü Sokrates’e göre dünya üzerine değil, kendiniz üzerine düşünmeliydiniz.⁶⁹ Sokrates felsefesini Atina sokaklarında uygulamıştır. Felsefe yapmak için çok fazla zaman harcayan Sokrates, düşündüklerini yazmak için zaman bulamamıştır. Bu nedenle Sokrates’in öğretilerini öğrencisi Platon’un eserlerinden öğrenmekteyiz.

Sokrates oldukça saldırgan üsluplu bir sorgulama metodu olan “diyalektika”yı geliştirmiştir. Bu yöntemle rakiplerinin çelişkilerini ortaya çıkarmakla kalmamış, gerçeğe ulaşma yolunu da bulmuştur. Sokrates’in felsefî düşüncesi Atina’da oldukça yankı uyandırmıştır. Henüz otuzlu yaşlarında Delphoi’li kâhinler tarafından yaşayan en bilge insan olarak tanımlanmıştır. Ama Sokrates buna inanmadığını ve kendisinin bilge olmadığını söylemektedir.⁷⁰ Yine de kehanetin doğruluğunu araştırmak için Atina’da bilge olarak nitelenen kişilere danışır fakat yine de kendi yönteminden vazgeçmez. Hiçbir şey bilmediğini iddia ederek karşısındakinin düşüncelerini öğrenmeye çalışır. Sokrates’in felsefesi ve uygulama biçimi insanlarda hayranlık uyandırmış olsa da birçok düşman edinmesine de sebep olmuştur. Düşmanları çeşitli bahanelerle onu

⁶⁹ Paul Strathern, *Doksan Dakikada Sokrates*, İstanbul: Gendaş Yayınları, 1998, s.15.

⁷⁰ Platon, *Sokrates’in Savunması*, İstanbul: K Kitaplığı, 2003, s.38.

suçlamıştırlar ve Sokrates M.Ö. 399 yılında ölüm cezasıyla yargılanmak üzere Beş Yüzler Meclisi'nin önüne çıkarılmıştır.

Bu çerçevede, O'nu hedef alan suçlamaların özü; Atinalı gençlerin ahlakını bozmak, onları kötü yollara sürüklemek ve gençlerin Atina'nın tanrılarına duyduğu saygıyı yok etmesidir. Bu suçlamaların bir miktar haklılık payı vardır. Zira Sokrates'in inandığı din, Atinalıların mitolojik tanrılarına tapınma dini değildir. Ancak Sokrates, eylemlerinin toplumda bazı hoşnutsuzluklara yol açabileceği ihtimalini baştan göze almış ve hiçbir şeyin kendisini bu şekilde yaşamaktan alıkoyamayacağını şu benzetmeyle dile getirmiştir:⁷¹

“(...)bütün gün durmadan sizi uyandıracak, size öğütler verecek, tek tek azarlayıp paylayacak, her yerde, her an yanınıza konmuş at sineğiyim ben.”

Sokrates'in Tanrı'ya olan inancı yıkmadığına ve gençlere ahlaki olarak zarar vermediğine olan inancı o kadar sağlamdır ki, yargılanmasına sebep olan bu eylemlere devam edeceğini belirtmiştir.

“Sokrates, Anytos'u dinlemiyoruz ve seni aklıyoruz, ama tek bir koşulla: bundan sonra zamanını felsefe yaparak ve insanları böyle inceleyerek geçirmeyeceksin ve bir daha bunları yaparken yakalanırsan öleceksin.” diyen mahkeme heyetine şu cevabı vermiştir: *“Beni işte bu koşulla aklarsanız, şu yanıtı veririm size: Atinalılar size karşı minnet duyuyorum ve sizi seviyorum; ama sizin söylediğinizi yapmaktansa tanrının buyruğuna uymayı yeğlerim ve içimdeki tek bir yaşam soluğu kaldığı sürece, elimden geldiği sürece felsefe yapmaktan sizi doğru yola sokmaya çalışmaktan ve öğüt vermekten vazgeçmemi beklemeyin benden.”*⁷²

Sokrates'in bu tutumu onun bilgi teorisiyle ilgilidir. Sofistlerin tersine Sokrates, herkesçe teslim edilecek tek bir gerçeği aramış, iyinin ve kötünün, haklının ve haksızın, bilginin ve bilgisizin, devletin ve vatandaşın ne olduğunu anlamaya çalışmıştır. Sokrates'e göre adalete, yasaların emrettiği şeyi yapmakla ulaşılabilir. Yasaları bilen insan, yasalara uygun hareket ettiği için adil davranmış olur. Aksi halde kötü bir davranış sergilemiş olur. Yasalar karşısında herkesin eşit muamele görmesi gerekir.

⁷¹ Platon, a.g.e., s.41.

⁷² a.yer.

Adalet ancak eşitlik içinde gerçekleşebilir.⁷³ Bu sebeple Sokrates; kendisini yasaların hükümlerinden kurtarmaya çalışanları dinlememiş, infazına az kaldığında bile yasalara saygı göstermenin bir görev olduğunu anlatmaya devam etmiştir.⁷⁴

Sokrates'in Savunması ve Kriton adlı eserlerde görüldüğü üzere Sokrates, adil olmadığını düşündüğü bir yasaya itaat etmemesine rağmen adil olduğunu bildiği cezaya itaat etmiştir. İlk durumda belli bir davranışa uyulması istenen, aksi takdirde belli bir yaptırım içeren somut bir emir mevcuttur. Bu durumda Sokrates, yönetenlerin emirlerini adil olup olmadıkları bakımından incelemekte, eğer adil olduklarına karar verirse onlara itaat etmektedir. Eğer adil değilse onlara itaat etmemektedir. Buna karşın genel yasanın koşulsuz adil olduğu düşüncesi ile, yasaların öngördüğü yaptırımlara ve sitenin belirlediği yargı hükümlerine kesinlikle uyulması gerektiğini ifade etmiştir. Yani haksız olduğunu düşündüğü yasaya itaatsizlik etmekte fakat devletin yasalarına ve yargı kararlarına uyacağına dair sözleşmeye itaat etmektedir. Sokrates cezaya itaati sözleşmeyi bozmanın kefareti olarak düşünmektedir. Çünkü en ayrıntılı sözleşme devlet ve site ile yapılmıştır. Dolayısıyla taraf olunan toplum sözleşmesinin ruhuna göre; haksız da olsa yargı kararlarına uyulması gerekmektedir. Bu anlamda Sokrates, sözleşmesini hiçbir zaman bozmak istememiştir.

Sokrates'in savunmasında dikkat edilmesi gereken, Sokrates'in davasının yasaya değil, yasayı uygulayan hakimlere karşı olduğudur. Bundan dolayı da kendisini hapisten kaçırmak suretiyle ölüm cezasından kurtarmak isteyenlerin tekliflerini kabul etmemiştir. O'na göre kaçması, kendi düşünceleriyle çelişmesi anlamına gelecek, daha önce savunduğu ve mahkeme önünde söylediği her şey anlamını yitirecektir. Sokrates kendisini kaçırmak isteyen bir dostuna şu şekilde cevap verir:⁷⁵

“...Tut ki kaçacağımız (ya da çıkışımıza ne ad verilirse verilsin) sırada devlet ve yasalar karşımıza dikilip şu soruyu soruyorlar bize: “Söyle bize Sokrates, ne yapmak istiyorsun? Denediğin işin, elinde olduğu kadarıyla, bizi, yasaları ve bütün devleti yok etmekten başka hedefi var mı? Verilen hükümlerin hiçbir gücü olmaz, kişiler onlara uymaz ve onları yok ederse, bir devletin devrilmeyip yaşamaya

⁷³ Tarık Ş. Nişancı, *Sivil İtaatsizlik*, İstanbul: Okumuş Adam Yayınları, 2003, s.172.

⁷⁴ Platon, *Kriton*, İstanbul: Remzi Kitabevi,1986, s.19.

⁷⁵ Platon, *Sokrates'in Savunması*, s.19.

devam edeceğini mi sanırsın?” bu ve buna benzer sorulara ne cevap verebiliriz, Kriton?

Çünkü verilen hükümlerin yerine getirilmesini isteyen o yıkacağımız yasa lehine, özellikle bir hatip, söyleyecek neler bulmaz ki. “Devlet bize bir haksızlık yaptı, davamızda yanlış hüküm verdi” diye mi cevap vereceğiz(...)”

(...)Peki ya yasalar bize “Seninle anlaşmamız bumuydu Sokrates? Siteni verdiği hükümlere uymak zorunda değil miydin?” derlerse(...)”

Sokrates devlet ve yasaya itaatkâr bir yurttaştır. Fakat O adil bulmadığı hiçbir kurala uymamıştır. Sokrates içinde var olan tanrısal kaynaklı bir sese inanmış ve bu sese daimon (vicdan) adını vermiştir.⁷⁶ Bu sese uymanın bedeli ölüm olsa bile, insanın sadece onurunu göz önüne alarak direnmesi gerektiğini vurgulamıştır. Sokrates düşüncelerindeki samimiyeti hayatı ile ödemiştir.

2.2. Henry David Thoreau

Henry David Thoreau 1857 yılında Massachusetts Concord’da doğdu.16 yaşında Harvard Üniversitesi’ne başladı. Grek, Latin ve İngiliz klasiklerine meraklı bir öğrenciydi. Mezun olduktan sonra bir süre öğretmenlik yaptı. Sonra öğretmenliği bırakıp yazarlığa başladı. Bir süre hocası Emerson ile yaşadı. Aralarındaki ilişki bir usta çırak ilişkisiydi. klasiklerini daha iyi tanımaktaydı. 1845 yılında bir insan ne kadar az çalışırsa kendisi ve içinde yaşadığı cemiyet için o kadar hayırlı olacağına inandığı için meşhur “temel hayat” deneyimine başladı.⁷⁷

Walden Gölü kıyısında, kendi inşa ettiği kulübede iki yıl süresince yalnız yaşadı. Orada okuyup yazarak, kuşlarla, balıklarla, hayvanlarla arkadaşlık ederek doğanın yenilenişini ve ormandaki mükemmel düzeni tasvir ettiği 1854’te basılan Walden isimli eseri için notlar tuttu. İnzivaya çekildiği ilk yıl içinde, yetişkinlere özel vergi olan kilise ve seçim vergisini ödemeyi reddetmişti.⁷⁸ Birgün Walden Gölü’nden Concord kasabasına gittiği sırada, vergi memuru ve yerel polis olan arkadaşı Staples onu

⁷⁶ Platon, *Sokrates’in Savunması*, s.41.

⁷⁷ Şahin Uçar, “Henry David Thoreau’nun Sivil İtaatsizlik Görüşü ve Otoriteye Karşı Çıkış Biçimi”, *Tarih Felsefesi Yazıları*, Ankara: Vadi Yayınları, 1994, s.179.

⁷⁸ Şahin Uçar, “Henry David Thoreau’nun Sivil İtaatsizlik Görüşü ve Otoriteye Karşı Çıkış Biçimi”, *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*, Ankara: Vadi Yayınları, 3.Baskı, 2012, s.7.

durdurdu ve birikmiş vergi borçlarını ödemesi gerektiğini söyledi. Eğer maddi yönden zorluk içindeyse bu borcu ödeyebileceğini de belirtti. Daha önce de aynı konu hakkında uyarı almıştı fakat bazı akrabaları devreye girerek borcunu ödemişti. Çünkü aileden birinin cezaevine girmesi oldukça küçük düşürücü bir durumdu. Oysa Henry tam tersini düşünüyordu. Staples'a "Ne zaman arzu ederse onu kodese tıkabileceğini" söyledi.⁷⁹ Staples da onu cezaevine gönderdi. Thoreau Concord'ta kelle vergisi ödememekten tutuklanan ilk kişi değildi. Yaklaşık üç buçuk yıl önce Staples, Thoreau'nun arkadaşı Bronson Alcott'ı aynı suçlamayla tutuklamıştı. Massachusetts Eyaleti kelle vergisi (bu oy kullanabilmek için ödenen vergi değil, yaşı yirmi ile yetmiş arasında olan her erkeğin ödemeye mecbur olduğu vergiydi.) uzun zamandır gözden düşmüştü. Özellikle Kölelik Karşıtları'nın gözünde kelle vergisi ödemeye karşı durmak; köleliği destekleyen bir yönetime duydukları nefreti göstermenin çarpıcı bir yoluydu.

Alcott tutuklanmasına rağmen hapisaneye konmadı, çünkü kentin önde gelenlerinden biri olan Squire Hoar bunun kentin onuruna sürülmüş bir kara leke olmasını engellemek amacıyla Alcott'ın vergi borcunu ödemişti. Sonraki yıllar Alcott yine vergi ödememe ayrıcalığı için uğraşmasına rağmen, aynı sebeplerle borçları akrabaları tarafından ödenmişti. 1843 yılında bu kez de Charles Lane kelle vergisini ödemeyi reddedip tutuklandı. Tabi yine vergiyi Squire Hoar ödedi ve Lane salıverildi.⁸⁰

Alcott ile Lane'nin durumu Thoreau'yu bu konuda düşünmeye itti. Son yıllarda köleliğe karşı girişilen eylemler az sayıda kişinin çabalarından bir kitle hareketinin başlangıç aşamasına doğru gelişmişti. William Lloyd Garrison⁸¹ tanınmış bir ad olmaya başlıyordu. Ulusal Temsilciler Meclisi'nde yapılan konuşmalar, verilen dilekçelerle başlayan yaygın ateşi, günden güne daha çok insanın ülkede yüksek sesle dile getirilen demokratik ilkelerle Güney'de yasal olarak sürüp giden kölelik arasındaki derin ayrılığın farkına varmasını sağlıyordu. Kölelik karşıtı hareket bir türlü gereken saygınlığı kazanamıyordu ama en azından Amerikan halkının vicdanında beklenmedik sancılar görülmeye başlanıyordu. Kölelik karşı hareket ilerleyen yıllarda felsefi açıdan iki gruba ayrıldı. William Lloyd Garrison'ın liderliğini yaptığı grup eylemcilerdi. Kölelik

⁷⁹ Walter Harding, "Sivil İtaatsizliğe Giriş", H.David Thoreau, Mohandas K. Gandhi, *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*, Ankara: Vadi Yayınları, 2012, s.28

⁸⁰ Harding, a.g.e., s.30.

⁸¹ (12 Aralık 1805 - 24 Mayıs 1879), ABD'li sosyal reformcu. Köleliğin kaldırılması hareketine katıldı. 1833'te ABD Kölelikle Mücadele Derneği'nin kurulmasına yardımcı oldu.

sorununda statükonun en istekli savunucusu olarak gördükleri kilise, basın, devlet gibi kurumları açık bir şekilde suçluyorlardı. Bu kurumlara karşı tek silahlarının kitle eylemi olduğunu düşündükleri için daha büyük ve daha saldırgan kölelik karşıtı toplulukların oluşturulması gerektiğini söylüyorlardı. Nathaniel P. Rogers'ın⁸² ölene dek liderliğini yaptığı diğer grup ise tek çözümün insanlığın düzeltilmesi olduğuna inanıyordu. Ütopik bir toplumun kurumsallaşmaktan ziyade, her bireyin kendini yeniden biçimlendirmesi ile ortaya çıkacağını savunuyorlardı. Bu felsefe Thoreau'ya oldukça çekici gelmişti. The Dial dergisinde yazdığı yazılar ile Rogers'ın ilkelerini onayladığını belirtmiştir.⁸³ Eyleme geçmeye karar verdiğinde örgütçü yaklaşım yerine bireyci olanı seçmiş ve kelle vergisi ödemeyi reddetmiştir. Vergi ödemeyi reddetmesinin tek amacı tutuklanmak, böylece yurttaşların dikkatini, kendisinin de benimsediği kölelik karşıtı hareketin sonuçlarına çekmekti. Halası vergiyi ödeyerek Thoreau'nun mücadelesinin hedefini yok etmiş ve bu Thoreau'yu oldukça kızdırmıştır. Borcunu kendi ödemediği için hapisanede kalma hakkı olduğunu söyledi ama vergi memuru onu hapisaneden zorla çıkardı.

Hemşehrilerinin büyük bölümü Thoreau'nun eylemleri konusunda duydukları merakı dile getirerek, hapisaneye girme uğraşına sebep olan düşüncelerini öğrenmek istemişlerdir. Thoreau düşüncelerini “Bireyin Devletle İlişkisi” başlığı altında yazıp Concord toplantı salonunda hatırı sayılır bir kalabalığa okumuştur. Gelen istekler üzerine konuşmayı belli aralıklarla yinelemiştir. Daha sonra bir editör, bu yazısını dergisinde basmak istediğini söylemiştir. Thoreau'nun denemesi “Ülke Yönetimine Direniş” adıyla Aesthetic Papers dergisinde yayımlandı. (Yazının günümüzde herkes tarafından başlığı “Sivil İtaatsizlik”, ölümünden dört yıl sonra 1866'da Kanada'da “Bir Yanki, Kölelik Karşıtı ve Reform Yazılarıyla Birlikte” adıyla derlenen kitabında kullanılmıştır.) Thoreau'nun İlk basıldığında pek fazla ses getirmeyen denemesinin içerdiği temel düşünceler şunlardı:⁸⁴

⁸² (3Haziran 1794 – 16 Ekim 1846) Amerikalı, kölelik karşıtı gazete ‘Herald of Freedom’un editörü, yazar.

⁸³ Harding, a.g.e., s.29.

⁸⁴ Harding, a.g.e., s.36.

(1) Bir kimsenin ülkesinin yasasından “daha yüce bir yasa” vardır. Bu vicdanın yasasıdır. “İçten gelen ses”in, “kozmoz kuşatan, birleştirici ruh”un yasası... Artık ne demeyi yeğlerseniz!

(2) Kimileyin bu “yüce yasa”yla ülkesinin yasası birbiriyle çatışır duruma geldiğinde kişinin ödevi yüce yasaya uymak, ülkenin yasasına bile bile karşı gelmektir.

(3) Kişi ülkenin yasasına bilinçli olarak karşı geliyorsa, bu eylemin bütün sonuçlarını göze almayı istiyor olmalıdır, hapisaneye kapatılmayı bile!

(4) Oysa hapisaneye girmek sanıldığı kadar olumsuz bir edim değildir; bu durum iyi niyetli kişilerin dikkatini kötü yasaya çekmeye yarayacak, bu yasanın kaldırılmasına katkıda bulunacaktır. Ya da yeterince kişi hapisaneye kapatılırsa, edimleri devlet mekanizmasını işlemez kılmayı, dolayısıyla kötü yasayı uygulanamaz duruma getirmeyi sağlamaktadır.

Bu kuramsal düşünceler elbette Thoreau’nun buluşu değildir. Sokrates baldıran dolu kabı içerken, Antigone’nin Polyneikes’in cesedine toprak serperken gerçekleştirdikleri aslında birer sivil itaatsizlik eylemiydi. Yüzyıllar önce bu felsefeyi Boethius Batı kültüründe, Meng’ tzu (Mencius) ise Doğu kültüründe dile getirmişlerdi.⁸⁵ Thoreau’nun önemi, bu düşünceyi herkesin benimseyebileceği biçime sokmasıdır. Yine de bu yazıların ciddi önem arz ettiğinin anlaşılması için yarım yüzyıl geçmesi gerekmiştir.

Thoreau’ya göre, kötülüğü pasifçe kabullenen ve kötülüğe karşı çıkmayı denemeyen kişi; kötülük yapanlarla işbirliği içinde sayılır. Ezilen ya da haksızlığa uğrayan insanlar bile isteye bunu kabullendiklerinde, ezen kişiye edimlerini uygun bir biçimde haklılaştırma imkanı sağlamış olurlar. Haksızlığa uğrayanlar bu durumu kabullendikleri sürece, bu duruma sebebiyet verenler edimlerinin barındırdığı kötülüğün farkında olmadan yaptıklarını sürdürürler. “*Bir yığın kişi devlete kulluk ediyor böyle, insan olarak değil tabii, makine olarak, gövdeleriyle!*”⁸⁶ Thoreau burada sürekli silah

⁸⁵ Harding, a.g.e., s.37.

⁸⁶ Harding, a.g.e., s.45.

altında tutulan milis güçleri, jandarmaları, gardiyanları ve ayaklanmaları bastırmakla görevli olanları kasteder. Diğer vatandaşlar da örneğin; yasa koyucular, politikacılar, hukukçular, din adamları, memurlar önce zihinleriyle kulluk ederler devlete ve bu kişiler ahlaki tercihlerini genelde devletin tahsis ettiği kurallara göre yaparlar. Yönetimin zorbalığı ya da yetersizliği çekilmez hale gelmeye başladığında, ona bağlı kalmayı reddetme ve direnme hakkına sahiptirler fakat otoritenin kuralları toplumsal doğrularla eşdeğer hale gelmiştir ve bu yüzden aksi şekilde davranmayı ahlaksızlık olarak sayarlar.

Bir vatandaş olarak Thoreau; kendini hükümet karşıtı olarak niteleyenlerin aksine, hükümetin ilga edilmesini değil, hükümetin işe yarar olmasını istemiştir. Herkes kendi saygısını kazanacak bir hükümet isterse, daha iyi bir hükümete doğru yaklaşmış olur. Sonuçta yönetim gücünü elinde bulunduran insanların çoğunluğa göre hareket etmeleri, haklı olduklarını ya da azınlığa göre adaletli olduklarını göstermez. *“Çoğunluğun doğruya ve yanlışa karar vermediği, vicdanlı bir hükümet olamaz mı? Vatandaşın hiçbir an için milletvekilini vicdani reddi olamaz mı? Niçin vicdanı vardır o halde?”*⁸⁷ Thoreau önce insan olmamız gerektiğini, sonrasında başka sıfatlar edinmemiz gerektiğini söylemektedir. Çünkü yasalara duyulan saygının, doğrulara duyulan saygıyı geçmesini istemez. Adaletsiz yasalar varken bunlara uymalı mıyız yoksa değiştirmek için çaba mı harcamalıyız? İnsanlar genellikle değişim için çoğunluğun ikna olması gerektiğini düşünür. Eğer tek başlarına direnişe kalkıştırlarsa durumun kötüye gideceğinden endişelenirler. Bu endişenin sebebi yönetimin kendisidir. Çünkü yönetim çoğunlukla vatandaşları yönetimin hatalarını bulmaya ve onları düzeltmeye teşvik etmez. Thoreau’ya göre yanlış işleyen bir makinenin dişlisi olmaya devam etmek, amacınız bu olmasa bile yanlışa ortak olmaktır.⁸⁸ Adaletsizliğin olduğu yerde adaleti savunan birinin yeri hapisanedir. Bu yüzden adil olmadığını düşündüğünüz bir konuda çoğunluğun sizinle aynı fikre gelmesini beklemeden harekete geçmelisiniz. Er ya da geç bu bireysel hareket kitle hareketine dönüşecektir. Aksi ihtimal ise zaten insanların özüne yabancılaştığını gösterir. Thoreau’nun içtenlikle kurallarına uyacağını söylediği adil yönetim, yönetilenlerin rızasına malik olmalıdır. Yönetim kişinin şahsı ve mülkiyeti üzerinde, kendi rızası olmadıkça, söz sahibi olmamalıdır. Mutlak monarşiden kısmi

⁸⁷ Henry David Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, İstanbul: Kafe Kültür Yayınları, 2013, s.10.

⁸⁸ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s.26.

monarşiye, oradan da demokrasiye giden yol insana saygı yoludur. Fakat demokrasi bildiğimiz şekli ile devlet yönetiminde geline son nokta mıdır yoksa bireylerin haklarını tanımada ve düzenlemede bir adım öteye gidilebilir mi sorusunu tartışırken düşüncelerini şu dizelerde anlatmaktadır:⁸⁹

Ülkemizi ailemiz gibi görmeliyiz,

Eğer ki yabancılaşacak olursak sevgiye

Ya da meşguliyetimizde onur kalmazsa

Sonuca katlanmalı ve ders çıkarmalıyız

Vicdan ve inancı öğrenmeliyiz

Güce ve çıkara tamah etmemeyi.

2.3. Mohandas K. Gandhi

Thoreau'nun "Sivil İtaatsizlik" yazısının yeniden ortaya çıkışındaki onur payı, 1900'lerde İngiltere'de Oxford Üniversitesi'nde eğitim gören Hindu bir öğrenciye; Mohandas Gandhi'ye verilmelidir. Gandhi dini nedeniyle et yemezdi.⁹⁰ Kampüste kendi beslenme alışkanlıklarına uygun yiyecek bulmakta güçlük çektiğinden, kendi gibi et yemeyen başka insanlarla iletişime geçti. Bu insanlardan biri de Henry Stephens Salt'tı. Tesadüf üzere Salt, Thoreau üzerine başarılı bir hayat öyküsü yazmış, eserlerinden derlemeler yapmıştı. Onun bu hayranlığı Gandhi'ye de geçti ve Thoreau'nun yazdığı her şeyi okumaya başladı.⁹¹

Gandhi Oxford'u bitirdikten sonra kendini ırk ayrımcılığı dolu, kendi ırkından kimseler için uygulanan yasalara karşı gelenleri savunmaya adayarak Güney Afrika'da avukatlık yapmaya başladı. Güney Afrika'daki Hintlileri bir araya getirmek için Indian Opinion isimli bir gazete çıkarmaya başladı. Gazetenin nüshalarından birine Thoreau'nun "Sivil İtaatsizlik" yazısını koydu. Yazının başına, kötü yasalara karşı koymakta sivil itaatsizliğin kullanılmasını savunan bir yorum da ekledi. Yasalara karşı doğrudan eyleme geçti, kitle tutuklamalarına yol açması amacını güderek bile bile

⁸⁹ Henry David Thoreau, *Sivil İtaatsizlik- Yürümek*, Çev: Aykut Örköp, İstanbul: Zeplin Kitap, 2014, s.36.

⁹⁰ Nuray Özenç, "Gandhi'nin İfadesiyle Ahimsa", *Edebiyat Dergisi*, Sayı:15, 2006, s.168, www.dergipark.org.tr, (15.12.2018).

⁹¹ Harding, a.g.e., s.37.

yasaları çiğnedi. Hareket başlangıçta çok yavaş ilerlese de gittikçe hız kazandı. Yönetim yasaları çiğneyen binlerce kişiyi hapishaneye doldurma durumuyla karşılaşınca, yasalar birer birer kaldırıldı ya da uygulanamaz duruma geldiler.⁹² Gandhi'nin Thoreau'cu yöntemlerinin etkililiği kısa sürede Hindistan'a yayıldı. Ülkeyi İngiliz egemenliğinden kurtarmak için başlayan hareket giderek güçlendi. Gandhi, hareketi yönlendirmek üzere Hindistan'a döndü ve 30 yıl boyunca ülkenin dört bir yanında sivil itaatsizlik eylemleri sürdü.

Kazançlı bir tekel haline gelmek isteyen İngiliz yönetimi tuz üretimini yasaklayınca Gandhi destekçilerini deniz kıyısına götürdü. Burada bir tabak dolusu deniz suyundan, buharlaştırma yoluyla tuz üreterek yasayı simgesel olarak çiğnedi ve umduğu üzere hemen tutuklandı.

Yurttaşların gözünde Gandhi, asla yılmayan ve onlar için uğraşan bir kahramandı. Bu yüzden her gün yüzlerce kişi yasayı çiğnemeye başladı. Hapishaneler hızla doluyordu. Gandhi yasadışı gördüğü tutuklamalara karşı çıkmak için hapishanede açlık grevine başladı. Sivil eyleme destek yalnızca ülke çapında değil, bütün dünyada çoğalıyordu. Gandhi'nin hapishanede ölmesini göze alamayan yönetim onu serbest bıraktı. Bu kez de diğer adil olmayan yasalara karşı halk hareketi başladı. Eylem ve eyleme verilen tepki birbirini takip ediyordu. Gandhi'nin sivil itaatsizlik eylemleri ve yurttaşların verdiği destek sayesinde 1945'te Hindistan tam bağımsızlığını kazandı.⁹³

Gandhi kullandığı teknikleri sadece yönetimin haksızlık dolu yasalarına değil, aynı şekilde haksızlık dolu bazı dini emirlere de yöneltmişti. Hinduluk'taki toplum kast sistemi üzerine kuruluydu. En aşağıda olan, aynı zamanda en kalabalık grup paryalardı. Dini emirlerin birçok kez onların zararına uygulandığı olmuştu. Şöyle bir örnek verelim: Çoğu Hint köyü için tek su kaynağı, köyün ortasında bulunan kuyudur. Kuyuyu yüksek kattan Hindular kullandığı için aşağı kattan olan paryaların kuyuya yaklaşması yasaktı. Su ihtiyaçları için yasak olmayan çayları ve su birikintilerini kullanmak zorundaydılar. Fakat aşırı nüfus artışı nedeniyle su kaynakları kirlenmiş ve paryalar bulaşıcı hastalıklar yüzünden sürekli ölüyorlardı.⁹⁴ Gandhi din emirlerinin insanlık dışı

⁹² Harding, a.g.e., s.38.

⁹³ Harding, a.g.e., s.39.

⁹⁴ Harding, a.g.e., s.40.

olduğunu söylediğinde kimse ona aldırış etmeyince, bu kasttakileri kuyuların başına götürdü ve onlarla birlikte testilere su doldurdu. Polise din yasalarını uygulaması emredildiği için başlangıçta direnişçilere acımasızca müdahale ettiler. Pasif direnişçilere uygulanan şiddetten bıkmaya başlayan yerel polisler yasaları uygulamayı reddedince, Himalaya Dağları sınırındaki kan dökücülüğü ile ünlü bir oymaktan devşirilmiş özel askeri polisler göreve çağırıldı. Fakat sonunda onlar da kasttakilerin cesur ve umutsuz çabalarına hak verdiler ve şiddet uygulamayı bıraktılar. Böylece yasalar işlemez hale geldi ve paryalar köy kuyularını kullanma hakkına sahip oldular.⁹⁵

Gandhi'nin sivil itaatsizlik teorisi "satyagraha" öğretisine dayanır. Satyagraha sözlük anlamıyla "hakikate tutunmak" demektir ve bu yüzden gücünü hakikatten alır. Hakikat ise ruhi ve manevidir. İnsanın Mutlak Hakikat'i bilememesi, bu sebepten de cezalandırmaya yetkili olamaması anlayışına dayalı olarak şiddet kullanmayı dışlar. Bu terim Güney Afrika'daki Hintlilerin şiddet dışı direnişini; kadınların oy haklarını savunmak için yaptıkları eylemlerden, non-komformistlerin direnişlerinden ve benzeri hareketlerin pasif direnişinden ayırmak için bulunmuştur. Genelde şiddetten kaçınmasına karşın pasif direnişçiler koşullar gerektirdiğinde şiddet kullanmayı reddetmez. Yine de pasif direniş kesinlikle silahlı direnişten farklıdır, tek silahlı direniş uygulaması Hıristiyan şehitliğinde görülmüştür.⁹⁶

Bir yurttaşın yönetimden herhangi bir dileğinin olması, onun yurttaşlık bilincine sahip olduğunu gösterir. Dilekleri destekleyen iki çeşit güç vardır: "Eğer bunu bana vermezsen sana zarar veririm." Bu silah gücüdür ve şiddet içerir. İkinci tür güç: "Eğer bizim isteğimizi kabul etmezsen artık senden bir şey istemeyiz. Sen bizi sadece, biz yönetilen olduğumuz müddetçe yönetebilirsin; artık bizim seninle bir işimiz yok."⁹⁷ Bu şekilde gösterilen güç, sevgi gücü, ruh gücü ya da daha popüler haliyle pasif direniştir. Gandhi'ye göre vicdanımıza uymayan kanunlara itaat etmek insanlığımıza aykırıdır. Bu durum anlaşıldığı sürece hiçbir insan diğerini köleleştiremez. Bu, özgürlüğün ve kendi kaderini tayin etmenin yoludur.

⁹⁵ Harding, a.g.e., s.40.

⁹⁶ Thoreau, Gandhi, a.g.e., s.86.

⁹⁷ Thoreau, Gandhi, a.g.e., s.94.

Gandhi'nin savunduğu soyut tasarılar ile başlattığı somut eylemlerin, önermelerden ve ahlaki emirlerden oluşan bir teori olduğu ifade edilmekte ve buna Satyagraha adı verilmektedir. Satyagraha parasal veya diğer maddi yardımlardan, şiddetten ve fiziki güçten bağımsızdır. Bu öğretiyi toplumlar uygulayabileceği gibi bireyler de uygulayabilir. Ülke meselelerinde olduğu gibi politik sorunlarda da kullanılabilir. Bu düşüncenin sahibi Galtung, Gandhi'nin yazılarından kısa bir normlar ve alt normlar listesi çıkarmıştır. Çıkarılan liste çatışmanın ifade edildiği üç farklı aşamayı esas almaktadır. Gandhi'nin felsefesine sistemli bir yaklaşım denemesi sayılabilecek normlar listesi aşağıdaki gibidir: ⁹⁸

Gandhi'nin Çatışma Normları (N)

1. Hedefler ve Çatışma

N.1. 1. Çatışma durumlarında harekete geç!

1.1.1. Şimdi davran!

1.1.2. Burada davran!

1.1.3. Kendi grubun için davran!

1.1.4. Çatışmadan etkilenenlerin onayıyla davran!

1.1.5. İnançların doğrultusunda davran!

N.1. 2. Çatışmanın ne olduğunu kesin olarak belirle!

1.2.1. Hedeflerini açık biçimde ortaya koy!

1.2.2. Karşıtlarının hedeflerini anlamaya çalış!

1.2.3. Ortak ve uzlaştırılabilir hedefleri vurgula!

1.2.4. Çatışma açısından tayin edici olguları nesnel olarak belirle!

N.1. 3. Çatışmaya olumlu yaklaş!

1.3.1. Çatışmanın olumlu yönlerini vurgula!

⁹⁸ Galtung, a.g.e., ss.217-219.

- 1.3.2. Çatışmayı karşıtınla karşılaşmanın bir vesilesi olarak düşün!
- 1.3.3. Çatışmayı toplumu yeniden şekillendirme fırsatı olarak düşün!
- 1.3.4. Çatışmayı kendini değiştirmenin bir fırsatı olarak düşün!

2. Çatışma Süreci

N.2. 1. Çatışmalarda şiddet kullanma!

- 2.1.1. Yaralayıcı ve zarar verici eylemlerden kaçın!
- 2.1.2. Yaralayıcı ve zarar verici sözlerden kaçın!
- 2.1.3. Yaralayıcı ve zarar verici düşüncelerden kaçın!
- 2.1.4. Karşıtının malına zarar verme!
- 2.1.5. Şiddetin bile korkaklıktan daha iyi olduğunu unutma
- 2.1.6. Kötülük yapana bile iyilik yap!

N.2. 2. Hedefe/amaca uygun davran!

- 2.2.1. Çatışmaya yapıcı, ileriye götürücü bir unsur katmaya çalış!
- 2.2.2. Hedefleri açığa çıkarıcı mücadele biçimlerini kullan!
- 2.2.3. Gizli değil açık davran!
- 2.2.4. Mücadeleyi esas hedefe yönelt!

N.2. 3. Kötü ile işbirliğini reddet!

- 2.3.1. Kötülüğü körükleyen kurumlarla işbirliği yapma!
- 2.3.2. Kötülükten oluşan bir mevki ile işbirliği yapma!
- 2.3.3. Kötülük getiren eylemlere katılma!
- 2.3.4. Kötülüğe karşı çıkmayan kişilerle işbirliği yapma!

N.2. 4. Fedakârlığa hazır ol!

2.4.1. Cezalandırılmaktan kaçınma!

2.4.2. Olağan üstü durumlarda yaşamını vermeye hazır ol!

N.2. 5. Yapay cepheler oluşturmaktan kaçın!

2.5.1. Husumet ile karşıtını birbirinden ayırt etmesini bil!

2. 5. 2. Kişi ile statüsünü birbirinden ayırt etmeyi bil!

2. 5. 3. Karşıtınla ilişkini sürdür!

2. 5. 4. Kendini karşıtının yerinde hissetmeye çalış!

2. 5. 5. Tarafların ve tutumların belirlenmesinde katı olma!

N.2. 6. Gereksiz taşkınlıktan kaçın!

2.6.1. Tavrına olabildiğince bağlı kal!

2.6.2. Kimseyi kışkırtma ve seni kışkırtmalarına izin verme!

2.6.3. Kimseyi aşağılama ve seni aşağılamalarına izin verme!

2.6.4. Çatışma hedeflerini genişletme!

2.6.5. En yumuşak çatışma biçimlerini kullan!

3.Çatışmanın Çözümü

N.3. 1. Çatışmaları çözüme ulaştır!

3.1.1. Çatışma sürecini uzatma!

3.1.2. Karşıtınla daima pazarlık yolları ara!

3.1.3. Olumlu toplumsal değişimler için çaba harca!

3.1.4. İnsani değişimler için çaba harca!

- kendinde!

- karşıtında!

N.3. 2. Öze ilişkin olmayan şeyler üzerinde değil, öze ilişkin şeyler üzerinde ısrarlı ol!

3.2.1. Öze ilişkin sorunlar konusunda seninle pazarlık edilmesine izin verme!

3.2.2. Öze ilişkin olmayan sorunlarda uzlaşmaya hazır ol!

N.3. 3. Kendini yanılabilir bir insan olarak gör!

3.2.3. Yanılabileceğini unutma!

3.2.4. Hatalarını açıkça kabul et!

3.2.5. Daima aynı fikri savunmanın önemli olmadığını bil!

N.3. 4. Karşıtına karşı hoşgörölü ol!

3.4.1. Karşıtının zaaflarından yararlanma!

3.4.2. Karşıtını kendinden daha katı biçimde yargılama!

3.4.3. Karşıtının sana güvenmesini sağla!

N.3. 5. Zorlama ikna et!

3.5.1. Daima kabul edilebilecek çözümler ara!

- kendin için!

- karşıtın için!

3.5.2. Karşıtını baskı altına alma!

3.5.3. Karşıtını inandığın düşünceye ikna et!

Politikada satyagrahanın kullanılmasının meşruiyeti, değişmeyen bir kurala bağlıdır. Bu kural bir toplumun yönetilmesinin ancak yönetilenlerle yöneticiler arasında bilinçli veya bilinçdişi bir fikir birliği olduğunda mümkün olacağı düşüncesine dayanır. Satyagraha ruhu büyüdükçe daha iyi bir insan olunacaktır. Bu yüzden onun kullanılması tartışma götürmezdir ve eğer evrenselleşirse, Batı ülkelerinde büyüyen militarizmi ve despotizmi kovacak ve hatta Doğu toplumlarındaki sorunları çözecek bir güç haline

gelecektir.⁹⁹ Gandhi'ye göre bir çocuğun alfabeyi öğrenmesinden ve kelime bilgisi kazanmasından önce; ruhun hakikatinin, ruhtaki gizli gücün ve sevginin ne olduğunu öğrenmesi gerekir. Çünkü bir çocuğun gerçek eğitimi; yaşam mücadelesinde sevginin nefrete, gerçeğin yalana üstün gelebileceğini, nefesine acı çektirerek şiddetin alt edilebileceğini öğrenmekle olur. İşte bu doğru insan olabilmenin yoludur.

Gandhi'nin iktidara karşı yürüttüğü özgürlük mücadeleleri, siyasal düşünce hazinesine yeni öğeler kazandırmıştır. Hindistan bağımsızlık hareketinin sivil itaatsizlik deneyimi seküler, ahlaki ve dinsel terminolojinin kendine has sentezidir.¹⁰⁰

2.4. Martin Luther King

Martin Luther King 15 Ocak 1929 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Georgia eyaletinin en büyük kenti olan Atlanta'da doğdu. 1948 yılında, dedesinin ve babasının mezun olduğu Morehouse Koleji'nden yüksek bir ortalamayla mezun oldu. Üniversite yıllarında siyahi gruplarla aktif faaliyet göstermeye başladı. Irklar arası eşitsizlik ve bu eşitsizliğin giderilmesi ile ilgili derslere katılmıştır. Dersler esnasında bütün beyazların ırkçı olmadığını görmüştür. Bu düşünceyle; siyahların şiddet eğilimli ve itaat eden eylemlerini, şiddetsiz ama itaat etmeyen yeni bir eylem hattına dönüştürmüş, siyahların yanı sıra alt sınıftan ve ırk ayrımcısı olmayan beyazları da aynı mücadeleye ortak etmeye çalışmıştır. Üniversite yurttaş hakları lideri Benjamin Mays ile tanışmış ve onun fikirlerinden etkilenmiştir. Üç yıl İlahiyat okuduktan sonra 1951 yılında Pennsylvania'da bulunan Crozer İlahiyat Seminerleri'ne katılmış ve buradan birincilikle mezun olmuştur.¹⁰¹

Amerikan iç savaşından sonra ırk ayrımcılığını kaldıran yasalar olmasına rağmen, ırk ayrımı taraftarı olmayan Kuzeylilerin, Güneyli toprak sahiplerini Amerikan birliğinde tutmak için göz yumduğu tavırları, ırkçı politikaların tekrar uygulanmaya başlanmasına sebep olmuştur. Söz konusu yasalardan bazıları şunlardır: ¹⁰²

- Siyahlar, beyazlara ait hastaneleri kullanmayacak,

⁹⁹ Harding, a.g.e., s.26.

¹⁰⁰ Aykut Çelebi, "Demokrasinin Derinleşmesi: Bir Yöntem Olarak Sivil İtaatsizlik", *Cogito*, Sayı:67, İstanbul Yapı Kredi Yayınları, (2011), s.87.

¹⁰¹ <https://www.biyografi.info/kisi/martin-luther-king>, (20.12.2018).

¹⁰² Tarık Aygün, *Efendiliğin Reddi*, M. Gandhi, M. Luther King ve Doğrudan Eylem, İstanbul: Versus Kitap, 2006, s.183.

- Siyahlar, beyazlara ait okulları ve çocuk parklarını kullanmayacak,
- Siyahlar toplu taşıma araçlarının ön sıralarını kullanmayacak,
- Siyahlar, beyazlara ait tuvaletleri ve çeşmeleri kullanmayacak,
- Siyahlar, beyazların lokanta, kafe ve restoranlarını kullanmayacak,
- Tüm bunların yanında oy kullanma hakkına sahip siyahların oy kullanabilmeleri bürokratik engellerle önlenecekti.

Martin Luther King rahiplik görevine başladıktan sonra 1954'te yüce mahkeme okullarda ırk ayrımcılığına son veren bir karar almıştı. Bu karardan sonra şiddet eylemlerine başlayan ırkçı beyazlarla mücadele etmek için "Toplumsal ve Siyasal Eylem Kurulu" isimli örgütü kurdu. 1954 yılında Alabama eyaletinin Montgomery kentinde 42 yaşında Rosa Parks adında siyahi bir kadın belediye otobüsünün "değişken" statülü koltuklarından birine oturmuştu. Montgomery belediye otobüslerinde ilk dört sıra koltuk beyazlara aitti, en arka koltuklar ise siyahlara ayrılmıştı. Ortadaki değişken statülü koltuklara ise beyazlar olmadığı zamanlarda siyahlar oturabiliyordu. Beyazlar sıraları doldurursa o koltuklardaki siyahlar arkaya geçmek zorunda ya da otobüsten inmek zorundaydılar. O gün şoför otobüse binen beyazlara yer verilmesini söylediğinde, üç siyah vatandaş arka koltuklara geçerken, Rosa Parks yerini başkasına vermesi gerektiğine inanmadığını söyledi. Şoför polis çağırdı, Rosa Parks tutuklandı. 5 Aralık Pazartesi günü mahkeme tarafından, kamu düzenine itaatsizlik suçuyla 14 dolar para cezasına çarptırıldı. Bu olaydan sonra King, Montgomery Geliştirme Derneği'ni kurarak Montgomery otobüs boykotu eylemini organize etti. 381 gün boyunca Montgomery'de tek bir siyah bile toplu taşıma aracı kullanmamış, işlerine, okullarına yürümüşlerdir. İnsan hakları savunucuları buldukları her özel araçla belediye otobüsü bileti fiyatına siyahları taşımaya başladılar. Bazı beyaz ev kadınları da arabalarıyla destek verdi. Belediye otobüslerini işleten şirket büyük maddi zarara uğradı. Bazı otobüsleri adeta çürüdü. Şehre öfke hakim oldu. Beyaz çeteler, işe yürüyerek giden siyahlara saldırmaya başladılar. Bazılarını linç ettiler. Ancak siyahlar boykota devam etti. Bu çok boyutlu ve organize eylem sırasında King ve rahip arkadaşları defalarca hapse girdi. Eylem sonunda zafere ulaştı ve 21 Aralık 1956'da Yüksek Mahkeme'nin siyahların otobüslerde istedikleri yere oturabilecekleri yönünde karar vermesiyle siyahlar otobüs

boykotunu sona erdirdiler. Eylem sonrasında King ve beyaz bir din adamı olan rahip Gleen Smiley aynı otobüste yan yana oturarak seyahat ettiler.¹⁰³

1960 yılında toplu ve uzun süreli oturma eylemleri düzenlendi. Kendiliğinden ve hızlı biçimde gerçekleşen eylemler süresince çok sayıda kişiye hapis cezası verildi. Eylemcilerin para cezası yerine hapsi tercih etmesi, temyiz hakkını kullanmaması ve hapisten çıkınca aynı eylemleri tekrarlayarak hapse girmesi yönetimi zor durumda bıraktı. Sonuçta eylemlerin sürekliliği ve direnci karşısında birçok kent ve kasabada ırk ayrımcılığı fiilen kaldırıldı.

1961 yılında, Martin Luther King, Amerikan gizli servisi FBI tarafından dinlenmeye ve takip edilmeye başlandı. Oluşturduğu insan hakları hareketine komünizmin karışmasından endişe duyuluyordu ve King'e liderlik görevlerini bırakması için baskı yapılıyordu. Fakat King, Jim Crow Yasaları'nca güneydeki ırk ayrımcılığın son bulması için çalışmalarını sürdürmeye devam etti. Bu protestoların medyanın da ilgisini çekmesiyle istenilen etki oluştu. Televizyonda ve gazetede yayımlanan yazılarıyla birçok kişi King'e destek verdi. Martin Luther King'in başlattığı yurttaş hakları hareketi 1960'lı yıllarda Amerika'nın en önemli gündem maddesini oluşturdu.¹⁰⁴

King, ırk ayrımcılığının yoğun yaşandığı bölgelerden biri olan Birmingham kentinde 1963 yılında "İş ve Özgürlük için Washington'a Yürüyüş" isimli bir etkinlik düzenlendi. Washington'a yapılacak olan bu yürüyüşte, Amerika'nın güneyinde yaşayan siyahi vatandaşların istek ve şikayetleri dinlenecekti. Yürüyüşün son noktası olan ABD'nin başkenti Washington'da yapılacak bir konuşma ile bu talepler hükümete bildirilecekti. Fakat başkanın tepkisinden çekinildiği için şiddetten uzak ve pasif bir tutum izlendi. Yürüyüşe farklı etnik gruplardan toplam 250.000 kişi katıldı. Washington tarihindeki en kalabalık yürüyüş oldu. Martin Luther King'in Lincoln Anıtı önünde yaptığı "I Have a Dream" (Bir Hayalim Var) adlı konuşma Amerikan tarihinin en iyi ve önemli konuşmalarından biri olarak kabul edildi.¹⁰⁵

¹⁰³ Aygün, a.g.e., s.185.

¹⁰⁴ Aygün, a.g.e., s.180

¹⁰⁵ Aygün, a.g.e., s.183.

“Bir düş görüyorum; eski kölelerin oğullarıyla eski köle sahiplerinin oğulları birlikte olacaklar. Bir düş görüyorum; dört küçük çocuğum bir gün derilerinin rengine göre değil, kişiliklerine göre değerlendirilecekleri bir toplumda yaşayacaklar.”

Devlet okullarında eşit eğitim, eşit yurttaş hakları, siyahların seçme seçilme hakları, iş yerlerinde ırk ayrımının kaldırılması, eylemcilerin polis şiddetinden korunması gibi konular işlenmiştir. Tüm bu eylemler ve çalışmalar sonucunda 1964 yılında Yurttaş Hakları Kanunu (Civil Rights Act of 1964) ile 1965 yılında Oy Hakkı Kanunu (Voting Rights Act of 1965), Amerikan Anayasası'na girdi.¹⁰⁶

Siyah karşıtlığının yoğun yaşandığı başka bir bölge olan Selma'da, siyahi vatandaşlar çoğunlukta olmalarına rağmen fiilen siyasetten soyutlanmışlardı. Bu vatandaşların siyasi ve sosyal haklarının elde edilmesi için bu bölgeye gelen King, toplumu ve eylemleri organize etti. Yürüyüş ve oturma eylemleri, kilise işgalleri, tüketimi durdurma ve benzeri eylemlerle siyahların hakları için mücadele edildi. Yönetimin eylemlere karşı sert tutumu yalanlamalara, tutuklamalara ve ölümlere sebep oldu. King de birçok kez tutuklandı. Çok sayıda vatandaşın ölmesiyle sonuçlanan Kanlı Pazar Eylemleri gerçekleştirildi. Eylemlerde beyaz ve siyah pek çok din adamı yaralandı. Bu olay üzerine ABD'nin tüm büyük şehirlerinde, Medeni Haklar Hareketi önderliğinde Selma bölgesinde yaşananlar protesto edildi. Öğrenciler Beyaz Saray'ın önünde oturma eylemleri yaptı. Siyahların ve beyazların eşitsizliğini giderecek yasaların çıkarılmasını talep eden eylemler neticesinde, Selma bölgesindeki siyahi vatandaşların önemli bir kısmı seçmenlik haklarını kazandı.¹⁰⁷

King tüm eylemlerinde, toplumsal yaşamda siyah toplumun ataletinin beyazların onlara çizdiği rolün bir tezahürü olduğunu savunmuştur. Bu işleyişin siyahları işbirliğine ve pasif kalmaya mecbur bıraktığını söylemiştir. Zihinlere işleyen beyaz ile siyah arasındaki efendi-köle düşüncesinin ancak zencilerin bilinçlenmesi ile aşılabileceğini ifade etmiştir. Bu bilinçlenmenin sağlanması, yoksulluğun aşılması ve zencilerin yaşam kalitelerinin artması amacıyla siyah işçi çalıştırmayan yerlerin boykot edilmesine karar verildi. King önderliğinde, “Ekmek Sepeti Harekâtı” adında yoğun katılımlı bir eylem gerçekleştirildi. Siyahilerin çoğunlukta ve yaşam koşullarının kötü

¹⁰⁶ Aygün, a.g.e., s.217.

¹⁰⁷ Aygün, a.g.e., s.225.

olduğu bölgelerde kira sendikaları kuruldu ve kira boykotları düzenledi. Bu boykotlar zencilerin yaşam kalitelerinin artmasını sağladı. King yaşamı boyunca anti-militarist bir eylem biçimi yaratmaya çalışmıştı. Sebebinin ne olduğuna bakmaksızın insan öldürmenin yanlış olduğunu düşünüyordu ve şiddete teşvik eden anlayışları dışlamıştı. King şiddetin; egemenin iktidarını kurumsallaştırdığını düşünmekteydi. Kendisi bir din adamı olmasına rağmen, devletin şiddete dayalı egemenliğine zaman zaman kilisenin bile hizmet ettiğini ifade etmiştir.

Martin Luther King pasif direniş eylemleriyle rahip kimliğini de kullanarak siyahlar ile beyazlar arasında eşitlik, hoşgörü ve kolektif mücadeleyi temel alan dinsel bir yaşamı desteklemiş, yoksulluğa karşı mücadeleye büyük önem vermiştir. Bu amaçla büyük kitlelerin katılımını hedeflediği ‘‘Yoksul İnsanlar Yürüyüşü’’nü organize etmek için uğraşmıştır. 1968 yılında, bu yoğun katılımlı sessiz yürüyüşlerden birinde şiddet yanlısı siyahi militanların düzenlediği suikast sonucu öldürülmüştür. King’in ölümü Amerikan toplumunda iç karışıklığa yol açmıştır. Binlerce kişinin katıldığı protesto eylemleri yapılmış, Oscar törenleri ve profesyonel ligler ertelenmiştir. Sendikalar iş bırakma eylemleri yapmışlardır. Okullar eğitim öğretime ara vermiştir edilmiştir.

Martin Luther King, bu yürüyüş ve insan hakları konusunda yaptığı çalışmalarda ırksal önyargıyı kırmakta başarılı olması ve şiddeti dışlayan tavrı sayesinde, 1964 yılında Nobel Barış Ödülü’nün sahibi oldu. Böylece Nobel Ödülleri tarihinde, bu ödülü almayı hak etmiş en genç kişi olmayı başardı.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Aygün, a.g.e., s.225.

III. BÖLÜM

3. FARKLI SİYASAL SİSTEMLERDE SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMLERİ

Yaşadıkları toplumun siyasi, ekonomik ve sosyal düzenine uyum sağlayan bireylerin, yurttaşlık bilincine sahip olmasıyla birlikte, “öteki” insanların çıkar ve yararını da gözetmeye başladıkları görülmektedir. Bu anlamıyla sivil itaatsizlik hareketlerinin özellikleri; Ortaçağ’da başlayıp 19.yy’a kadar devam eden köylü ayaklanmaları ve sanayi devrimi sonrası halk hareketlerinden farklı bir yere konumlanır. Dünya, son yıllarda barış ve silahsızlanma, çevrenin korunması, alternatif sağlık politikaları, farklı yaşam tarzlarına saygı, hayvan hakları gibi çeşitli konularda protesto gösterilerine sahne olmaktadır. Bu protestolar toplumun kültürel duyarlılığını canlandırmak ve söz konusu duruma dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Gerek demokratik devletlerde gerekse demokratik olmayan devletlerde sivil itaatsizlik, özellikle şiddete başvurmak ve kaosa sebep olmak istemeyenler için alternatif bir direniş biçimi olarak kullanılmaktadır. Günümüzde en sık başvurulan sivil itaatsizlik eylemleri şöyle sıralanabilir:¹⁰⁹

- Oturma
- İnsandan halı
- İşgal
- Genel grev çağrısı
- Polisleri istifaya çağırmaya
- İmza toplama
- Yasaklandığı halde gösteri ve yürüyüş düzenleme
- Kendini yayınla ihbar
- Kürsü işgali

¹⁰⁹ Ökçesiz, *Sivil İtaatsizlik*, ss.77-80.

- Askerlik hizmetinden kaçınma propagandası
- Bildiri dağıtma
- Binayı boşaltmama
- Askerlik hizmetinden ve onun yerine verilecek sivil hizmetten kaçınma
- Elektrik-su hesaplarını kısmen ödememe
- Askerlik cüzdanlarının yakılması
- Yasak bölgelere girme
- Kan sıçratma
- Ölü biçiminde yere uzanma
- Yasak alanda gösteri yapma (parlamento önünde)
- Askerlikte itaatsizlik
- Askeri tören geçidini oturarak engelleme
- Ağaçlara sarılma
- Sınır geçme
- İş bırakma
- Sığınmacıların saklanması
- Atom bombası deneme bölgelerine girme teşebbüsü
- Kira boykotu
- İnşaat alanlarının ablukası ya da işgali
- Kuralları aşırı titizlikle uygulamak (hizmetin bu şekilde yavaşlatılması, ya da bir haksızlığın açıkça ortaya konulması)
- Köprülerden, gemi ve enerji santrallerinden ve fabrika bacalarından afişler sallandırma

- Hukuki olanaklardan kitleler halinde yararlanmak (ülkemizde sıkça görülen toplu biçimde viziteye çıkma eylemleri.)

3.1. Demokratik Hukuk Devletlerinde Sivil Toplum ve Sivil İtaatsizlik İlişkisi

Sivil toplum kavramının temelleri Antik Yunan'a kadar uzansa da, sivil toplum kavramı Avrupa'da yaşanan yoğun yoğun değişim ve dönüşümler sonucunda bir arada yaşamanın koşullarını sorgulayan düşüncelerin ürünü olarak ortaya çıkmıştır.¹¹⁰ Sivil toplum kavramının bugünkü anlamına dört farklı aşamadan geçerek ulaştığını söyleyebiliriz. İlk aşama tebaanın devletin üyesi olmakla özdeşleşen anlamından ayrılmasıdır. Bu aşamada devletin içindeki toplulukların bir anlamda devletten özgürleşmelerini sağlamıştır. İkinci aşama sivil toplum içinde özerk toplulukların oluşmasıdır. Bu özerk topluluklar kendilerini devlete karşı savunabilme bağlamında meşruiyet kazanmaya başlamışlardır. Sosyal eşitlik, sivil özgürlükler, sınırlı anayasal hükümet kavramlarının ortaya çıkması da bu aşamada olmuştur. Üçüncü aşamada, elde edilen kazanımlar biraz kaybedilmiş; bağımsız sivil toplum anlayışı yerini egemen devlet anlayışına bırakmıştır. Bu dönemde sivil toplumun özgürlük ortamı bir takım çatışmalara sebep olmuş, bu çatışmaların ortadan kaldırılması için devlet müdahalesi kullanılmıştır. Son aşama ise üçüncü aşamaya tepki olarak ortaya çıkmıştır. Devlet müdahalesinin sivil topluma zarar verebileceği düşüncesi ile; sivil toplum çoğulcu, kendi kendini organize eden ve devletten özerk bir alan olarak tanımlanmıştır.¹¹¹

Günümüzde sivil toplum kavramı bireylerin temel hak ve hürriyetlerinin korunduğu, prensip olarak gönüllülük esasına dayanan örgütlenmelerin temel alındığı, toplumun bir noktada devletin önüne geçerek devlet politikalarını denetleyip yönlendirebildiği, yurttaşlık bilincine dayanan bir gelişmişlik düzeyidir.¹¹² Gönüllülük prensibi esas alındığı gibi, kendi ayakları üzerinde duran, devletten özerk özel alan ve devlet arasında aracı niteliğinde örgütlü bir sosyal yapılanma olarak içerik kazanmıştır.¹¹³ Bu yapılanmada özgürlükler ve belli özerklikler yasal düzenlemelerle koruma altına alınmaya çalışılmıştır. Ali Yaşar Sarıbay, sivil toplumun farklı alanların

¹¹⁰ İlyas Doğan, *Sivil Toplum Anlayışı ve Siyasal Sistemler*, Ankara: Astana Yayınları, 2013, s.75.

¹¹¹ Ali Yaşar Sarıbay, *Kamusal Alan Diyalojik Demokrasi Sivil İtiraz*, İstanbul: Afa Yayınları, 2000, ss.58-59.

¹¹² Atıl Cem Çiçek, Selçuk Aydın, *Sivil İtaatsizlik ve Anarşizm*, İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2018, s.174.

¹¹³ Sarıbay, a.g.e., s.58.

özerkliği anlamında demokrasi; özgürlüklerin teşviki anlamında liberalizmin belli temel ilkeleri üzerine bina edilmiş bir yapı olarak algılanmasının sivil itaatsizliği içerebileceğini ifade etmektedir.¹¹⁴

Sivil toplumun demokratik bir yönetimde, devletle kurduğu ilişkilerde hukuk temel bir çerçeve oluşturmaktadır. Sivil toplum yapısı gereği hukuk ekseninde çıkarılan yasaların sağlamasını yapabilecek güçtedir. Siyasal iktidarın yapmış olduğu hukuksal düzenlemeler bazen sivil toplumun hak ve özgürlüklerini sınırlandıran, sivil toplumun hem mevcut gelişmesini hem de var olan özgürlükler alanını daraltan bir içerikte olabilir. Böyle durumlarda söz konusu yasalar sonucu ortaya çıkan haksızlıkların ve adaletsizliklerin giderilmesi ya da telafi edilmesi için sivil itaatsizlik kavramı gündeme gelebilmektedir. Sivil itaatsizlik, demokrasi ve katılım kültürünün geliştiği bir toplumsal yapı içinde, bireylerin haklarının bilincinde aktif birer yurttaş olmayı vaat ettiği gibi demokrasinin gelişmesine de katkı sağlamaktadır. Ronald Dworkin itaatsizlik olarak adlandırılan kavramın aslında, hukukun ve siyasetin sürekli bir uyum halinde ve değişim sürecinde bulunabilmeleri için, geciken düzeltmelerin ve yeniliklerin kolaylaştırıcısı olan bir öge olarak görmektedir. Bu yüzden de sivil itaatsizliği, demokratik hukuk devletinin meşruiyetini sağlayan temel araçlardan biri olarak nitelendirmektedir.¹¹⁵

Sivil itaatsizlik hareketlerinin tarihsel gelişim sürecinin, insan haklarının gelişimiyle eş zamanlı olduğunu söyleyebiliriz. Modern toplumda insan hakları, aydınlanma düşüncesi temelinde anayasalcılık ile tanımlanabilir. 18.ve 19.yy”da anayasalarda ön plana çıkan; doğal hukuk temelinde ve burjuva devrimine bağlı kişisel ve siyasal hak ve özgürlüklerdi. Bu haklar birinci kuşak haklar olarak tanımlanmaktaydı. Yasalar karşısında eşitlik, kişi güvenliği, bireysel özgürlük, düşünce ve inanç özgürlüğü, siyasal haklar ve mülkiyet hakları bu haklar arasında sayılabilir. 20.yy anayasalarının dayandığı sosyal, kültürel ve ekonomik haklar ise ikinci kuşak haklar olarak sınıflandırılır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948) bu ikinci kuşak hakların temel özelliklerini yansıtmaktadır. İkinci kuşakta yer

¹¹⁴ Ali Yaşar Sarıbay, “İslami Popülizm ve Sivil Toplum Arayışı”, *Birikim Dergisi*, Sayı:47, Mart 1993, s.18.

¹¹⁵ Habermas, ”Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Denektaş. Almanya’da Otoriter Legalizm Karşıtlığı”, s.133.

alan sosyal haklar “sosyal devlet” kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bireysel eşitlik düşüncesi yerine toplumsal eşitlik düşüncesi ön plana geçmiştir. Dayanışma hakları olarak adlandırılan üçüncü kuşak haklar ise son 30 yılda ortaya çıkmıştır. Bu yeni haklar barış, gelişme ve saygı temelinde, insani ve çevresel konulardaki hakları kapsamaktadır. Anayasalar bu yeni haklara göre uyarlanmaya başlanmış ve devletler kendilerini bu haklara göre tanımlamaya başlamışlardır. Günümüzde yaygınlaşmaya başlayan sivil itaatsizlik eylemleri bu üçüncü kuşak haklar adına gerçekleştirilmektedir.¹¹⁶

Demokratik rejimlerin, demokratik olmayan rejimlere göre daha adil ve insan haklarına saygılı olduğu kabul edilmektedir. Demokrasi bir yönetim biçimi oluşunun yanı sıra yönetim sürecini düzenleyen bir haklar sistemidir. Anayasa ve yasalarda belirtilen hakların yürürlüğe girmesi ve gerçek anlamda işlevsel olması, tüm vatandaşların bu haklardan eşit yararlanabilmesi demokratik sistemin vaatleridir. Böyle olmadığı takdirde sistemin demokratikliği sorgulanacak, bu sorgulama sonucunda direnmeye sebep olacak durumlar ve eylemler şu şekilde sıralanabilir:¹¹⁷

- Anayasaya aykırı olan ya da aykırı olduğu savunulan yasaların değiştirilmesi amacıyla. Martin Luther King önderliğindeki ‘Sivil Haklar Hareketi’, Amerika’da siyahi haklarını hiçe sayan anayasa ve yasalara karşı gerçekleştirilen bir harekettir.
- Yasaların aşılması durumunda. Bu durumda özellikle televizyon ve yazılı basın harekete geçirilerek, kamuoyu önünde polise karşı eylemler yapılmaktadır.
- İsyân, zorbalık ve ayaklanmalar karşısında. Bu durumlarda sivil itaatsizlik eylemlerine başvurma doğal hukukun meşru saydığı bir direnme biçimidir.
- Hükümet darbesine karşı. Hükümet darbesine karşı girişilen eylemde, egemenliğin kullanılmasına ara verilmesine karşı çıkılmaktadır.

Hukuk devletlerinde sivil itaatsizlik eylemleri kuramsal bir sınırlama ile gerçekleştirilmektedir. Bu kuramsal sınırlama; sivil itaatsizliğin adaleti sağlama amacıyla yapılması ve sistemi bütün olarak değiştirmekten ziyade belirli bir sorunla ilgilenmesidir. Bu noktada Jürgen Habermas’ın “*Kendinden emin olan her hukuk devleti*

¹¹⁶ İbrahim Ö. Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, İstanbul: Afa Yayınları, 1999, s.189.

¹¹⁷ Martin Kriele, “Zivilier Ungehorsam und Widerstand-Naturrechtlich Gerechtfertigt?”, Hazırlayan: Fethi Gedikli, *Argumentum Sempozyum Özel Sayısı*, Temmuz-Aralık 1993, s.691.

demokrasisi sivil itaatsizliği, siyasi kültürünün zorunlu olduğu için normalleşmiş bir yapıtaşı olarak algılar."¹¹⁸ Yorumu, hukuk devletlerinin sivil itaatsizlik eylemlerini neden hoşgörü ile karşılaması gerektiğini açıklamaktadır.

Bir direniş biçimi olarak sivil itaatsizliğe totaliter rejimlerde de başvurulması mümkün gibi görünse de, uygulamada demokratik hukuk devletleri için daha uygun olduğu görüşü ağırlıktadır. Bunun sebebi, hukuk devletlerinin sınanmaya daha elverişli olmalarıdır. Sivil itaatsizlik eyleminde yasaları çiğneyen birey, yapılan çağrının sınırlarını korumak koşuluyla, yurttaşların yönetime katılma rolünü üstlenmektedir. Eylemci, diğer direniş eylemcilerinden farklı olarak sistemin demokratik yasallığını kabul etmektedir. Yasal düzenlemelerinin meşruluğunda şüphe edilmeye başlandığında, eylemciler harekete geçmektedirler.¹¹⁹ Sivil itaatsizlik eylemi yasallığın sağlayamadığı meşruluğu ve adaleti yerine getirmek üzere başlatılır ve şüphesiz çoğunluk tarafından desteklenmeye muhtaç bu meşruluk; eylem konusunun dikkate alınması açısından oldukça önemlidir.

Demokratik hukuk devletlerinde yasal olarak meşru nitelikte seçilmiş hükümetleri kararlarını değiştirmeye zorlayacak tek şey; meşruiyetini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmalarıdır. Direniş sözcüğü, demokratik hukuk düzeninin ortak kabul ettiği meşruiyet ilkeleri göz önünde bulundurulurken düşünüldüğünde, sivil itaatsizlik eylemlerinin illegalliğine işaret etmektedir. Bu eyleme başvuran kişiler geçerli, yürürlükte olan politik bir kararın gözden geçirilmesinin şartlarını yaratmak ve toplumun geri kalanını bu kararın üzerinde düşünmeye teşvik etmek için, kişisel risklerle dolu farklı bir yöntem bularak insanlara vicdani bir sorumluluk yüklemektedir. Ahlak felsefecisi John Rawls nl "Bir Adalet Teorisi" eserinde sivil itaatsizlik için şu tanımı öneriyor:¹²⁰ "*Yasaların ya da hükümet politikasının değiştirilmesin hedefleyen, kamuoyu önünde icra edilen, şiddete dayanmayan, vicdani ancak yasal olmayan bir eylemdir.*"

¹¹⁸ Jorgen Habermas, *Sivil İtaatsizlik*, ev: Hayrettin kesiz, İstanbul: Afa Yayınları, 1995, s.32.

¹¹⁹ Habermas, "Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Denektaşı. Almanya'da Otoriter Legalizm Karşıtlığı", s.128.

¹²⁰ Habermas, "Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Denektaşı. Almanya'da Otoriter Legalizm Karşıtlığı", s.127.

Rawls, demokratik sistemde, haklı bir sivil itaatsizlik eyleminde bulunması gereken üç koşuldan bahseder. Birinci koşul, eylem mutlaka açık şekilde ifade edilebilecek ciddi haksızlıklara yönelik olmalıdır. İkinci koşul, sorunu çözebilecek yasal seçenekler denenmiş ve sonuç alınmamış olmalıdır. Üçüncü koşul, sivil itaatsizlik eylemleri anayasal düzenin işleyişini tehlikeye sokacak seviyeye ulaşmamalıdır. Bu teori hukuk çevrelerince oldukça tartışılmaktadır. Fakat tartışmasız olan, sivil itaatsizliğin salt kişisel çıkarlara ya da inançlara dayandırılmayacak ahlaki, vicdani ve mantıksal olarak gerekçelendirilen protestolar oluşudur.

3.1.1. Demokratik Yönetimlerde, John Rawls'ın Adalet Teorisi Bağlamında Sivil İtaatsizliğin Politik Anlamı

Mutlak monarşiden meşruti monarşiye, meşruti monarşiden demokrasiye geçiş, insana duyulan saygı doğrultusunda atılmış önemli adımlardır. Peki demokrasi en mükemmel yönetim biçimi midir yoksa insan hakları ve yasallaşma anlamında ileri bir adım daha atılabilir mi? Yasama ve yürütme gücünün, çoğunluğun kararıyla belirlenen kurallarına uyma görevi; bireylerin kendi özgürlüğünü savunma hakkı ve haksızlıklara karşı direnme görevi dikkate alındığında hangi durumlarda bağlayıcı değildir?

John Rawls'ın anayasal bir demokrasideki sivil itaatsizlik teorisi 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde sivil itaatsizliği tanımlar ve demokratik otoriteye yönelik diğer muhalefet biçimlerinden farkını belirler. Yasal mitingler, mahkemede emsal kararlar çıkarılmasını sağlamayı amaçlayan yasa ihlalleri; militan eylemler, örgütlü direniş vb. eylemler içindeki konumunu netleştirir. İkinci bölümde sivil itaatsizliğin gerekçelerini ortaya koyarak, adil demokratik bir toplumsal düzen veri alındığında sivil itaatsizliğin hangi koşullarda haklı sayılabileceğini tartışır. Üçüncü bölümde ise sivil itaatsizliğin anayasal bir sistemdeki rolünü inceler. Rawls'ın bu teoriden beklentisi, karşılaşılabilecek her sorunun çözümünden ziyade demokratik toplumun temel prensiplerini benimseyenler arasındaki düşünce ayrılıklarını azaltabilmesidir.¹²¹ Rawls'ın sivil itaatsizlik tanımına önceki bölümlerde yer vermiştik fakat özetle; yasaların ya da hükümet politikalarının değiştirilmesini hedefleyen, aleni şekilde

¹²¹ John Rawls, a.g.e., s.57.

gerçekleştirilen ve şiddete dayanmayan, toplumun adalet duygusuna hitap edilen, yasal olmayan politik bir eylem olduğunu söyleyebiliriz.

Eylemin gerçekleştirilmesi için illa bir yasaya karşı gelinmesi gerekmez. Çünkü bazı durumlarda yasa ihlali tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Örneğin devlet net olmayan bir ihanet tanımıyla, suçu işleyen için ağır yasal düzenlemeler yapmış ise bunu protesto etmek için ihanet suçunu işlemek doğru olmaz. Çünkü bunun sonucunda alınacak ceza, üstlenilmeye hazır olunanın çok üstünde olabilir. Sivil itaatsizliğin en önemli özelliklerinden biri, itaatsizliğin yalnızca siyasi iktidarı kontrol eden çoğunluğa hitap etmemesidir. Sivil itaatsizlik; anayasayı ve toplumsal kurumları düzenleyen adalet ilkelerinden yola çıkarak, bunların haklılığını ortaya koyan politik bir eylemdir. John Rawls insanların doğal durumda üzerinde anlaşabilecekleri, toplumsal ilişkilerde ise devletin sosyal sistemi ve kurumları açısından geçerli olması gereken iki önemli adalet ilkesi tanımlar:¹²²

Birinci ilke eşit özgürlükler ilkesi: *“Her birey aynı temel özgürlüklerin başkaları açısından mümkün olan en geniş sistemi üzerinde aynı haklara sahiptir.”*Bu ilke bağlamında tüm bireylerin siyasal özgürlükleri, vicdan özgürlüğü ve mülkiyet özgürlüğü tanınır, herkesi kapsayan bir hukuk egemenliği vardır.

İkinci ilke eşit şans ilkesi: *“Sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin, adil tasarruf ilkesinin sınırlamaları çerçevesinde en kötü durumda olana en büyük yararı sağlamaları ve adilane şans eşitliği ilkesine göre herkese açık olması gereken memuriyetler ve makamlarla ilişkilendirilmeleri gerekir.”*

Eşit özgürlükler ilkesi; tüm vatandaşları kapsayan temel özgürlükleri garanti eder. Seçme ve seçilme hakkı, ifade ve toplanma özgürlüğü, vicdan ve inanç özgürlüğü, politik özgürlük, bedensel bütünlük hakkı (psikolojik ve fiziki işkence yasağı), kişisel mülk edinme gibi hakları kapsar. Eşit şans ilkesi ise; farklılık ilkesi olarak da tanımlanır ve gelir-servet dağılımının eşit olması değil, herkesin yararına olmasını gözetir. Uygulanacak politikaların, en kötü durumda olan kişilerin çıkarlarını maksimize etmeyi

¹²² Hüsamettin İnaç, Uğur Altıntaş, “Demokratik Bir Direnme Biçimi Olarak Sivil İtaatsizlik: John Rawls ve Jürgen Habermas Tartışması Ekseninde Meşruluk Analizi”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:52, Kasım-Aralık 2015, s.12.

amaçlaması gerekmektedir. Rawls sivil itaatsizlik teorisinde, eşit özgürlük ilkesinin ihlalinin özellikle belirleyici olduğunu söylemektedir.

Belirli ölçüde adil ve demokratik bir sistemde, vatandaşların siyasi sorunlarının çözümünde referans aldıkları ve anayasayı yorumlarken ölçü kabul ettikleri bir kamusal adalet anlayışının varlığı temel alınır. Sivil itaatsizlik yasal protesto eylemleri aracılığıyla örnek olay oluşturma ile vicdani retçi direniş biçimleri arasında bir yerde tanımlanır. Bu bağlamda sivil itaatsizlik yasaya itaat etmenin sınırında konumlanan bir nonkonformizm biçimidir.¹²³ Rawls'ın tanımladığı sivil itaatsizliğe başvurmayı gerektiren koşullar; asli ve aleni haksızlıkları ortadan kaldırmak ve bu haksızlıklara sebep olan kurallara dikkat çekerek, oluşan haksızlığı tartışmaya açmaktır.

Örnek olarak belli azınlıklara seçme seçilme hakkının verilmemesi, bazı dini grupların ibadet özgürlüğünün kısıtlanması, sosyal hakların sınırlanması gibi herkesçe fark edilebilecek adaletsizleri gösterebiliriz.¹²⁴ Örnek durum şu şekilde de gerçekleşebilir. Politik çoğunluğa yapılan çağrılar cevapsız kalmış, politik partiler taleplere tepkisiz kalmış, yasal yollar ve protesto eylemleri sonuç vermemiş olabilir. Yine de sivil itaatsizlik demokrasilerde başvurulacak son yöntem olduğu için zorunlu olup olmadığına dikkat edilmelidir. Ancak bazı istisnai durumlar ortaya çıkabilmektedir. Eşit özgürlük ilkesinin ağır şekilde ihlali söz konusu ise, önce yasal olanakların kullanılması şartı ortadan kalkabilir. Örneğin bir mezhebin yasaklanması durumunda, o mezhebe mensup olanlar yasaya karşı sıradan politik yöntemlerle müdahale etmeyebilirler. Bu durumda gerçekleştirilecek sivil itaatsizlik eylemlerinin doğru planlanması ve çok haklı bir amaç için bile olsa, sivil itaatsizliğin özüne uygun davranmaya özen gösterilmelidir.

Pek muhtemel olmasa da aynı anda birden fazla grup sivil itaatsizlik eylemine başvurmak isteyebilmektedir. Bu hareket mevcut düzeni etkileyecek ve anayasal sistemin işleyişini tehlikeye sokacaktır.¹²⁵ Bu noktada Rawls sivil itaatsizliğin eylem boyutuna bir sınırlama koyar ve bu sınırı yasa ve anayasaya saygıyı koruma olarak ifade eder. Çünkü halk nonkonformizmi belli bir ölçüde sindirebilir. Konu genişleyip sivil itaatsizliğin özgül özellikleri kaybolmaya başlarsa, eylem inandırıcılığını ve

¹²³ Rawls, a.g.e., s.61.

¹²⁴ Rawls, a.g.e., s.63.

¹²⁵ Rawls, "Sivil İtaatsizliğin Gereçlendirilmesi", s.177.

samimiyetini yitirebilir. Bu durumda çoğunluğun adalet duygusuna başvurma niyeti sonuçsuz kalacaktır. Problem bu noktaya gelince başvurulacak ideal çözüm azınlıklar arasında yapılacak politik işbirliğidir.¹²⁶ Farklı gruplar eylemlerini koordine ederken, herkesin eylem hakkını kullanabileceğini göz önünde bulundurmalıdır. Bu şekilde hem sivil itaatsizlik eyleminin tehlikeli boyutlara varmasını önlemiş hem de demokratik kurumlara karşı olan sorumluluklarını yerine getirmiş olurlar. Öte yandan demokratik yönetimlerde, bireylerin kurumlara karşı sorumlulukları olduğu gibi kurumların da bireylere karşı sorumlulukları vardır. Rawls'ın adalet teorisinin temeli olan adilanelik ilkesi bu noktada belirleyicidir. Bu ilkeye göre birey iki şart altında kurumların kurallarına uymakla yükümlüdür. Birincisi kurumların adil olmaları, ikincisi bireyin özgür iradesi ile kuruma karşı sorumluluk üstlenmesi, karşılığında bunun imkanlarından yararlanma hakkını kazanmış olmasıdır. Yani zorlama veya baskı sonucu olarak verilen sözler geçersiz sayılmaktadır.¹²⁷ Bireyler olarak adaletle yönelik doğal ödevimizin temeli, anayasal rejimle olan siyasi bağımızdır. Sonuç olarak demokratik sistemde hem bireyler hem de kurumlar adil bir anayasaya riayet etmelidir ve sivil itaatsizlik eylemi sırasında hem eylemcilerin hem kurumların hem de üçüncü şahısların hakları gözetilmelidir.

John Rawls'ın sivil itaatsizlik teorisinin son hedefi, sivil itaatsizliğin anayasal sistemdeki rolünü ve demokratik yönetim biçimleriyle ilişkisini ortaya koymaktır. Demokratik bir devletin varlığı, toplumun adil veya adile yakın şekilde yönetildiğini göstermektedir. Sivil itaatsizlik çoğunluğun adalet duygusuna çağrı yapmak, ayrıntılı analizler sonucu toplumsal işbirliğinin koşullarının ihlal edildiği gösterilmek istenir. Bu çağrı toplumu, eşit bireylerin işbirliği olarak gören demokrasi anlayışına bağlıdır. Diğer yönetim biçimlerinde bireylerin yalnızca isteme hakkı vardır. Reddedilme durumunda karşı çıkamazlar. Ancak demokratik devletlerde bireyler otoritenin tüm isteklerine boyun eğmek zorunda değildirler. Böyle devletlerde sivil itaatsizlik eylemsel olarak yasaya karşı olsa da anayasal sistemin istikrar için gerekli bir eylemdir.¹²⁸ Düzenli ve özgür seçimler, bağımsız mahkemeler, ölçülü sivil itaatsizlik eylemleri adil kurumların güçlenmesine katkıda bulunurlar. Belli bir duruma kadar yasanın ve yorumunun var

¹²⁶ Rawls, a.g.e., s.66.

¹²⁷ Rawls, a.g.e., s.67.

¹²⁸ Rawls, a.g.e., s.70.

olması, yasanın ve yorumunun doğruluğundan ya da yanlışlığından daha önemlidir. Otonom birey kendi davranışlarından sorumludur. Yasaya itaat etmemiz gerektiğine inanıyorsak, bu kendi politik kararlarımız sonucudur. Rawls'a göre bireylerin özgür ve mantıklı kararları büyük ölçüde adil bir politik sistemle uyur.¹²⁹

Sorumlu davranan birey, söz konusu durumlarda yasanın ya da anayasanın nasıl yorumlanacağı ya da nasıl uygulanması gerektiği üzerine düşünmelidir. Demokratik toplumlarda her bireyin adalet ilkelerine ilişkin kendi yorumlarından sorumlu olduğu kabul edilmektedir. Aynı şekilde yasama-yürütme-yargı kurumları da politik ideallerle ilgili kendi yorumlarını yapmaktadırlar. Bu yorumun kalıcı olabilmesi ise yurttaşların çoğunluğu tarafından kabul edilmesine bağlıdır. Çünkü aslında en yüksek başvuru mercii yasama-yürütme-yargı değil; kamuoyudur. Sivil itaatsizliğin özellikle başvurduğu organ da budur.

Demokratik devletlerde sivil itaatsizlik eylemleri haklı bir talebe dayansa dahi iç barışı tehdit etmeye başlarsa; bunun sorumlusu sivil itaatsizlik eylemcileri değil, iktidarını kötüye kullanarak böyle bir direnişe sebep olanlardır.¹³⁰ Çünkü devletin adil olmayan kurumları ayakta tutmak için baskı araçlarını devreye sokması haksız bir şiddet biçimidir ve bu durum yurttaşları direnme haklarını kullanmaya sevk edebilir.

3.1.2. Radikal Demokrasilerde Reformist Bir Yöntem Olarak Sivil İtaatsizlik

Sivil itaatsizlik, liberal demokrasilerde kuşkulu biçimde ele alınmıştır. Bir taraftan temel hak ve özgürlükleri esas alan modern anayasal demokrasiler açısından tehlikeli bir eylem ve toplumsal bir anomali olarak görülürken; diğer taraftan olgusal düzeyde anlaşılması ve çözümlenmesi gereken hukuki ve ahlaki bir kavram olarak nitelendirilmiştir.¹³¹ Aslında bu iki yaklaşım arasında çelişkili değil tamamlayıcı bir durum mevcuttur. Sivil itaatsizlik liberal yönetim anlayışının dayandığı temeli paradoksal bir şekilde sergilemesi açısından yasallığın ilgasına işaret ederken;

¹²⁹ Rawls, a.g.e., s.76.

¹³⁰ John Rawls, "Sivil İtaatsizliğin Gerekçelenirilmesi", *Cogito*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Sayı:67, 2011, s.181.

¹³¹ Çelebi, a.g.m., s.83.

demokratik bir siyasal sistemin yanlış ya da eksik taraflarını ifade ederek son derece yararlı ve sistemsiz olarak bütünleştirici bir işleve sahiptir.¹³²

Yurttaşların isteğe bağlı biçimde yönetici mevkilere gelmelerini sağlayan eşitlik düzeni ve bunun prosedür olarak karşılığı olan kura sistemi, Yunan demokrasisinin özüyüdü. Modern demokrasilerde ise aristokratik bir eylem olarak biçimlenen seçim, demokrasinin özü haline geldi. Bunun anlamı yasanın kaynağının eşitlik değil, temsili yönetim haline gelmesidir. İlerleyen zamanlarda seçimlerin eşit ve genel oya dönüştürülmesi, yasaya itaatin kaynağının, yasayı yapanın meziyeti ve yasa yapma kurallarına bağlı oluşunu değiştirmedir. Demokrasi kurucu iktidar ve siyasal katılım, düzenin kurum ve kuralları olarak sabit bir değişmeze indirildi. Çoğunluğun belirli aralıklarla temsilciler aracılığıyla yönetilmesi ilkesine, çoğunluğun kararlarını temsil eden yasama organı ve bunu haklar açısından denetleyen mahkemeler eklendi. Hakların sistematikleştirilmesi ve kurumsallaştırılması liberal siyasal düşüncede demokratikliğin kazanımlarıdır.

Liberal demokratik düşünceye göre hakların, kişisel haklar ve azınlık hakları biçiminde formüle edilmesi ve anayasa mahkemeleri tarafından kapsayıcı şekilde yorumlanmasını yeterli değildir. Sivil ya da sosyal itaatsizlik biçimlerini, demokratik hakları genişletmekten ziyade; diğer yurttaşların haklarına zarar verebilecek bir ayrıcalık talebi olarak görmektedir.¹³³ Bu anlamda sivil itaatsizlik olgusunun kolektif hak ve özgürlüklerin ifade edilmesi bakımından eksik bırakıldığı görülmektedir.

Radikal demokrasi düşüncesi ise liberal demokrasi anlayışının hem karşı kutbu hem de tamamlayıcısıdır. Liberal siyasal düşünce tali iktidar kurumlarını meşru kabul eder. Yasa ve yasallık anlayışı görece apolitik, devlet merkezli hukuk ve ahlaki düşünceye bağlıdır. Radikal demokrasi ise demokrasiyi siyasal tarafları değişmez, sembolik bir değişim/etkileşim değil; ilk nedenleri ve son hedefleri olmayan, olumsal bir çekişme olarak tanımlar.¹³⁴ Radikal demokratların çoğu demokrasinin bir konsensüs değil, çatışmaların kurumsallaştırılması anlamında dinamik bir süreç olduğunu konusunda hemfikirdir. Radikal demokrasi teorisyenlerinden Chantal Mouffée'ye göre

¹³² Çelebi, a.g.m., s.83.

¹³³ Çelebi, a.g.m., s.85

¹³⁴ Çelebi, a.g.m., s.86.

günümüze hükmedecek siyasal yaklaşımlarda bulunması gereken en önemli özellik; bu yaklaşımların çoğulculukla uyum içerisinde olmasıdır. Mouffee'un radikal demokrasi teorisine göre, modern demokrasiyi belirleyen en belirgin özellik çoğulcu bir karaktere sahip olmasıdır.¹³⁵ Liberal demokrasi ve katılımcı demokrasi siyasetin tabiatını kavrayamadığı için Mouffe tarafından siyaseti inkâr etmekle suçlanmaktadır. Bu çerçeveden hareketle liberal ve müzakereci modelden farklı olarak radikal demokrasiyi “farklılıkların tanınmasını” merkez alan bir anlayış üzerine inşa eder.¹³⁶ Burada amaç düzeni yıkmak değil, ihtilafli konular etrafında tartışmalar yürütmektir. Toplumsal değişimlere karşı muhafaza edici bir kalkan görevi gören hukukun aksine, zamanla değişim gösteren farklı talepler, yasaların dışında ve hatta onlara karşı birer sivil itaatsizlik eylemine dönüşebilmektedir.¹³⁷ Modern anayasal hukuk devletinde, radikal demokratlar, sivil itaatsizlik eylemleriyle özgür kamuoyunu canlandırmaya, güçlendirmeye çalışırlar ve bunu iktidarın bir parçası olma düşüncesiyle değil; düzeni esnetme ve demokrasiyi derinleştirme amacıyla yaparlar.

Radikal demokrat düşünce ve hareket 1950’li yıllardan itibaren yeni çatışma alanları yaratmış ve çeşitli sivil itaatsizlik eylemleriyle bu alanları desteklemiştir. Çalışmada daha önce değindiğimiz gibi Martin Luther King önderliğinde gerçekleşen Medeni Haklar Hareketi, Vietnam savaşına karşı başlatılan sivil itaatsizlik eylemleri, nükleer silahlanma karşıtlığı ve tüm dünyayı etkisi altına alan 1968 hareketi sivil itaatsizlik eylemlerini doruk noktasına ulaştırmıştır. Sivil itaatsizlik demokrasiinin daha çoğulcu olma ihtiyacını gidermeye başlamış, demokratikleşme sürecini daha güçlü hale getirmiştir. Bu süreçte Gandhi’nin “Satyagraha ve Ahimsa” öğretileri aslında sivil itaatsizliğin kurucu iktidarına zemin oluşturmuştur.¹³⁸ Özdenetim ve şiddeti dışlayan kolektif bir hareket olarak, haklı ve vicdani olanı dile getirme cesareti günümüz siyasal hareketlerinin de olmazsa olmazlarıdır.

¹³⁵ Chantal Mouffe, *Demokratik Paradoks*, Ankara: Epos Yayınları, 2003, s.19.

¹³⁶ Mehmet Kanatlı, “Chantal Mouffe’un Radikal Demokrasi Projesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tesam Akademi Dergisi*, Temmuz 2014, s.117.

¹³⁷ Seçkin Sertdemir Özdemir, “La Boétie’nin Düşüncesinde Sivil İtaatsizlik ve Siyasallık”, 2013, www.academia.edu, (12.03.2019).

¹³⁸ Çelebi, a.g.m., s.88.

Etienne Balibar sivil itaatsizliği “*yapısal bir demokrasi ağığını dile getiren kolektif bir siyasal çekişme pratiği*” olarak tarif eder.¹³⁹ Sivil itaatsizlik olayları insanların bazılarının erdemli ya da bilge, bazılarınınca cahil olmaları nedeniyle ortaya çıkmıyor. Adalet duygusuna sahip, özgür bireylerin arasında daima yaşanacak politik, etik ve stratejik sorunlar nedeniyle ortaya çıkıyor. Yani bireylerin ahlaki olmayan yasa ve kararlara karşı direnmeleri, sivil itaatsizliğin teorik tanımını için sığ kalmaktadır. Çünkü ahlaki olmayan bir karara karşı direnmek herkesçe makul kabul edilebilir. Zor olan, bütün insanları doğrudan etkilemeyen fakat vicdani olarak rahatsız eden konularda, herkesin güvenle kabul edeceği argümanlarla ve bütün tarafların uyabileceği ölçütlerle sivil itaatsizlik teorisi geliştirmektir. Ölçütler tarafların düşünce ve inançlarının haklılığı için değil, düşünce ve inançların kendileri için kullanılmalıdır. Radikal demokrasi tasarısında eylemlerin birleşik bir politik alan haline gelmeleri ve ayrıcalıklı kopuş noktalarının reddedilmesi, çoğulluğun ve belirlenmemişliğin kabul edilmesi özgürlükçü bir politik ortamın dayanaklarıdır.¹⁴⁰ Toplumun farklı gruplarının giriştiği sivil itaatsizlik eylemleri; toplumsal ilişkilerin ve toplumsal yaşamı ilgilendiren kuralların yaratılması, dönüştürülmesi ve yeniden üretilmesi için zemin hazırlar.

Şimdi demokratik bir yönetimde, sivil itaatsizliğin siyasal gündemi belirleyebilme özelliğini güncel sayabileceğimiz bir örnekle açıklayalım. 30 Haziran 2011 tarihi dünya demokrasi tarihi için önemli bir gündür. Federal Alman Meclisi (Bundestag) elli yıllık bir sürenin ardından 30 Haziranda büyük bir oy çoğunluğuyla nükleer enerji kullanmayı bırakma kararı almıştır. Oylamaya katılan 620 milletvekilinin 513’ü aşamalı olarak 2022’de nükleer enerji kullanımının bitirilmesi lehine oy kullanmıştır.¹⁴¹ Bu sadece Federal Almanya’yı ilgilendiren bir karar gibi görünürken aslında kararı tarihsel bir dönüm noktası kılan neydi?

Fukuşima nükleer santrali faciası ve o sırada Almanya’da yaşanan siyasal rekabet ortamı, bu kararın gelecek kuşakları ve ekolojik düzeni uzun vadede etkileyecek olması kararın alınışında etkili olan ve elbette ki önem arz eden noktalarıdır. Fakat kararın tarihsel niteliği yalnızca bu durumlardan kaynaklanmıyor. Nükleer enerjiden

¹³⁹ Çelebi, a.g.m., s.90.

¹⁴⁰ Ernesto Laclau, Chantal Moufee, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.236.

¹⁴¹ Çelebi, a.g.m., s.91.

tedricen vazgeçme kararı uzun süren bir mücadelenin sonunda alınmış olup demokrasinin; kuralları baştan belirlenmiş ideal bir durum, mükemmel ama durağan, zaman ve mekan dışı bir mekanizma olmadığını gösteren bir siyasal ders olmuştur.

1974 yılında ilk nükleer santral protestoları başladığında, Avrupa’da 1968 hareketi sönmeye başlamış, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin Çekoslovakya’yı işgalinden sonraki ütopyik enerji bitmişti. Kalkınmacı ve modernleştirici bir sistem anlayışı ile toplumsal entegrasyonu sağlamak demokrasinin yegâne amacıydı. İkiye bölünmüş Almanya’da siyasal düzen, iki partinin hegemonyası altında demokratik konsensüsü sürdürmeye çalışıyordu. 1974 yılında 68 kuşağını andıran küçük gruplar Hannover’de “Hükümete atom programı ve nükleer santraller için teşekkür ediyoruz. Işınlanmış öpücükler daha güzel.” yazılı pankartlarla ortaya çıktılar. Fakat bu ne toplumda ne de hükümet nezdinde hiçbir etki yaratmadı. O dönem dünya siyaseti iki kutuplu büyük güçler tarafından yönlendiriliyordu ve grupların dikkat çektiği ekolojik sorun konsensüs demokrasisi için apolitik bir alandı. Bu küçük toplumsal hareketleri marjinalikten çıkararak gelişme, dünyada silahlanma yarışının hızlanması ve büyük güçlerin nükleer silahlara yönelmesi oldu. Persing II füzelerinin Federal Almanya Cumhuriyeti’ne yerleştirilmesi kararı, ekolojik hareketi bir barış hareketine doğru siyasallaştırırken, Avrupa genelinde nükleer karşıtı örgütlenmeler ekolojik hareketlerin siyasal bir ekoloji programı içinde toparlanmasını sağladı. 1970’lerin sonunda siyasetin, silahların gölgesinde uzlaşma ve tek tipleştirilmiş demokrasi haline gelmesine yönelik eleştiriler barışçıl eylemler ile yeni bir siyasal evre haline geldi. NATO karargahlarına asker ve silah sevkiyatını engelleme, tren ve kara yollarını trafiğe kapama, oturma eylemleri gibi eylemler bu barışçı siyasetin parçası oldu.¹⁴²

Yaşanabilir bir dünya arzusu, kozmopolit bir Avrupa, anti-ekolojik kalkınmacılık eleştirisi Yeşiller Partisi’nin kurulmasına zemin hazırladı. Militan bir nükleer savaş karşıtlığından, ekolojik bir kalkınma programına hareket eden Alman Yeşilleri bir hareket olarak kalmak ya da partileşmek arasında uzun süren bir iç çatışma yaşadı. Demokratik tabanı genişletmek isteyenler ve şiddetten arınmış militan mücadele kendi içlerinde özerk çalışarak bir arada devam edebildi. Yeşiller Partisi iki Federal

¹⁴² Çelebi, a.g.m., s.92.

Almanya ve Doğu Almanya'nın birleşmesinde sonra Doğu Alman muhalefetiyle birleşip Birlik 90/Yeşiller ittifakını kurdu. Birçok eyalette hükümetin küçük ortağı olarak, ülke çapında ise ilk kez 1998-2002 ve 2002-2005 yılları arasında hükümet ortağı Yeşiller Partisi olarak alternatif bir ekolojik üretim ve teknoloji geliştirmede son derece etkin rol oynamıştır. Nazi geçmişi nedeniyle yeni bir siyasal oluşuma mesafeli davranan konsensüs demokrasisinde önemli bir seçim başarısı göstermiş ve yüzde beşlik ülke barajını aşarak meclise milletvekili göndermeyi başarmıştır.¹⁴³ Alman halkı başta ekolojik bir politika düşüncesine yabancı olsa da, nükleer füzelerin Almanya'ya yerleştirilmesinden itibaren söz konusu harekete destek vermeye başlamıştır. Alman konsensüs demokrasisi uzun yıllar böylesi bir siyasal hareketi bünyesine almayı kabul etmek istemedi.

Hem muhafazakarlar ve liberaller hem de sosyal demokratlar Yeşillerin ekolojik bir eşitlik ve demokratik katılım önerilerini ütopyik buluyor, nükleer karşıtlığını bilimsel bakımından çürütülebilir görüyorlardı. İş çevreleri, bilimsel kamuoyu ve sendikalar da benzer görüşler sergiledi. Doğayı sınırsız bir hammadde olarak gören düşünce, Three Mile Island ve Çernobil nükleer santrali facialarından sonra son bulmaya başladı. Yeşiller Partisi, nükleer silahlanmanın nükleer felakete yol açacağını göstermeye çalışan toplumsal hareketin sivil itaatsizlik yoluyla yaydıkları yeni siyasal örgütlenmenin kurumsallaşmış halidir.¹⁴⁴ Alman kamuoyu başta olmak üzere bütün dünyaya siyasetin yeni biçimlerine ihtiyaç duyulduğunu, geleneksel siyaset kurumlarının değişmeyen varlıklar olmadığını, demokrasinin dahi demokratikleşmeye ihtiyacı olduğunu göstermiştir. Bu sayede Angela Merkel başkanlığındaki muhafazakâr-liberal koalisyon hükümeti, hükümet programında yer alan nükleer santrallerin modernleştirilmesi maddesinden vazgeçerek 2022'de nükleer santrallerin tamamen kapatılmasına karar vermiştir. Yeşiller Partisi, çoğunluğa hayali ve mantıksız gelen bakış açısıyla gerçekleştirdiği sivil itaatsizlik eylemleriyle modern demokrasinin olmazsa olmaz şartlarından birini hayata geçirmiştir. Daha önce duyulmamış olan “*ekolojik siyaseti*” demokratik kurumsallaşmanın bir parçası haline getirmeyi başarmıştır.

¹⁴³ Çelebi, a.g.m., s.93

¹⁴⁴ Çelebi, a.g.m., s.94.

3.1.3. Müzakereci Demokrasi Bağlamında Sivil İtaatsizliğin Sınırları

Müzakereci demokrasi, kolektif kararların kamusal iletişim yoluyla ortaya konduğu ve müzakereci süreçlerle haklılaştırılmasının sağlandığı demokratik bir düşünme biçimidir. Müzakereci demokratik siyasette, açık kamusal iletişiminin gerçekleşebildiği bir anayasal çerçeve varsayılmaktadır. Bu çerçeve göz önüne alındığında; ideal, ikna edici ve gerekçeler ortaya koymaya dayalı, kısıtlanmış bir karşılıklı konuşma yeğlenerek, tehdit ve şiddet reddedilmektedir.¹⁴⁵ Buradaki kısıtlanmışlıktan kasıt; katılımcıların özgürlüğünün ve eşitliğinin tanınmasında tehdidin ve manipülasyonun değil, ikna etme stratejisinin uygulanmasıdır. Müzakereci demokrasi de diğer demokrasi modelleri gibi az ya da çok adil bir toplumun varlığını ön koşul saymaktadır. Bu sebeple devrimci değil, reformist hareketleri desteklemektedir.

Müzakereci demokratlar, kamusal iletişim idealinin tamamlayıcısı olarak gördükleri sivil itaatsizlik eylemlerini önemsemeye başlamışlardır.¹⁴⁶ Kurumlar üstü ya da yasalar üstü kamusal protesto, müzakere için gerekli koşulların eksik olduğu durumlarda, anayasal düzenin doğru işleyişi için gerekli bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında vicdani muhalefeti teşvik ederek, alınan bazı kararların bağlayıcılığını zayıflattığı iddiasıyla eleştirilse de, müzakere açısından yaşanan yetersizliği aşmak için işlevsel bulunmaktadır.

Yasalar üstü oluşu ve vicdani/ahlaki çağrının birleşmesiyle oluşan yeni siyasi durum; konunun muhatabı olan kişilerin, protesto edilen konuyu görmezden gelmelerini engellemektedir. Eylemcilerin amacı, ilk önce bir diyalog başlatmak ve mevcut haksızlığı duyurmak olduğu ölçüde tam bir iletişimsel akıl yürütme çabasıdır.¹⁴⁷ Eğer eylemciler yasayı çiğnemeyi araçsal olarak, haksızlığı duyurmak için kullanıyorlarsa, bunun tek amacı mensubu oldukları toplumun adalet duygusunu hareket geçirmek istemeleridir.

Öte yandan sivil itaatsizlik eylemleri, bu politik aktivizmin araçsal ya da iletişimsel, zorlayıcı ya da ikna edici sınırları arasında gerilimli bir konumdadır. Siyaset

¹⁴⁵ Michael Allen, "Sivil İtaatsizlik ve Terörizm: Müzakereci Demokrasinin Sınırlarını Sınamak", *Cogito*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, S.67, (2011), s.129.

¹⁴⁶ Archon Fung, "Deliberation Before The Revolution", s.402.

¹⁴⁷ Michael Allen, a.g.e., s.131.

bilimci William Smith'in "*Müzakereyi, zorlamak için ortaya konan sivil itaatsizlikle bağdaştırmak imkansız değilse de zordur.*" yaklaşımı, sivil itaatsizliğin anayasal düzenin yıkılmasına sebep olabilecek güçlü bir direniş tehdidini beraberinde getirdiğine dikkat çekmektedir. Fakat bu yaklaşım, genelde müzakereci demokratlar tarafından hesaba katılan bir gerilim sebebi değildir. Bu gerilimi özellikle ele alan başka bir siyaset bilimci Archon Fung, sivil itaatsizliği "müzakereci aktivizm" olarak tanımlamaktadır.¹⁴⁸ Fung, Smith'in zorlama ile iletişim idealini bağdaştırmanın zor olacağını tezine karşı çıkmaktadır. Fung'a göre; eylemciler zorlayıcı yöntemleri koşullu olarak, "aklı reddetmenin bedellerini gündeme getirmenin" bir aracı olarak kullandıkları sürece bu iki durum bağdaştırılabilir.¹⁴⁹ İletişimsel akli reddetmeni bedellerini zorlama yoluyla gündeme getirmenin, eylemcilerin yasal yolları tüketme ve orantılılık ilkelerine uymaları şartıyla meşru kabul edilebileceğini savunur. Adalet duygusuna yapılan çağrılar sunucu müzakere teklifleri tüketildikten sonra "siyasi hasımların ve karşıt tarafların müzakerenin prosedürel normlarını ve müzakereyi temellendiren esaslı değerleri ne derece reddettiğine bağlı olarak "orantılı şekilde artırılabilir."¹⁵⁰

Fung, müzakereleri ilerletmenin hiçbir yolunun kalmadığı durumların olabileceğini, fakat böyle zamanlarda dahi, orantılılık ilkesinin devrimci değil reformist amaçlarla uygulanması gerektiğini söylemektedir. Bu bağlamda, kamusal karar verme sürecinin bir alanındaki otoritenin, müzakereye dayalı olmayan yapılardan, müzakere yapılarına devredilmesi için gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylemleri oldukça güçlü reformist kampanyaların yapılmasını sağlamıştır. Bu hareketlerin en iddialı örneklerinden biri Brezilya'nın Porto Alegre şehrinde yaşananlardır. Burada şehrin bütçesinin ana kısmı üzerindeki karar verme yetkisi, dışı kapalı bir bürokratik süreçten, şehir sakinleri ve derneklerden oluşan katılımcı bir sürece devredilmiştir. Başka bir örnek Hindistan'ın Kerala eyaletindedir. Burada da devlet gelirlerinin yüzde kırkı üzerindeki kısmının devlet düzeyindeki birimlerden, yeni kurulmuş müzakereye dayalı planlama birimlerine devredilmiştir.¹⁵¹

¹⁴⁸ Michael Allen, a.g.e., s.132.

¹⁴⁹ a.yer

¹⁵⁰ Allen, a.g.m., s.132.

¹⁵¹ Allen, a.g.m., s.133.

Eşit olmayan otorite ilişkileri yetkililerin müzakereye direnç göstermesine sebep olabilmektedir. Böyle durumlarda müzakere istencini teşvik etmek amacıyla zorlamaya araçsal olarak başvurmanın meşruluğunu, fakat bunun iletişim idealinden ayrı tutulması gerektiğın savunmaktadır. Fung müzakere hedeflerinin, “çoğulcu rejimlerin sıradan, müzakereye dayalı olmayan siyasi etiğiyile düzenlenen çatışma taktiklerine” katı bir biçimde bağı kalınması şartıyla gerçekleştirilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.¹⁵²

J. Angelo Corlett sivil itaatsizliğın devrimci bir şiddet tehdidi olmadığını fakat bir takım zorlamaları özünde barındırdığını söyleyen düşünürlerden birisidir. Buna örnek olarak eşit yurttaşlık haklarının sembol isimlerinden Rosa Parks’ın kendi sözlerini verir. Rosa Parks otobüste oturduğu yerden kalkmayı reddederken şöyle demiştir.¹⁵³ “Hadi tutuklayın (ya da tutuklattırın) beni o zaman...(ama) eğer beni tutuklarsanız (ya da tutuklatırsanız) arkadaşlarım sizin bu hareketinizi, temel yasalarınızı ve yaşam tarzınızı başkalarına hararetle ve hasmane bir tavırla duyuracak ve böylece dünya aleme rezil olacaksınız.” Corlett’e göre Rosa Parks’ın bu sözleri, etnik ayrımcılığı sürdüren kurumlara karşı bir tehdit niteliğı taşımaktadır. Otoriteyi, yasa dışı protestolar yoluyla, kendisini baskıcı olarak nitelemek isteyip istemediğini düşünmeye zorlamak ve bu imajı dünyanın geri kalanına ifşa etmek suretiyle yapılan bir tehdittir. Corlett’in yorumuna göre, sadece kamusal ifşa tehdidi bile kamusal iletişimin arzu edilen amacına ulaşmasını ve adalet çağrısına cevap olarak müzakereye gidilmesini sağlayabilmektedir.¹⁵⁴

Corlett şiddet içermeyen fakat zorlayıcı bir tehdidin nasıl olduğunu açıklayabilmek için kurgu bir olay ele alır. Olayda işçiler, onur kırıcı çalışma koşullarını ve adil olmayan ücretleri protesto etmeye karar verirler. Bu protestoyu gerçekleştirirken hem işverenin bu tutumun ifşa etme hem de Özgürlük Beyannamesi’ni çalma tehdidinde bulunurlar. İşçiler şiddet içermeyen tüm itaatsizlik ve protesto yöntemlerini denemiş fakat bir sonuç alamamıştır. Hatta siyaseten tarafsız psikologlar tarafından, eylemlerinin toplumu hissizleştirmekten başka bir işe yaramayacağı söylenmiştir. Bu aşamada müzakere yetersizliğı ile kalıcılaşan haksızlığa kafa tutmaktan vazgeçmek, toplumun adalet duygusunu tetikleyen şeffaf ve iyi niyetli görüşmelerin başlama ihtimalini sona

¹⁵² Allen, a.g.m., s.134.

¹⁵³ Allen, a.g.m., s.135.

¹⁵⁴ a.yer.

erdirir. Bu yüzden işçilerin eylemlerine devam etmesi gerekir. Özgürlük Beyanamesi'ni çalmak, bir haksızlığın kamusal ifşasının sınırlarını aşsa da; işçiler bu şiddet içermeyen tehdidi, toplumun dikkatini çekmek açısından gerekli olduğu ve iletişimsel amacın bunu meşru kıldığı gerekçesiyle yaparlar. Tüm bu yapılanların sonuç vermediği, işverenin eylemcileri “terörist kişiler” olarak nitelediği ve anlaşmaya yanaşmadığı durumlar olabilir. Fakat işçilerin Beyanname de dahil hiçbir mala ve insana zarar vermemiş oluşu, bu iddiayı geçersiz kılar. Sonunda yöneticiler müzakere sürecine girmeyi kabul ederler, adil muamele için yasalar düzenlenir ve Beyanname iade edilir.¹⁵⁵

Müzakereci aktivistlerin hem eylemlerin meşru şekilde sivil itaatsizliğin ötesine taşınabileceğini kabul etmeleri, hem de böyle bir durumda karşılaşacakları sorunlara hazırlı olmaları gerekmektedir. Eyleme başlama sebeplerini her zaman göz önünde tutarak, söz konusu haksızlığı kamuya gösterebilme oranında başarılı olacaklarını ve bir iyi niyet göstergesi olarak bu eylemin tüm yasal yaptırımlarını üstlenmeye gönüllü olduklarını gösterebilmelilerdir.

3.1.4. Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu ve Bergama Köylü Direnişi Örneği

Demokrasiyi en ideal haliyle; halkın hakimiyetini kabul eden, ilkesel anlamda mükemmel olmadığının farkında olan ve daha adil olma yönünde değişime istekli bir devlet biçimi olarak tanımlayabiliriz. Fakat pratikte demokratik devletler bu ideale ulaşmakta zorlanabilirler. Eğer demokrasi optimal tanımdaki koşullara büyük ölçüde uyuyorsa, devletin kurumlarının ve hukuki yapısının işleyişinde zaman zaman sorunlar oluşabileceği ihtimalini öngörür. Böyle bir demokrasi sivil itaatsizliği, bu gibi dönemlerde kamuoyuna ve yönetime karşı bir çağrı mekanizması olarak yasallaştırmalı ya da hoşgörü ile karşılamalıdır. Devlet, demokratik yönetimin devamlılığı için vatandaşları hak ve özgürlüklerini kullanmaya teşvik etmelidir. Çünkü çöküş sürecine giren demokrasilerde, vatandaşların anayasal özgürlüklerini kullanmaları, demokratik sistemin devamı için bir direniş biçimi haline gelebilir.¹⁵⁶ Adaletin yeniden sağlanması

¹⁵⁵ Allen, a.g.m., s.135.

¹⁵⁶ Hans Saner, “Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu Üzerine” *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, Çev: Yakup Coşar, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, s.180.

ve toplumsal barışın devamı için yapılacak sivil itaatsizlik eylemleri, bu direniş biçiminin güçlü ve etkili bir çeşididir.

Demokratik devlet düzeninde, politik olarak uygulanabilirliğin sınırları, anayasal pratikler tarafından belirlenir. Fakat bu pratikler, anayasa metninde yazılı olandan çok daha farklı olabilir. Yasalara, politik pratiğe ve ahlaki eğilimlere yönelik tavır alışların farklılığını, herkesi bağlayacak şekilde çözebilecek bir kurum bulunmamaktadır. Bir insan için ahlaki olan başka bir insan için ahlaki olmayabilir. Bu durumda, sağlanan hak ve özgürlükler ya da sınırlamalar toplumun bazı kesimleri tarafından keyfi olarak algılanabilir. Yasalar, kurumlar ve bunlara dayalı pratikler yetersiz hale gelebilir. Demokratik sistem içerisinde çoğunluğun kabul ettiği ve devlet için hayati olan bir yasayı ihlal etmek meşru sayılabilir mi? Hans Saner yasanın bireyleri mutlak sonuçları olan eylemlere zorladığı durumlarda bu ihlalin meşru olabileceğini söyler.¹⁵⁷ Örneğin Türkiye'nin de içinde olduğu birçok ülkede, belli bir yaşı doldurmuş her sağlıklı erkeğin/kadının zorunlu askerlik görevini yerine getirmesi beklenir. Gerekli durumlarda, ülke için organize edilmiş şiddetin askerler eliyle kullanılması talep edilir.

Yasallığı tartışma konusu olmayan bu talep sağlıklı erkeklerin çocukları, kadınları, yaşlıları ve hastaları koruma amacıyla yapılması açısından bir fedakarlık olarak görülebilir. Fakat günümüzde, bu konuda, bireyler açısından mutlak ahlaki bir argümanın varlığı söz konusudur. Bu argüman bireyin vicdanıyla bağdaştıramadığı bir durumda ne olursa olsun öldürme emrini kabul edemeyeceğidir. En yaygın tanımıyla dini, ahlaki ya da politik gerekçelere dayanarak zorunlu askerlik hizmetinin reddedilmesine vicdani ret denmektedir. Liberal teori vicdani reddin gerekçesini şöyle ortaya koymaktadır:¹⁵⁸

“Bireyin değerinin ya da kendi iyisinin toplumun kolektif değeri ya da iyisiyle örtüşmediği durumlarda, bireyin kendi benliğini ve ahlaksal bütünlüğünü korumak için, toplumun “genel iyi”si anlamına gelen yasaya uymama ve bu yasanın gerektirdiği yükümlüğü yerine getirmeme kararında temellenen vicdani ret, tamamen bu niteliğinden dolayı öznel, bireysel bir tavır alışın ifadesidir.”

¹⁵⁷ Saner, a.g.e, s.168.

¹⁵⁸ İnan Mutlu, “Politik Olanın Vicdanen Reddi: Vicdani Ret ve Toplumsal Gerekçeleri”, *Cogito*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, S.67,2011, s.275.

Bu tanımdan hareketle askerliği reddetmek amacıyla yapılan sivil itaatsizlik eylemlerinin; bireylerin şahsi isteklerini, çoğunluğun istekleri karşısında, ahlaki olarak meşru gösterilebilecekleri bir eylem olarak görebiliriz. Her çoğunluk demokrasisinde etnik kökeni, dili, dini, farklı olan azınlıklar bulunmaktadır. Bu azınlıkları görmezden gelme, taleplerine tepkisiz kalma hali, yönetimi bir çoğunluk diktatörlüğüne dönüştürme riski barındırır. Gerçek bir demokrasinin temel özelliklerinden biri azınlıkların ve yerel farklılıkların dikkate alınmasıdır. Peki ülke çapında çoğunluğun faydalanacağı ancak belli bir azınlığın zarar göreceği bir durumda, söz konusu azınlıktan, çoğunluğun çıkarına göre davranmaları istenebilir mi? Böyle bir durumda, bu isteğe direnişle cevap veren azınlığa uygulanacak hukuki yaptırım bellidir ancak politik, ahlaki ve vicdani anlamda çözüm yasalarla uyumlu olmayabilir. Yasal olup olmamasına bakılmaksızın, bireyin mağdur edilmesini şiddet olarak tanımlayabiliriz. Yasal şiddet meşruiyetini, mağdur edilen bireyin daha önce bir başkasına karşı işlediği suçtan alır. Böyle bir suçun var olmadığı durumda ise genel çıkarlar uğruna bir mağduriyet ancak fedakarlık, kamu yararı veya sadakat gerekçesiyle birey tarafından gönüllü olarak üstlenilebilir. Mağdurların çoğunluğu bu üstlenmeyi kabul etmek istemezse, söz konusu istek bir zorlama olarak kalır ve meşru müdafaayı gündeme getirebilir. Almanya ve Avusturya kaynaklı şirketlerin ortaklığıyla kurulan Eurogold firması 16 Ağustos 1989'da İzmir Bergama'da maden arama ruhsatı aldı ve 1991'de tesis inşaatına başlandı.¹⁵⁹ Maden arama için ön hazırlıklar tamamlandıktan sonra ilk olarak Ovacık köyünde siyanürle altın aranmaya başlandı. Fakat aramada siyanür kullanılması bölge halkının tepkisini çekiyordu. Bergama Belediye Başkanı Sefa Taşkın, belediyenin tüm imkanlarını devreye sokarak bilim insanlarını ilçeye, panellere davet etti. Siyanürlü altın madeninin ekolojik açıdan yaratacağı tahribata karşı halkı bilinçlendirmek için çalışmalar yaptı.

Siyanürlü atık havuzu Kaynarca fay hattının çok yakınında bulunuyordu ve çatlaması çok tehlikeliydi. Bu ve benzeri pek çok risk hakkında köylüleri aydınlatan bilim insanları, geçimini çiftçilik yaparak kazanan yerel halkı ikna etmişlerdi.¹⁶⁰ 1992 yılının yaz aylarında eylemler başlamış, 93'te sıklaşmış, firmanın binlerce zeytin ve çam ağacını kesmesi üzerine Kasım 1996'da artık kitlesel bir hal almıştır. Köylüler 15

¹⁵⁹ Elif İnce, "Bergama Altın Madeni Direnişi: Toprağın Bekçileri", 13 Aralık 2014, www.bianet.org, (16.03.2019).

¹⁶⁰ Elif İnce, "Bergama Altın Madeni Direnişi: Toprağın Bekçileri", www.bianet.org.

Kasım 1996'da İzmir-Çanakkale yolunu altı saat boyunca trafiğe kapattılar. Başka bir eylemde binlerce Bergamalı sirtlarında tabutlar ve “Mezarımızı Kazmayın” sloganları ve belediye bandosunun çaldığı Chopin'in Cenaze Marşı eşliğinde protesto yürüyüşü yaptı.

Türkiye'nin ilk altın madenine karşı yürütülmeye başlanan bu uzun soluklu mücadele kamuoyu üzerinde büyük bir etki yaratmış, yerli ve yabancı basın konuyu yakından takip etmiştir. 12 Ocak 1997'de sekiz köyde yapılan referandumla olay farklı bir boyut kazanmaya başlamıştır. Referanduma katılım oranı %85'tir ve katılanların tümü siyanüre hayır oyu kullanmıştır. Sefa Taşkın sonuçlara göre bölge halkının madeni istemediğinin ortaya çıktığını ve devlet yetkililerinin bunu dikkate alması gerektiğini söylemiştir. Çıkarılan valilik kararına rağmen Eurogold'un çalışmalarına devam etmesi üzerine Bergamalı köylüler 22 Nisan 1997'de madeni işgal etmişlerdir. Madenin işgal edilmesi eyleminde elebaşılık yaptıkları iddia edilen 19 kişi gözaltına alınmış, Bergama Cumhuriyet Başsavcılığı'nda ifadeleri alındıktan sonra serbest bırakılmışlardır. Buradaki önemli noktalardan biri eylemi gerçekleştirenlerin cezai sorumluluğu göz alarak bir sivil itaatsizlik örneği göstermiş olmalarıdır.¹⁶¹

1997 yılında, madende dinamit patlatılmaya başlanınca yine ellinin üzerinde sivil itaatsizlik eylemi yapılmıştır. 22 Nisan 1997'de Danıştay'ın kapatma kararı uygulanmayınca 4000 civarında köylü maden sahasını tekrar işgal etti ve “Apaçi Eylemi” yapıldı. Köylüler yüzlerini boyayıp, ellerine baltalar alarak maden etrafında nöbet tuttular. 26 Ağustos 1997'de üç otobüs dolusu köylü kendilerini Boğaz Köprüsü'nün parmaklıklarına bağlayarak trafiği iki saat araç geçişine kapattı. Yargı kararının uygulanmamasına tepki olarak, 30 Kasım 1997'de yapılan nüfus sayımında Bergama'ya bağlı Çamköy, Narlıca, Pınarköy, Aşağı Kırıklar, Tepeköy ve Yalnızev köylerinde yaşayan yaklaşık on bin kişi sayım memurlarına kapıyı açmamıştır. Bu eylemi “hükümet bizi saymıyorsa, biz de sayılmayız” diyerek kamuoyuna duyurdular. İzmir İdare Mahkemesi'nce çıkan karara rağmen madenin siyanürle aranmaya devam etmesi, siyasi iktidarın hukuk kurallarını uygulamadığı sonucunu göstermiştir. Her türlü hukuki yolu deneyen Bergamalılar Bergama Yurttaş Girişimi adını verdikleri bir oluşum kurup sivil itaatsizlik eylemleri gerçekleştirmeye devam etmişlerdir. Altın

¹⁶¹ Şeniz Anbarlı, “Bir Pasif Direnme Modeli Olarak Sivil İtaatsizlik”, *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, www.eskidergi.cumhuriyet.edu.tr, s.326, (16.03.2019)

madenin siyanürle aranmasına karşı yapılan direniş, bölgede yaşıyan kadınlar için de dönüştürücü bir etkiye sahiptir. Direnişçi köylülerden Rahime Özyaylalı, köylü kadınların eskiden tek başlarına ilçe merkezine bile gidemediklerini anlatmıştır:

“Ehliyet alsaydım ayıplanırdı, mücadele bunları değiştirdi. Şimdi erkek kadın ilişkileri çok rahat.” Köylü kadınların örtünmek için kullandıkları kıvrakları da eylemlerde çıkarttığını anlatan Özyaylalı, *“Kadın jandarmayla konuşacak, kıvrak çekecek yüzüne, olacak iş mi? Bir şalvar, üstüne bir gömlek, bir yemeni... Herkes bizi köy kıyafetiyle kabul etti”* demiştir.¹⁶²

22 senelik hukuk mücadelesi süresince maden yalnızca iki defa kapatılmıştır. İlkinde, 2 Nisan 2002’de maden 24 saatten az süre kapalı kalmıştır. 19 Ağustos 2004’te tekrar kapatılan maden, 20 Mayıs 2005’te yine açıldı. O tarihten bu yana işletilmeye devam ediliyor. 1992’den beri hukuki mücadelenin içinde avukatlardan Arif Cangı, yargı kararlarının uygulanmamasının köylüleri pes ettirdiğini, kitlesel eylemlerin azaldığını belirtiyor. Cangı, 2005’te Çamköy’deki Dünya Çevre Günü anmasında ve 2006’da Barış Festivali’nde maden firması çalışanlarının köylülere sert şekilde müdahale etmesinin mücadeleyi zayıflattığını söylemektedir. Çiftçilikle geçimlerini sağlayamayan birçok köylünün madende çalışıyor olması da mücadelenin zayıflamasının nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Mevcut duruma rağmen Bergama direnişi sivil toplum kuruluşlarının yürüttüğü birçok ekolojik kampanyadan farklıdır. Türkiye’nin demokrasi tarihindeki toplumsal hareketler repertuarına yeni bir protesto biçimi sokan sivil itaatsizlik eylemlerinin asıl taşıyıcısının yerel halk olması, Bergama direnişinin ayırt edici özelliklerinden birisidir. Bu direnişin bir diğer özelliği de, ilk defa yerel mücadeleyle eş zamanlı olarak akademisyenler, hukukçular, meslek odaları ve çevre örgütlerini bir araya getiren uluslararası bir dayanışma ağının örülmüş olmasıdır.¹⁶³

Bergama direnişinden ilham alınarak, 90’larda başka kitlesel ekoloji mücadeleleri de verilmiştir. Bunlardan bazıları Aliağa Termik Santrali’ne ve Akkuyu Atom Santrali’ne karşı yürütülen eylemlerdir. 6 Mayıs 1990’da on binlerce kişi el ele tutuşarak İzmir Konak’tan Aliağa’ya kadar insan zinciri oluşturmuştur. Eylemler sonucu

¹⁶² Elif İnce, “Bergama Altın Madeni Direnişi: Toprağın Bekçileri”, www.bianet.org.

¹⁶³ Elif İnce, “Bergama Altın Madeni Direnişi: Toprağın Bekçileri”, www.bianet.org.

hükümet projeden vazgeçildiğini kamuoyuna ilan etmiştir. Santral, 2008’de ENKA şirketine üretim lisansı verilmesine kadar gündeme gelmemiştir. Aynı yıllarda İstanbul’da Park Otel ve Gökkafe inşaatlarına karşı ve Hasanpaşa Gazhanesi’nin korunarak kültür merkezi yapılması için geniş katılımlı eylemler gerçekleştirilmiştir. Ayaspaşa Çevre Koruma Derneği’nin başlattığı hukuk mücadelesinin neticesinde 1993 ve 1994 yıllarında Park Otel’in 17 katı yıkılmıştır.¹⁶⁴

Örnek olaylarda gördüğümüz ve tartıştığımız gibi hükümetin ve parlamentonun, halkın çoğunluğunun onaylamadığı kararları uygulaması demokrasinin özünü zedelemektedir. Her demokratik hükümet ve kurum iktidar gücünün sınırları olması gerektiğini kabul etmek zorundadır. Bu gerçek, güçler ayrılığı ilkesiyle hayata geçirilmektedir. Fakat güçlerin ayrılmış olması durumunda bile, kurumların aldığı kararlar sonuçları itibariyle mutlak kategorisine girmeyebilirler.

Avrupa’da son yıllarda hükümetle sivil toplum arasında oldukça ciddi tartışmalara yol açan nükleer silahlanma ve bazı bölgelere füze rampalarının yerleştirilmesi, halkları ve kültürleri tamamen yok olmak tehlikesiyle karşı karşıya getirmiştir. Özellikle halkın tamamının veya bazı kesimlerinin etkilenebileceği, yaşam ve ölümle ilgili olan kararlar alınırken herkesin onayı alınmalı ve bu kararları halkın kendisi vermelidir. Söz konusu tezi Kant, savaş ve barışa karar verme hakkının halkta olması gerektiğini söyleyerek desteklemektedir. Aynı tez hakkında Jaspers son dönem politik yazılarında konuyu şöyle ele almıştır:¹⁶⁵ “Eğer demokratik rejim altında yaşayan bir halk kritik bir durumda şerefli ölüm yerine yaşamda kalma şansını seçiyor ve nükleer olmayan silahlanmada daha büyük yaşama şansı görüyorsa, hükümet bu tercihi kabul etmek zorundadır.” Hükümetin halka bu saygıyı göstermediği durumlarda, olaya net bir çözüm getiremese de politik bilinçte değişime sebep olacak toplu sivil itaatsizlik eylemleri demokratik yönetimin devamı için önemli rol oynamaktadır. Sivil itaatsizlik demokrasinin genel çerçevesine bağlı kalarak belirli noktalara değişime gidilmesi için sembolik, yasal değil meşru bir çağrıdır. Demokrasi ise bu çağrılara kulak vererek, karşı çıkılan söz konusu uygulamayı veya yasayı değiştirerek olgunlunu gösterecektir. Demokrasilerde öngörülemeyen ve kurumlar eliyle çözülemeyen çatışmalı durumların

¹⁶⁴ Elif İnce, “Bergama Altın Madeni Direnişi: Toprağın Bekçileri”, www.bianet.org.

¹⁶⁵ Saner, a.g.e., s.172.

varlığının kabul edilmesi, sivil itaatsizliğin kurumlar dışı politik pratiğinin bir düzenleyicisi olarak haklı gösterilebilmektedir.

Demokratik yönetimlerin her dönemi “adile yakın bir sistem” olmaya çabalama yönünde geçmemektedir. Demokrasinin hep aynı seviyede adil olacağına bir garantisi yoktur. Çökme ve yeniden doğma, hastalık ve kriz, çürüme ve diktatörlüğe dönüşme gibi çeşitli evreleri olabilmektedir.¹⁶⁶ Sivil itaatsizliğin fonksiyonunu, bozulmaya başlayan yapıda ortaya çıkabilecek durumlar üzerinden değerlendirelim. Demokratik bir yönetimde kurumların içerisinde yüksek mevkilerde bulunan çalışanların bireysel çıkarları veya cehaletleri nedeniyle yasallığın sınırlarını aşmaları, rüşvet almaları, liyakatsiz iş yapmaları, yalan söylemeleri, egemenlik alanlarını genişletmeleri ya da insan haklarını ihlal etmeleri nadiren olan şeyler değildir. Devlet içindeki kadro bozulmasıyla genel olarak muhalefet, medya ya da mahkemeler ilgilenirler. Fakat bu karşı çıkış araçları kendiliğinden harekete geçmeyebilirler. Böyle bir durumda kamusal direniş ahlaki açıdan zorunlu hale gelmektedir. Kamuoyu baskısıyla olay açıklığa kavuşana kadar tartışmalar sürecektir, sonunda devletin bütünlüğü yeniden sağlanmış olacaktır. Olay sonucu görevinden gönüllü olarak ayrılmayan ya da azledilmeyen kişiye karşı devam edecek direniş, temsilciye karşı güvenin kaybolmasından kaynaklı olarak meşru olacaktır.¹⁶⁷ Çünkü güvenin kaybolması, temsilciliğin anlamının da kaybolması demektir. Eğer bu düzeltmenin yapılmasının kurumsal bir aracı yoksa sivil itaatsizlik eylemlerinden zorlamaya kadar çeşitli yöntemlerle direniş devam ettirilebilir.

Demokratik devletlerde devletin kendisinde oluşabilecek yapısal çürüme, temsilcilerin güvenilirliğini yitirmesinden çok daha önemli bir sorundur. Bu çürümenin farklı biçimleri olabilir. Demokratik güç ilişkilerinin arkasında, yavaş yavaş bir dernek, parti ya da tabaka oligarşisi ortaya çıkabilmektedir. Güçlü parlamento grupları seçmenleri değil, kendilerini finanse edenleri temsil eder hale gelebilir. Demokrasi gelecekte uygulanmak üzere rafa kaldırılıp, olağanüstü halin devamı için yasalar çıkartılabilir. Muhalefet büyük bir koalisyonun içine alınarak etkisiz hale getirilebilir. Direniş hakkı yeni düzenlemelerle suç haline getirilebilir. Bunun sonucunda halkın büyük bölümü politikadan uzaklaşır ve politik yaşam bir çözümsüzlük yumağı haline

¹⁶⁶ Saner, a.g.e., s.174.

¹⁶⁷ Saner, a.g.e., ss.174-175.

gelmektedir.¹⁶⁸ Güç birliklerinin aşırı derecede karmaşıklaşması, demokratik çöküşün artık çözümlere cevap vermeyecek duruma gelmesiyle, direniş hakkıyla alakalı yeni sorular ortaya çıkabilmektedir. Örneğin politik anlamda çürümeye başlayan bir devleti çökmeye bırakarak, her türlü aktif direnişten vazgeçilmeli midir yoksa devletin içinde yapısal değişimde ısrarcı, şeffaf ve adile yakın bir sistemi yeniden kurmayı amaçlayan, her zaman yasal olmasa da şiddetsiz bir devrim niteliğinde siyasi bir çalışma mı yapılmalıdır? Demokrasinin kusursuz olamayacağı düşüncesi, demokrasinin kendi çöküş itirafını; daha adil olmayı hedefleyen ilkesel duruşu ise vatandaşların sivil hak ve özgürlüklerini kullanma görevine desteğini göstermektedir. Bu görev demokratik direniş biçimlerini önceler çünkü bundan ayrı bir demokratik yapı düşünülemez.¹⁶⁹ Ölçülülük ve etkinlik özelliklerini göz önünde bulundurarak; yayın ve propaganda, protesto gösterileri, sivil itaatsizlik, pasif direniş, genel grev gibi direniş yöntemleriyle demokratik bir düzenin yeniden kurulması ya da dönüştürülmesi sağlanmaya çalışılmalıdır.

Siyasal ve toplumsal anlamda çöküş halindeki demokrasilerde direnişin meşruiyetinin kesin olduğu durumlar bellidir. Siyasi cinayetler, suikastlar, kanlı iç savaşlar, bürokratik oyunlar, devletin propaganda tekeli elinde tutması, taraflı adalet mekanizması, sivil polisler ve toplama kampları, devletin baskı ve şiddet aygıtlarını kullanarak tiranlık ya da totaliter sistem kurmaya çalışması, yurttaşların potansiyel suçlu haline gelmesi gibi şiddetin çok ağır mağduriyetlere yol açtığı zaman ve durumlarda sivil direniş meşru hale gelmektedir. Bu süreçlere sivil itaatsizlik eylemcileri bir demokrasi mücadelesi vermektedirler. Bu mücadele sonunda başarısız olsalar bile demokrasi kendisini yeniden üretme sürecine girmektedir. Sivil itaatsizlik, kamu yararına idare ile iletişim kurmak isteyen ve bu özelliğiyle idarenin körleşmesini engelleyen özgeci bir yurttaş eylemidir.¹⁷⁰

3.2. Demokratik Olmayan Devletlerde Sivil İtaatsizlik

Genelde demokratik ilişkilerin sürdürüldüğü toplumlarda geçerliliği savunulan sivil itaatsizliğin, bu özellikleri taşımayan dönemlerde ve sistemlerdeki

¹⁶⁸ Saner, a.g.e., s.176.

¹⁶⁹ Saner, a.g.e., s.178.

¹⁷⁰ Mustafa Çağlayandereli, "Sivil İtaatsizliğin Müzakereci Demokrasi Bağlamında Farklı Görünümleri", apbs.mersin.edu.tr, 2006, s.25.

uygulanabilirliğini ve işlevselliğini inceleyeceğiz. Totaliter rejimler ve totaliter olarak nitelenemeyecek, demokratik hukuk devleti özelliklerine kısmen sahip sistemler için sivil itaatsizliğin işlevselliği farklılık göstermekte ve bu konuda farklı görüşler ortaya konmaktadır. Örneğin Hans Saner sivil itaatsizlik eylemlerinin uygulanabilmesi için mutlaka az ya da çok demokratik bir yönetimin varlığını şart koşar. Çünkü diğer yönetim biçimlerinde sivil itaatsizlik eylemlerinin özgül niteliklerinin gerçekleşmesi imkansızdır. Fakat Arendt'e göre demokratik olmayan rejimlerde insanlar, devletin baskısını, şiddetini ve yaptırımlarını içten içe onaylamayarak ve kamusal alandan çekilerek de bireysel bir itaatsizlik gerçekleştirmiş olurlar.¹⁷¹

İktidarların en kırılgan anı güç kullanmaya başladıkları andır. Gücün güçsüzlüğünü yaşamaya başlayan iktidar, varlığıyla ve devamıyla ilgili bir tartışma içine girmektedir. Bu tartışmanın içeriğini ve yönünü belirleyen şey ise siyasal iktidarın meşruiyetidir. Çalışmamızın bu bölümünde siyasal iktidarın, sivil topluma uyguladığı veya toplumdaki talep ettiği yaptırımlara karşı; toplumun vicdani, ahlaki ve adil bulmadığı durumlarda başvuracağı sivil itaatsizlik eylemlerini tartışacağız.

3.2.1. Totalitarizm ve Bireysel İtaatsizlik

Totalitarizmin ne anlama geldiği hakkında çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Klasikleşmiş tanımlarından birini Z.K. Brzezinski şöyle yapar:¹⁷²

“Totaliterizm, diktatörlük genel kategorisine giren yeni bir hükümet şeklidir; bu sistemde siyasal iktidarın teknolojik yönden ileri araçları, topyekun bir sosyal devrimi gerçekleştirmek amacıyla, bir elit hareketinin merkezi liderliği tarafından, bir kayıt ve şarta bağlı olmaksızın kullanılır; tüm halkın zorla sağlanan oybirliği atmosferi içinde liderlikçe ilan edilen bu devrim, insanın birtakım keyfi ideolojik varsayımlara göre şartlandırılmasını da kapsar.”

Bir sistemi totaliter olarak nitelendirebilmemiz için zorunlu özellikler vardır. Bunlar; bir ideoloji, kitlesel bir tek parti ile diğer mobilize edici örgütlerin varlığıdır. İktidar topluma hesap vermek zorunda değildir ve kurumsallaşmış veya barışçıl bir

¹⁷¹ Coşar, a.g.e., ss.21-22.

¹⁷² Juan J. Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, Çev :Ergun Özbudun, Ankara: Liberte Yayınları, 2012, s.36.

yöntemle yönetimden uzaklaştırılabilmesi çok zordur. Hannah Arendt totaliter rejimlerin temel iki niteliğinin evrensel geçerlilik iddiası ve istikrarsızlık olduğunu söyler. Arendt'e göre bu rejimler kendilerini yer ve zamana göre sınırlamaz, ilkelerinin dünyanın her yerinde geçerli ve sonsuza kadar mutlak olan doğrular olduğunu iddia ederler. Fakat bu mutlak doğrular ya da evrensel yasalar, liderlerin ya da partilerin kararlarına göre sık sık değişmektedir ve bu da istikrarsız olduklarını göstermektedir.¹⁷³ Örneğin Nazi Almanya'sında Hitler'in sözleri kanun niteliğindedir ve yazılı hale getirilmesi bile gerekmiyordu. Faşist ve Sosyalist yönetimlerde ise çeşitli dönemlerde "temizlik" hareketlerine girişilmiştir ve insanlar bir anda hain ilan edilip öldürülmüştür. Bu da totalitarizmin keyfilik ilkesine verilebilecek örneklerden biridir.

Her siyasal sistemde zaman zaman adli hatalara, usul güvencelerinin ihlaline, taraflı mahkemelere, hakkaniyetten uzak yargılamalara, siyasal muhaliflere karşı iktidarın emri veya müsamahası ile yasadışı şiddet kullanımına rastlanmaktadır. Fakat olağanüstü bir durum veya tarafsız yargılama olmaksızın sistematik şekilde gerçekleştirilen cezaların ya da infazların olması totaliter sistemlere özgüdür.¹⁷⁴ İdeolojiye olan bağlılık, tekeli kontrol arzusu ve iktidarı kaybetme korkusu bu sistemlerde şiddeti ve devlet terörünün devamını sağlamaktadır. Birçok totaliter rejim tanımında terör unsuruna fazla değinilmemiştir. Çünkü yöneticiler eğer silahlı kuvvetlerin sadakatine güveniyorsa, halkın büyük bir kesimi iktidarın ve siyasal örgütlerin amacına hizmet etmeye ve kapalı bir toplumda ödül-korku karışımı bir yaklaşımla yönetilmeye dayanabilir. Belirtilen rejimler politikalarını meşrulaştırmak için, devlet ideolojisi, mobilize siyasal katılım ve korku kültürü ile olası bir direnişin önüne geçmeye çalışmaktadır. Demokratik olmayan ve anayasal sisteme uygun şekilde örgütlenmeyen bu tür toplumlarda sivil itaatsizlik direnişi, kendisine karşı gelen siyasi iktidar tarafından tamamen reddedilecektir. Bu reddediş çoğu zaman trajik sonuçlara yol açmakta, direnişçi açısından oldukça kötü durumlar yaratmaktadır. Totaliter yönetim ya da diktatörlük yönetimi altında direnişe geçmenin önü, mevcut rejimin ideolojik

¹⁷³ Yakup Coşar, "Demokratik Olmayan Ülkelerde Sivil İtaatsizliğin Anlamı ", *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, s.21.

¹⁷⁴ Linz, a.g.e., s.87.

aygıtları ile kapatılmıştır. Fakat doğal hukuk tarafından meşru sayılan bir hak olan sivil itaatsizlik, bir direniş biçimi olarak kullanılmaya devam edecektir.¹⁷⁵

Totaliter rejimlerde azınlıkların ve farklı eğilimlerin varlığından söz edilemez. Dolayısıyla azınlık hakları diye bir kavram da yoktur. Çeşitlilik, çoğulculuk yasadışıdır. Hedeflenen şey, yüce bir dava uğruna kaynaşmış bir kitledir. Böyle bir sistemde, bireylerin veya grupların kamuoyuna çağrı niteliğinde olan sivil itaatsizlik eylemlerine başvurmaları mümkün görünmemektedir. Bu yüzden bireylerden kötü, adaletsiz ve gayri ahlaki buldukları eylem ve yaptırımlara katılmamaları, baskıyı içlerinden onaylamamaları şeklinde bir bireysel sorumluluk beklenebilir. Hannah Arendt totaliter rejimlerde bireyin sorumlu olduğu tek şeyin kamusal alandan çekilmek olduğunu söylemektedir.

3.2.2. Hannah Arendt'in Kişisel Sorumluluk ve Sivil İtaatsizlik Değerlendirmesi

1933 yılında nazizimden kaçarak Amerika'ya yerleşen ve akademik çalışmalarına orada devam eden Hannah Arendt, diktatörlük dönemleri ve sonrasındaki politik ortama şahit olmuş biri olarak, bu dönemlerde yurttaşların rejime karşı nasıl tavır almaları gerektiği üzerine çalışmalar yapmıştır. Arendt'e göre totaliter rejimlerde ve dikta yönetimlerinde sivil itaatsizlik eylemlerini tam olarak gerçekleştirebilmek mümkün görünmemektedir. Çünkü sivil itaatsizliğin olmazsa olmazlarından kamusal çağrı niteliğinden başlayarak, eylemin birçok basamağı devletin aygıtları tarafından çeşitli biçimlerde engellenebilmektedir. Bu yüzden Arendt söz konusu dönemlerde bireylerin bir nevi pasif direnişe geçerek, kötülüğe ortak olmama şeklinde bir itaatsizlikle kişisel sorumluluklarını yerine getirmelerini beklemektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'da yapılan yargılamalarda, mahkemelerin sanıklardan beklediği suçsuzluk kriteri; kişilerin Nazi hükümetlerinin meşrulaştırdığı suçlara katılmamış olmalarıydı. Toplumun bütün tabakalarının nazizme suç ortaklığı yaptığı ve ahlaki değerlerin tamamen çöktüğü bu dönemde sanıklar genelde aynı savunmayı yapmaktaydılar:

¹⁷⁵ Şeniz Anbarlı, Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği), (Doktora Tezi), İzmir, s.113.

“Biz, bugün suçlu sandalyesinde oturanlar, aslında ,daha kötü şeylerin olmasını engellemek için duruma katlanan insanlarız; sadece bizler yani sistem içinde kalanlar, olayları hafifletme yönünde etkide bulunup, hiç değilse birkaç insana yardım etme olanağına sahip olduk; hiçbir şey yapmayanlar, her tür sorumluluktan kaçarak, kendi ruhsal selametlerini düşünürken bizler, elbette ki ruhlarımızı satmadan, şeytana bedel ödüyorduk.”¹⁷⁶

Bu tavır eğer Hitler rejimini yıkabilseydi ya da bu amaçla bir girişim niteliğın taşıyadı belki kabul görebilirdi. Fakat bu yaklaşım rejimi devam ettirmekten başka bir işe yaramamıştı. Yönetici tabakası dışında, hükümetin politikalarını içten içe onaylamayan fakat icrasına katkı sağlayan insan sayısı oldukça fazlaydı. Bu insanların sığındıkları gerekçe ise ehvenişer mantığına dayanmaktaydı. Ehvenişer; karşı karşıya kaldığımız kötülüklerden daha basit olanı seçmenin bir zorunluluk olduğu, böyle bir seçimi reddetmenin ise sorumsuzluk olduğu yaklaşımıdır.¹⁷⁷ Bu mantığın zayıf yanı, politik açıdan kötünün iyisini seçerken, aslında yine kötülükten yana saf tutmuş olunmasıdır.

Totaliter egemenlik dönemleri ve diktatörlükler incelendiğinde, ehvenişer mantığının yönetim kademesine mensup olmayan kişiler tarafından da kullanılıp, onların da devletin terör ve şiddet aygıtlarından birine dönüştükleri görülmektedir. Arendt buna örnek olarak Nazilerin Yahudilere yönelik imha politikasını göstermektedir. Yahudilerin topluca katledilmesine başlanmadan önce birçok Yahudi karşıtı önlem alınmıştır. Bu önlemler sonucu her şeyin daha kötüye gitmesinden korkan bireyler bilinçli şekilde, yapılanlara rıza göstermişlerdir. Çünkü Arendt’e göre insanlar genelde karar vermek yerine, düşünce sisteminde yer etmiş olan gerçeklikleri, yaşananlara bakarak değil; iç tutarlılıklarıyla ölçülebilecek kategoriler olarak değerlendirmektedirler.¹⁷⁸

Diktatörlük dönemlerinde, genel kabul gören ahlaki kurallara başvurmanın mümkün olmadığı koşullar da yaşanmaktadır. Böyle zamanlarda karar verme süreçleri hukuki ölçütlere göre belirlenmektedir. Savaş suçluları yargılanırken, işledikleri insanlık

¹⁷⁶ Hannah Arendt, “Diktatörlük Dönemlerinde Kişisel Sorumluluk”, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, Çev: Yakup Coşar, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, s.185.

¹⁷⁷ Arendt, “Diktatörlük Dönemlerinde Kişisel Sorumluluk”, s.186.

¹⁷⁸ Arendt, “Diktatörlük Dönemlerinde Kişisel Sorumluluk”, s.187.

suçlarını, yüce makamların emrine itaat gereği ve hükümrancılık tasarrufu adı altında işlediklerini savunmuşlardır. Aslında bu ikisini birbirinden ayırt etmek gerekmektedir. Üst makamların verdiği emirler yasal ve hukuki dayanaklara sahipken, hükümrancılık tasarrufu denilen şey tamamen hukuk dışı ve yargılanamaz niteliktedir. Hükümrancılık tasarrufu; hükümetlerin varlıklarının tehlikeye düştüğü olağanüstü durumlardan başvurdukları şiddete dayalı eylemlerdir.¹⁷⁹ Böyle durumlarda devlet işlediği suları meşru müdafaa eylemi olarak göstermekte ve suç olmadığını iddia etmektedir. Söz konusu eylemlerin ahlaki boyutuna gelirse; belli bir ırka, dine ya da yaşam tarzına mensup insanların toplu imhası, antik dönemden modern sömürgecilik dönemlerine kadar tarihin hemen her zamanında görülmüştür. Genelde yasal düzen içinde gerçekleştirilen bu “yeni hukukun” temel dayanağı; sadece düşmanın değil, suçsuz insanların da ulu bir amaç uğruna öldürülebileceği düşüncesidir. Arendt bu düşüncüyü iki temel soru ile değerlendirmektedir. Birincisi; yönetime isyan etmeseler de, yönetimle işbirliği yapmayan ve kamusal alandan çekilen az sayıda insanın diğerlerinden farkı neydi? ¹⁸⁰

Devletin eylemlerine katılmayı reddeden ve bu yüzden muhtemelen çoğunluk tarafından sorumsuzlukla suçlanan yurttaşlar, kendi vicdanlarına göre karar verme cesaretini göstermiş olanlardır. Bunu yapabilmiş olmalarının sebebi daha iyi bir değerler sistemi ya da adalet anlayışına sahip olmaları değil, bilinçlerini devletin manipülasyonuna kaptırmadan vicdanlarının sesini dinleyebilmeleriydi. Bu davranışları belki ülkede ya da dünyada totaliter rejimleri ortadan kaldırmamıştı fakat bu kişiler kendi doğrularıyla hayatlarına devam edebilmişlerdi. Arendt bunu “bir katille (yani kendileriyle) yaşamamak” olarak nitelemiştir. Devlet tarafında işbirliğine zorlandıkları zaman ise, ölmeyi tercih etmişlerdir.

Bu yönde karar verebilmenin önkoşulu, Sokrates ve Platon’dan beri düşünmek olarak adlandırdığımız, yani kendimizle sürdürdüğümüz diyalogdur. Kendi başına karar verenler ve vermeyenler arasındaki fark ise tüm sosyal, kültürel ve eğitimsel farklılıklardan üstün konumdadır.

¹⁷⁹ Hannah Arendt, “Diktatörlük Dönemlerinde Kişisel Sorumluluk”, s.187.

¹⁸⁰ Hannah Arendt, “Diktatörlük Dönemlerinde Kişisel Sorumluluk”, s.191.

İkinci soru ise şöyledir; sisteme çeşitli kademelerde hizmet eden insanların basit birer canavar olmadıklarını düşünürsek, bu insanları bu davranışa iten neydi ve şimdi yeni düzende bu davranışlarını hangi ahlaki gerekçeye dayanarak mazur gösteriyorlar? Arendt'e göre aslında gerekçe hep aynıdır. Diktatörlük dönemi insanlık suçlarının polise ve mahkemeye anlattığı gibi kişiler; yalnızca emirlere değil yasalara da uymuştu. Onlara göre yasalara bağlı olmak, insanın sadece yasalara uymasına değil, uyduğu yasalara kendi koymuş gibi hareket etmesi anlamına da gelmekteydi. Eylemlerinin ahlakiliğini ise "Führer"ın iradesine bağlıyorlardı. Çünkü eylemler eğilimlerinin bir sonucu olarak değil, görev icabı yapılmıştı.¹⁸¹ Nazi Almanyası'nın Yahudiler konusundaki politikasının belirlenmesinde önemli rol oynayan ve bu konudaki Nazi uygulamalarında etkin rol oynayan bir Alman subay Adolf Eichmann'ın davası bu konuda önemli bir örnektir. Eichmann erkeklerin, kadınların ve çocukların onun için sadece sayılar halini aldığını söylemiştir. Kendi itirafnamesine dayanarak samimiyetle masum olduğunu iddia etmiştir.¹⁸² Hannah Arendt, Eichmann için şöyle demiştir: "Fazlasıyla normal, ortalama, hatta basmakalıptı: Sıradan bir devlet memuruydu. Dünyanın en sıra dışı cinayetlerinden sorumlu bu adam, bunları olabilecek en sıradan güdülerle, iyi bir vatandaş olma isteği, terfi etme gayreti, görev duygusu ve nezih toplum inancıyla işlemişti. Eichmann da kötülük bir ihlal, bir yasa tanımazlık ya da bir kural dışılık değil; tersine daha baştan yasaya boyun eğmekti. Herkesi şaşırta da buydu: Şeytani bir zekayla falan değil, inanılmaz bir bayağılıkla konuşuyordu Eichmann; idam edilmeden önceki son sözleri bile, yasaya uymanın verdiği kıvancı yansıtan klişelerle doluydu."¹⁸³

Her devlette iktidar, üstlere ve yasalara itaat edilmesini ister. İtaatin bir erdem olduğunu, devletin siyasi geleceği ve egemenliğinin devamı için bir şart olduğunu söyler. Burada itaat kelimesi aslında yanlış kullanılmaktadır. Bir çocuğun ya da hayvanın itaatinden bahsedebilirsiniz fakat bir yetişkinin itaati, bu itaati talep eden organizasyonu desteklemesi anlamına gelmektedir. İtaat kelimesinin bu kullanımı Platon ve Aristoteles döneminde beri, her insan topluluğunun yönetenler ve yönetilenler

¹⁸¹ Hannah Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te*, Çev: Özge Çelik, 2.Basım, İstanbul: Metis Yayınları, 2012, s.298.

¹⁸² Erich Fromm, *İtaatisizlik Üzerine: Özgürlük Neden Otoriteye "Hayır" Demektir?*, Çev: Nurdan Soysal, 2.Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2015, s.16.

¹⁸³ Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te*, s.287.

olarak ikiye ayrıldığı, yönetenlerin emir verdiği, yönetilenlerin ise emirlere itaat ettiği eski politik tasarıma dayanmaktadır. Bu tasarımda edim, yöneticinin başlattığı ve ortak bir amaç haline gelen şeyi başarıya ulaştırmak için çalışan çok sayıda insanın katıldığı bir icradır. Burada ayırt edici olan, insanların, yapılan şeyin diğer insanlar olmadan sonuca ulaşmasının mümkün olmadığını farkında olmasıdır. Eğer bir ülkenin yasalarına itaat ediyorsanız, bu yasaları destekliyorsunuz demektir. İtaat etmeyi reddeden isyancı ve devrimcilerin tavırları, bu itaatin desteklemek olduğunu açıkça göstermektedir.

Arendt yurttaşların aktif eyleme geçemedikleri dönemlerde almaları gereken kişisel sorumluluğu açıklarken, farklı dönemlerde gerçekleştirilebilecek sivil itaatsizlik eylemlerini de Sokrates ve Thoreau dan farklı bir bakış açısıyla yorumlamıştır. Sivil itaatsizliğin ilk pratik öncülerinden Sokrates ve Thoreau sivil itaatsizliğin bireysel eylemler olduğu, tekil olarak da etkin şekilde uygulanabileceğini savunmaktadırlar. Oysa Arendt sivil itaatsizliği kolektif bir eylem olarak, bu özelliğini şöyle açıklamaktadır:

“Sivil itaatsizlik hiçbir zaman bir bireyin tekil davranışı biçiminde ortaya çıkmaz, çünkü bir tek bireyin sivil itaatsizliğinin önemli değişikliklere yol açma ihtimali çok azdır. Böyle birisi olsa olsa, incelenmesi baskı altına alınmasından daha ilginç olabilecek tuhaf bir kişi olarak değerlendirilecektir. Bu nedenle sivil itaatsizlik, ancak ortak bir çıkar grubu oluşturan bir dizi insan tarafından uygulanırsa anlamlı olacaktır.”¹⁸⁴

Arendt Sokrates’i, onun başkaldırdığı şey yasa değil, hakimlerdir diye eleştirirken, Thoreau’yu ise yasaları protesto etmesine rağmen, konuyu yurttaşların yasayla olan ahlaki ilişkileri ile değil, kendi vicdanının sorumluluğuna göre yapmasıyla eleştirmektedir.¹⁸⁵ Bu eylemler Arendt’e göre sivil itaatsizlik eylemi değil, aşılması gereken kişisel ve vicdani sınırlar koymaktır. Bir eylemin yalnızca vicdani oluşu, onu sivil itaatsizlik eylemi olarak tanımlamaya yetmemektedir. Çünkü vicdan her yerde apolitik ve sübjektiftir diyen Arendt, vicdanın ancak politik eylem ve ortamda anlam kazanabileceğini savunmaktadır. Bir grup insanın vicdani olarak aynı kanaate ulaşarak kamuoyuna gitmeye ve seslerini duyurmaya çalışması, itaatin politik bir anlam

¹⁸⁴ Arendt, “Sivil İtaatsizlik”, s.83.

¹⁸⁵ Arendt, “Sivil İtaatsizlik”, s.87.

kazanmasını sağlamaktadır. Buradan çıkaracağımız sonuç, eyleme dönüşen fikrin gücü onun vicdani oluşu değil, onu paylaşanların sayısı ile orantılıdır.¹⁸⁶

Arendt sivil itaatsizlik eyleminin gerçekleşme şartlarını şöyle ortaya koymaktadır:¹⁸⁷ “*Sivil itaatsizlik, anlamlı sayıda yurttaşın, ya geleneksel değişiklik yollarının tıkanıp gittiğine yani itirazlarının artık dinlenip incelenmediğine ya da tersine, birtakım değişiklikleri gündemine alan hükümetin yasallığı ve anayasaya uygunluğu ciddi biçimde kuşkulu olan bir politikada ısrar ettiğine inandıkları bir durumda ortaya çıkar.*” Bu tanımdan yola çıkarak sivil itaatsizlik eylemi için iki önemli unsurdan bahsetmeliyiz. Birincisi anlamlı sayıda yurttaşın bir araya gelişi, ikincisi sivil itaatsizliğe geleneksel yollar tükendiğinde başvurulabiliyor oluşudur. Sivil itaatsizliği herhangi bir itaatsizlik eylemi veya devrimden ayırmak için, bu özelliklerin yanı sıra şiddet dışı oluşu da eklenmektedir. Arendt, Carl Cohen’den alıntı yaparak:¹⁸⁸ “*Devrimciden farklı olarak, sivil itaatsizlik eylemcisi var olan otoritenin genel çerçevesini ve hukuk düzeninin genel meşruiyetini kabul eder.*” Tezini desteklemektedir. Sivil itaatsizlik eylemi devlet için bir uyarı ve düzeltme aracıdır. Devletin bu eylemlere şiddet ile karşılık vermesi durumunda ise eylemci de şiddete başvurmak zorunda kalabilmektedir. Ancak haklı taleplere dayanan sivil itaatsizlik eylemleri iç barışı tehdit etmeye başlasa bile bunun sorumlusu eylemciler değil, iktidarını kötüye kullanarak böyle bir direnişe sebep olan hükümetin kendisidir. Çünkü devletin adil olmayan uygulamalarının devamı için şiddete başvuruyor oluşu, yurttaşları da direnmeye mecbur bırakmaktadır.

Arendt’in sivil itaatsizlik tanımındaki diğer bir unsur eylemlerin aleni yapılmasıdır. Eylemci eyleminin siyasi normlara uymadığını açıkça kamuoyuna beyan etmektedir. Bu özellik sivil itaatsizliği kriminal itaatsizlikten ayıran önemli bir unsurdur. Çünkü kriminal itaatsizlik eylemcileri eylemlerini gizli gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Son olarak Arendt sivil itaatsizliğin temelini yurttaş olduğunu söylemektedir. İyi bir yurttaş kendini politik alanda var etmektedir. İyi bir insan olmakla iyi bir yurttaş olmanın aynı şey olmadığını düşünen Arendt: “*İyi insanlar, ancak güç dönemlerde, tüm toplum tabakalarından yoktan var olur gibi ortaya*

¹⁸⁶ Arendt, “Sivil İtaatsizlik”, s.93.

¹⁸⁷ Arendt, “Sivil İtaatsizlik”, s.98.

¹⁸⁸ Arendt, “Sivil İtaatsizlik”, s.100.

çıkışlarıyla tanınırlar. İyi yurttaşın ise, hep göz önünde durması gerekir; iyi yurttaş incelenebilir. İncelemenin çok da avutucu olmayan sonucu, iyi yurttaşın küçük bir azınlığın mensubu olduğudur: Genellikle iyi bir eğitim almıştır ve üst sınıf mensubudur."¹⁸⁹ demektedir.

Sonuç olarak diktatörlük dönemlerinde, kamusal yaşamdan çekilenler, yapılanları ve talep edilenleri desteklemeyerek aslında diktatörlüğü reddederler. Geleneksel yolların tükenmesi, hükümetin ise politikalarında ısrar etmesi durumunda ise örgütlü bir grubun aleni ve şiddetsiz biçimde aktif direnişe geçmesi gerekmektedir. Bu eylemler hükümetleri, en azından bekalari için düşünmeye sevk etmektedir.

3.2.3. Etienne De La Boétie'nin Siyasal kulluk ve Sivil İtaatsizlik Değerlendirmesi

Etienne De La Boétie 16.yy'da yaşamış olan, gönüllü kulluk durumunu ilk kez bir problem olarak ele alan ve bunu çağdaşlarından farklı olarak, despotik sistemler ve tiranlığın tahakküm mekanizmalarıyla birlikte eleştiren bir düşünürdür. Siyasal özgürlüğü, siyasal sistemler açısından değil, birey açısından değerlendirirken, geleneksel siyaset felsefesinden farklı olarak halkı "bir" altında eriyen ve bütünleşen değil; birler ve çoğulluk temelinde yorumlamaktadır.¹⁹⁰ La Boétie "Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev" isimli tek eserinde, sadece totaliter rejimleri ve tiranlığı değil, demokrasi ve cumhuriyeti de eleştirmektedir. Özgürlüğü itaatsizlikle özdeşleştirerek bu anlamda sivil itaatsizlik çağrısı yapan ilk düşünürdür.

Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev'in temel sorusu şudur, nasıl olur da çoğunluk bir tek kişinin egemenliğine ya da tahakkümüne boyun eğmeyi, onun kulu olmayı kabul ediyor ve sadece boyun eğmekle kalmayıp ona kulluk etmeyi arzuluyor? La Boétie bireylerin bu tutumu karşısında çok şaşkıncıdır çünkü herkesin tek bir kişinin egemenliği altına girmeyi gönüllü olarak kabul etmesiyle kendi doğaları değişime uğramaktadır. Ona göre gönüllü kulluk, bireyin doğal özgürlük durumundan doğal olmayan kölelik durumuna geçişiyle ortaya çıkmıştır. Tiranları yurttaşların bizzat kendilerinin yarattığını şu cümleleriyle açıklar:

¹⁸⁹ Arendt, "Sivil İtaatsizlik", s.91.

¹⁹⁰ Seçkin Sertdemir Özdemir, "La Boétie'nin Düşüncesinde Sivil İtaatsizlik ve Siyasallık", *Felsefelogos*, Sayı:49, İstanbul: Fesatoder Yayınları, 2013, s.147.

“Size böylesine hakim olan kişinin iki gözü, iki eli, bir bedeni var ve herhangi bir insandan başka bir şeye sahip değil. Yalnızca sizden fazla bir şeyi var: O da sizi ezmek için ona sağlamış olduğunuz üstünlük. Eğer siz izin vermediyseniz, sizi gözetlediği bu kadar gözü nereden buldu? Sizden almadıysa, nasıl oluyor da sizleri dövdüğü bu kadar çok eli olabiliyor? Kentlerinizi çiğnediği ayaklar sizinkiler değilse bunları nereden almıştır? Sizin tarafınızdan verilmiş olmasa üzerinizde nasıl iktidarı olabilir? Sizinle anlaşmadıysa sizin üstünüze gitmeye nasıl cesaret edebilir? Kendinize ihanet etmeseniz, sizi öldüren bu katilin yordakçısı olmasanız ve sizi yağmalayan bu hırsıza yataklık etmeseniz o ne yapabilir?”¹⁹¹

La Boétie klasik rejim tanımlamalarından farklı olarak üç tip tiranlıktan bahseder. Birincisi halkın seçimiyle, ikincisi silah zoruyla, üçüncüsü de miras yoluyla elde edilen tiranlıklar. Egemenliğin güce ya da yasaya dayalı oluşu fark etmemektedir. Elde edilme biçimleri farklı olsa da hepsi, halkın üstünde tahakküm kurmayı amaçlamıştır ve er ya da geç bu amaçları ortaya çıkacaktır. La Boétie'nin bu tiranlık yorumları onu başka bir siyaset felsefecisi Machiavelli'den ayırmaktadır. Machiavelli'ye göre özgürlükle iktidar bir arada düşünülürken, Boétie'ye göre “tam bir red” halinde iktidara karşı özgürlük düşünülmektedir.¹⁹²

Daha önce de belirttiğimiz gibi La Boétie'nin eleştirisi sadece tiranlığa değil, tahakküm mekanizmalarının tümüne karşıdır. Yani tek bir kişinin iktidarı nasıl zalimce ve akıl dışıysa, birden çok kişinin iktidarı da aynı şekilde zalimce ve akıl dışıdır. Çünkü bu durumda değişen yalnızca egemenin sahip olduğu güçlerin çoğalmasa olacaktır. Tahakküm olgusu üç şekilde gerçekleşebilmektedir. Doğaya karşı insanın tahakkümü, insanın insan üzerinde kurduğu tahakküm ve insanın kendisi üzerinde kurduğu yani içselleştirilmiş tahakküm. Genel olarak ilk iki tahakküm biçimi üzerine çalışan ve eleştiren çağdaşlarının ve seleflerinin aksine La Boétie üçüncü tahakküm biçimi üzerinde daha çok durmaktadır. Yöneten ve yönetilenler arasında bölünmüş toplumlarda, tiran aktif, halk ise pasif olarak değerlendirilirken; ona göre halkın aktif olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü siyasallığın bir olanak olarak yurttaşların elinde olması, özgürlüğe ulaşabilecekleri anlamına gelmektedir. Gönüllü

¹⁹¹ Etienne de La Boétie, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, Çev: Mehmet Ali Ağaoğulları, Ankara: İmge Kitabevi, 2014, s.25.

¹⁹² Özdemir, a.g.m., s.150.

kulluk hali sıradan bir durum değil, sonradan edinilen ve ortadan kaldırılması gereken bir “hastalık”tır.

“(…) tirana karşı koymak, onunla savaşmak gerekmez bile. Ülke ona kulluk etmemeye karar versin bir kere, tiran kendiliğinden yok olup gider. Ondan herhangi bir şey eksiltmek geremez, ona hiçbir şey vermemek yeterli olur.(…) Demek ki halklardır kendilerini teslim edenler, daha doğrusu kendilerini ezdirenler; çünkü kulluk etmeye son verdikleri an üstlerindeki bu yükten de kurtulmuş olacaktırlar. Kendi kendini kulluklaştıran, kendi boğazını kesen halk, özgürlük ve kulluk seçeneği karşısında özgürlüğü terk edip boyunduruğu kabul etmiş ve bu kötü duruma razı olmak şöyle dursun, onu arzulamıştır.”¹⁹³

Peki insanlar neden tiranlıkların egemenliğinde yaşamayı kabul ederler? La Boétie'nin görenekler, alışkanlıklar ya da eğitim diye adlandırdığı kültürel ve ideolojik yapı, insanlar üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Bunun yanı sıra tiranlık insanlara toplumsal birlik ve güvenlik sözü verir. La Boétie'nin işte bu bir olma haliyle de problemi vardır. Bir kişinin altında yönetilip, herkesin bu bir içinde eritilmesi insan doğası için kabul edilemez bir şeydir. Onun düşüncesinde siyasallık tek kişinin ya da grubun yönetimiyle değil, herkesin birlikte yönetimiyle ortaya çıkabilir. Bu da ancak birbirini tanıma ve dostluk ilişkisiyle mümkün olmaktadır. Zaten yöneten ve yönetilen ayrımının yapıldığı bölünmüş toplum yapısı, toplumun ontolojik temelinde bulunmamaktadır. İnsanların bir şekilde siyasal kulluğu seçmesiyle bu dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu yorumuyla La Boétie J.J.Rousseau'nun siyasallık düşüncesinden ayrılmıştır. Rousseau eşitsizliğin olmadığı bir toplumun olmadığını savunmaktadır. Ona göre kulluk problemi iradeyle ilişkilidir ve bu irade boyun eğmeyi kabul ettiğimiz yasanın bir ifadesidir.¹⁹⁴

Ona göre bireyin otonomisi ve özgürlüğü kendi kendisini bu yasanın altında konumlandırmasıyla gerçekleşmektedir. Toplumsal Sözleşme'de : *“(…)Kabul ettiğimiz yasaya boyun eğmek, özgürlüktür.”* şeklinde ifade etmektedir.¹⁹⁵ Yani aslında birey yasalarını yaparak kendi kendini tahakküm altına sokmaktadır. La Boétie'den farklı olarak Rousseau, siyasetin egemenlik üzerinden yapılabileceği söylemektedir.

¹⁹³ La Boetie, a.g.e., ss.22-23.

¹⁹⁴ Özdemir, a.g.m., s.153.

¹⁹⁵ a.yer.

Rousseau'da halk bir birlik ve bütünlük oluşturan egemen bir özneyken; La Boétie'de halk, her bir bireyin birbiriyle bağlantılı olduğu bir ortaklık halini belirtmektedir. İnsanların bütünleşmiş olarak değil, birler olarak var olabileceklerini savunmaktadır. Bunu da toplumsal ilişkilerde insanların karşılıklı iletişimine ve diyaloguna dayandırmaktadır. İlkesel olarak farklı olanı tanımalı, "iyi toplum" için toplumun bölünmez bütünlüğüne işaret eden egemenlere itaat etmemeleri gerektiğini söylemektedir

La Boétie'nin üzerinde durduğu ve eleştirdiği kulluk olgusunu, insanların pasif kalmaları ya da kayıtsızlıklarıyla karıştırmamak gerekir. Çünkü aslında halkın başkaldırma gücü her zaman vardır ve bunu sivil itaatsizlik eylemleriyle gerçekleştirebilirler. Fakat halk başkaldırdığı zaman bile kulluk olgusu bir ölçüde devam edebilmektedir. Örneğin La Boétie Söylev'de 1548 yılında tanıklık etmiş olduğu Gabelle ayaklanmasından¹⁹⁶ söz etmemiştir çünkü bu ayaklanma devleti dolayısıyla devletin tahakkümünü ortadan kaldırmaya yönelik bir girişim değil, yürürlüğe giren vergilere karşı yürütülen eylemlerdi. Bu eylemler, yeni bir toplumsal ilişkiler ağının yaratılmasını talep etmez yalnızca vergilerin geri alınmasını ister. Bu noktada La Boétie'nin, varlık vergisini ödemeyi reddederek bir sivil itaatsizlik eylemi gerçekleştirdiğini söyleyen H.D.Thoreau'dan ayrıldığını söyleyebiliriz.

La Boétie'nin özgürlük anlayışı, siyasetin temel problemini sivil itaat muamması olarak belirlemiştir. Ona göre itaat etmemek, insanların özgürlüğe kavuşmasının şartıdır.¹⁹⁷ Özgün bir sivil itaatsizlik çağrısı yapan La Boétie boyun eğme sona erdiğinde tiranların kendiliklerinden yok olacağını savunmaktadır. Fakat bunun için bireysel eylemler değil, kitle hareketleri gerekmektedir. Vicdani ret, ahlaki bir emre ya da yasadaki bir bozukluğa dikkat çekmek için yapılırken; sivil itaatsizlik eylemleri ortak kararlar ile getirilen ve dönüştürücülüğü daha yüksek olan toplumsal eylemlerdir. Bu açıdan bakıldığında La Boétie'nin sivil itaatsizlik yaklaşımının, Hannah Arendt'in sivil itaatsizlik yaklaşımıyla örtüştüğünü söyleyebiliriz. Arendt'in düşüncelerini belli noktalarda destekleyen Etienne Balibar "Sur la Désobéissance Civique" isimli makalesinde, İngilizce "civil disobedience" kavramının aslında sivil değil "sivik" yani yurttaşlıkla ilgili itaatsizlik olarak çevrilmesi gerektiğini söylemektedir. Çünkü bu

¹⁹⁶ Fransa'da, 1541 yılında I. Francis tarafından getirilen vergilere karşı başlatılan halk isyanlarından biri.

¹⁹⁷ Özdemir, a.g.m., s.155.

siyasal eylemlerde önemli olan nokta, otoriteye karşı yapılan bireysel eylemler değil, birlikte eylem yapan yurttaşların varlığıdır.¹⁹⁸

Özgürlük alanı, bireysel bir alan değil, bireylerin birlikte sahip çıktıkları ve diğerlerini de bunu eylemeye teşvik ettikleri bir alandır. Böyle bir özgürlük anlayışından, herkesin bir araya gelerek oluşturduğu çoğulluk içinde sivil itaatsizliğe yönelmiş bir yurttaş figürü ortaya çıkmaktadır.¹⁹⁹ Yurttaşların birbirlerini tanımaya yönelmelerinde belirleyici olan dostluk ilişkisidir. La Boétie'nin düşüncesine göre iki tür toplumdansöz edilebilir. Biri komploya dayalı toplumlar, diğeri ise ortaklığa dayalı toplumlardır. Komploya dayalı toplumlarda insanlar birbirlerinden korkarlar, diğeri ise dostturlar. Egemen gücün karakteri ise nasıl olursa olsun, ister iyi bir prens ister kötü bir tiran, toplumsal ilişkilerin doğasında bulunan dostluk onda yoktur. Çünkü egemen her zaman kendini halkın dışında konumlandırmaktadır.

Sonuç olarak La Boétie insanların siyasal kulluğa rıza göstererek aslında bizzat kendi otonomilerini ve özgürlüklerini reddettiklerini söylemektedir. Kölelik isteği ile özgürlük isteği arasında bir karşıtlık kurarak, sadece tirana, egemene ya da egemen olanlara değil, tamamıyla tahakküm mekanizmasına karşı bir itaatsizlik çağrısı yapmaktadır. Ancak, sadece kulluk ve tahakküm eleştirisi yapmak siyasallık için yeterli değildir. Çünkü siyasallık özgürlük anlayışı üzerinden tanımlanmaktadır ve onun özgürlük anlayışı bireysel özgürlüğü değil, tüm toplumun siyasal özgürlüğünü ifade etmektedir. Köle-efendi, yöneten-yönetilen arasındaki tahakküm ilişkisinin yıkılması ve özgürlüğün sağlanması ancak yurttaşların birbirlerini tanıyarak ve ortaklık kurarak gerçekleştirecekleri sivil itaatsizlik eylemleriyle mümkün olacaktır.

3.2.4. Marx'ın Hakiki Demokrasi Anlayışı: Anarşist Siyaset ve Direniş

Siyaset devletle araya çatlak babında bir mesafe koymayı ve yeni siyasal öznelliklerin ortaya çıkmasını sağlayan bir praksistir.²⁰⁰ Bu mesafenin Marx'ın değerlendirmelerine göre demokratik olduğunu söyleyebiliriz. Fakat Marx'ın kast ettiği demokrasi; devlet biçimini, neo-emperyalistlerin iddia ettiği kapitalist el koyuş ve

¹⁹⁸ Özdemir, a.g.m., s.156.

¹⁹⁹ Özdemir, a.g.m., s.156.

²⁰⁰ Simon Critchley, "Anarşik Meta-Siyaset--Marx'tan Sonra Siyasal Öznellik ve Siyasal Eylem", *Sonsuz Talep Bağlanma Etiği, Direniş Siyaseti*, Çev: Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2010, s.124.

savaşı meşrulaştıran söylemler barındıran demokrasi değildir. Devlet düzenine karşı, devletin cisimleştirmedığı, bir hakikat olarak demokrasidir. Bu düşünceyi şu sözleriyle destekler:

“Bütün devlet biçimlerinin hakikatının demokrasi olduğu ve bu yüzden de demokrasi olmadıkları ölçüde hepsinin hakikatsiz olduğu açıktır.”²⁰¹

Marx demokrasiyi, siyasal devletin ortadan kalktığı, onun yerine demokratik kendini belirleme (halkın kendi kendini belirlemesi) olarak ele alır. Çünkü ona göre devlet, ailelerin ve sivil toplumun üyeleri olarak var olan insanların ürünüdür. Siyasal hayattaki aktif figür halktır. Bu da devleti, bireylerin faaliyetleri ve işlevsellikleri ölçüsünde bireyin kendisine bağlı kılmaktadır. Marx’ın materyalizm anlayışı da toplumsal pratiklerden gelir. Siyasete şekil veren, nesnel maddenin değil, öznel arası aksiyonun; biyolojik hayatın değil, toplumsal hayatın aksiyonlarıdır. Bu bakımdan Marx’a göre hakiki demokrasi, devletin organizmacılığının, sivil toplumun gayreti ile deforme edilmesidir.²⁰²

Toplumsal varlığın somut dürtüsü devleti sorgular ve kurulu sistemi hesap vermeye çağırır. Bunu devleti ortadan kaldırmak için değil, onu daha iyi hale getirebilmek için yapar. Hakiki demokrasi, toplum düzeyinde, kendilerini sınırlandırmaya çalışacak devlet tehdidine karşı iş birliğine dayalı ittifakların ve sivil toplumun harekete geçirilmesidir. Alman İdeolojisi, Manifesto ve Felsefenin Sefaleti eserlerine Marx, siyasal örgütlenmeyi “birleşmiş bireylerin gücü” olarak tanımlar.

Kısaca devletten belli bir mesafede ortak çalışmak, çalışılan yerin denetimini yapmak, belli bir durumda kendini bir plana, bir amaca, bir sürece adanmış siyasal özne olarak birlikte çalışmak anlamlarına gelmektedir. Bu tek bir mekan için değil, her yer için gerçekleştirilebilmektedir. Büyük metropollerde evsizlerin işgal ettiği yerlerde, mültecilerin yaşadığı yerlerde, iş yerlerinde, okullarda, üniversitelerde, hastanelerde yani her yerde. Hakiki demokrasi bütün mekanları siyasal olarak ortak bir cephe ve

²⁰¹ Critchley, a.g.e., s.124.

²⁰² Critchley, a.g.e., s.126.

kolektif bir irade olarak, Gramsci'nin değimiyle "kesif ve kendi kendinin farkında bir güç" haline getirilmesi gerektiğini söylemektedir.²⁰³

Siyasal düşüncede demokratikleşme, demokrasinin sınırlarına meydan okuyan ve devletin meşruiyetini sorgulayan bir "cisimsizleştirme" hareketi olmalıdır. Devletin konsensüse dayalı yapısına karşı işleyen bir uyumsuzluk praksisidir. Demokratikleşme hem sivil toplum düzeyindeki mikro-siyasal eklemlenmeler hem de makro-siyasal ulus aşırı eklemlenmelerden oluşan ve sürekli yinelenen bir harekettir. Simon Critchley'nin iddiasına göre demokratikleşme etik bir talebe dayalı eylemdir. Bu eylem aklın kurnazlığından, materyalist ya da idealist bir tarih felsefesinden kaynaklanmaz. Bahsedilen bu etik talepleri, radikal bir siyasetin olmazsa olması olarak nitelendiren Simon Critchley bunun sonsuz bir sorumluluk deneyimi olduğunu söylemektedir. Kendi tabiriyle meta-siyasal bir etik olarak tanımladığı şey aslında her türlü öznelikten önce gelmesi gerektiğini söylediği vicdan duygusudur. Bu konudaki fikirleri Judith Butler'in "Kırılgan Hayat" eserinde bahsettiği kendi kendini çözme, özellikle de keder duygusu tarafından çözülme haline benzemektedir. Judith Butler: *"Bu gerçekle yüzleşelim artık. Birbirimiz tarafından çözülürüz. Ve eğer çözülmiyorsak bir şeyler eksik demektir."* demektedir.²⁰⁴ Bu keder, depolitize edici değil aksine temelden birbirimize bağlanmışlığımızı ve başkasının taleplerine açıklığımızı göstermektedir. Bu deneyimi bir kendi kendimizi mülksüzleştirme olarak açıklayan Critchley, bunun siyasal eyleme girmek için motivasyon gücü sağlayabileceğini savunmaktadır. Bireyi şiddet tehdidi ile desteklenen hukuki normlar aracılığıyla değil, başkasının kırılabilirliğine etik bir duyarlılıkla harekete geçiren, onu herhangi bir adaletsizlik durumuna karşı çıkmaya iten şey işte bu meta-siyasal etikdir. Meta-siyasal etik siyasal ve sosyo-kültürel bir sentez halinde deneyimlenebilmektedir.

Yaşadığımız dünyada birbirinden zorlu birçok taleple karşılaşmaktayız. Bu taleplere siyasal olarak nasıl cevap vermemiz gerektiğine karar verebilmemiz için etiğe ihtiyacımız vardır. Emmanuel Levinas'ın anarşizm tanımını her türlü ilkeden ve arkheden önce gelen şey olarak karşımıza çıkar. Burada arkhe, öznenin kendisini sezgisel olarak ya da faaliyetlerinden ötürü bir yere konumlandırmasıdır. Levinas'a göre kendi kendini konumlandıran özne, modern felsefeye egemen olmuştur. Bu konumlama kendi kendini

²⁰³ Critchley, a.g.e., s.128.

²⁰⁴ Critchley, a.g.e., ss.129-130.

yaratmak ya da kendi yasasını kendi koymak şeklinde anlaşılabilir. Ona göre etik öznellik, bilinci önceleyecek ve kendiliğindenliğimizi ve egemenliğimizi sorgulatacak bir başkasından etkilenme halidir.²⁰⁵ İşte bu anlamda özerkliğimizi kaybedişimiz ve diğerleriyle ilişkilerimizi etkileyen etik deneyim anarşik bir deneyimdir. Burada kast edilen anarşi kavramı ona atfedilen anti siyasal anlamda değil, egemen olamayan ama radikal biçimlerde de olsa devlete rahatsızlık verebilen ve devletin tam anlamıyla egemen olmasına engel teşkil eden siyasal harekettir.

Devlete verilen rahatsızlık anlamında anarşizm anlayışı bağlamında günümüzdeki anarşist pratiklere bakarsak; sokak tiyatroları, şenlikler, performans sanatları ve şiddet içermeyen savaş diyebileceğimiz çeşitli biçimlerde sivil itaatsizlik hareketleri gerçekleştirilmiştir.²⁰⁶ Örneğin İspanya’da bir grup anarşist ““Ya Basta!”“(Yeter!) sloganı ve beyaz tulum taktikleriyle meşhur olmuştur. Üzerlerinde köpük zırhlar, şambrel, plastik ördek şeklinde can simitleri, kimyasal madde geçirmez beyaz tulumlarıyla zorla polis barikatını delmeye çalışır, bir yandan da yaralanma tehlikesine karşı birbirini korumaya çalışırlar. Bu saçma kostümleri giymiş, gülünç aksesuarları takmış insanlar saflar halinde, ellerinde balonlar ve su tabancalarıyla polise saldırmışlardır. Prag’da “Pink Bloc”un yaptığı eylemlerdir. Peri kıyafetleri giyerek, ellerindeki toz alma tüyleriyle polisleri gıdıklamışlardır. Amerikan Parti Kongreleri’nde “Billionaries for Bush” (Milyarderler Bush’u Destekliyor) grubu üyeleri şık ama kitch smokinleri ve gece kıyafetleriyle polislerin ceplerine sahte para tomarları sıkıştırarak muhalefeti bastırdıkları için teşekkürler etmişlerdi.²⁰⁷

Bu komik eylemler aslında ciddi bir eleştirel amaçla yapılmışlardır. Farklı hatta birbiriyle çatışma halinde gruplar eylemlerini birleştirerek kolektif bir irade oluşturmuşlardır. Siyasal açıdan mizah; kendi güçsüzlüklerini, bilinçli alay biçimlerine başvurarak gösteren insanların, güçlü olanı teşhir etmek için uyguladıkları bir yöntemdir. Şiddet içermeyen savaş stratejisi işte bu yüzden önemlidir. Günümüzde bazı anarşist ya da aktif nihilist grupların yaptığı gibi, şiddete başvurulursa eylem baştan kaybedilmiş olur. Çünkü anarşist siyasal direniş, karşı çıktığı şiddetle dolu egemen güce

²⁰⁵ Critchley, a.g.e., s.131.

²⁰⁶ Critchley, a.g.e., s.133.

²⁰⁷ David Graeber, ”Thenew Anarchists”, 2002, www.newleftreview.org, s.65. (12.04.2019).

karşı onun yöntemlerini kullanarak direnmemelidir. Şiddet içermeyen stratejiler geliştirerek pasifist bir aktivizm şekli oluşturmalıdır.

Anarşizm Batı'nın, dünyanın geri kalanını çeşitli şekillerde sömürmesine karşı geliştirilmiş vicdani bir duruştur. Hem yerel hem de küresel düzeyde çok ileri boyutlara ulaşmış eşitsizlik, yoksulluk ve hak mahrumiyetleri karşısında duyulan etik bir karşı çıkıştır. Günümüz anarşizmi siyasal mücadeleyi motive eden, belli haksızlıkları gidermek için ortak iradenin yaratıldığı bir demokratikleşme hareketidir. Son yıllarda birçok ülkede görülen bu sivil itaatsizlik gösterilerinde insanları birbirine bağlayan şey ortak bir ideolojik fikir ya da amaç değil, ortak bir keder ve haksızlık hissidir. Bu anlamıyla anarşizm düşüncesi bireyci değil, bireyi vicdani bir talebin altında değerlendiren başka insanın anarşizmidir. Critchley etik bir pratik olarak düşündüğü siyasetin kilit kavramının da mutabakata değil, uyumsuzluklara bağlı olduğunu düşünmektedir.²⁰⁸

3.2.5. Sivil İtaatsizlik ve Anarşizm İlişkisi Üzerine Değerlendirmeler

Anarşizm kavramı çoğu zaman, bilinçli ya da bilinçsiz şekilde şiddet, kaos ve terörizmle ilişkilendirilerek kullanılsa da aslında 19.yy'da ortaya çıkan diğer muhalif hareketler gibi merkezi bürokratik aygıt anlamında modern devletin ve kapitalizmin gelişmesine karşı ortaya çıkan düşünce sistemlerinden birisidir.²⁰⁹ Anarşizmin genel mantığı, bireylerin herhangi bir eylemde bulunurken kendi mantık ve vicdanları dışında herhangi bir onay mekanizmasına ihtiyaç duymaması gerektiğidir. Böylece birey önce kendine sonra gönüllü olarak kabul ettiği topluma karşı sorumluluk duygusu ile hareket edecektir.²¹⁰ Anarşizm için özgürlük çok önemli bir kavramdır. Bu nedenle devletin var olması adına özgürlüğü kurban eden bütün otoritelerin reddedilmesi anarşizmin temel felsefesini oluşturmaktadır.²¹¹

Anarşizm, insan toplumlarının en iyi biçimde, bir hükümet ya da otorite olmadan işleyeceğini savunan, insanların doğal halleriyle, herhangi bir dış müdahale olmadan birlikte uyum içinde ve özgürce yaşayacaklarını ileri süren felsefi ve siyasal düşünce

²⁰⁸ Critchley, a.g.e., s.138.

²⁰⁹ Çiçek, Aydın, a.g.e., s.237.

²¹⁰ Sam Dolgoff, "Devrimci El Kitabı" *Bakunin*, çev: Cemal Atilla, İstanbul: Kaos Yayınları, 2009, s.78.

²¹¹ a.yer.

akımıdır.²¹² Günümüzde anarşizm kavramı, yönetimin her çeşidine karşı çıkan, devletin sınırlandırıcı olduğunu, eğer tam anlamıyla kişisel ve toplumsal bir özgürlük amaçlanıyorsa devletin ortadan kaldırılması gerektiğini savunan politik bir teori olarak tanımlanmaktadır. Anarşist felsefecilerin ve siyaset bilimcilerin savunduğu ortak görüşler olmakla birlikte, ayrıldıkları pek çok görüş de bulunmaktadır. Bu düşünce farklılıkları, anarşizmin farklı çeşitlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bölümde, sivil itaatsizlik kavramıyla ilişkilendirilen bir çeşidi olan pasifist anarşizm üzerinde duracağız.

Pasifist anarşizm; İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, esas olarak Britanya, Hollanda ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkmıştır. O zamandan beri nükleer silahlanmaya karşı protestolarla ve yoğun anarşist katılımı varlığını sürdürmektedir. Pasifist anarşizm, Tolstoyculuk adıyla da bilinmektedir. Anarko-Pasifistler temelde anarşist düşünceleri savunmalarına rağmen, bu ideallere ulaşmak için şiddeti tümüyle reddederler. Şiddetin özü itibariyle iktidarın kendisi ya da iktidarı kurmanın aracı olduğunu ileri sürerek her türlü şiddet içeren eylemi reddeden pasifistler; eylemsizliği değil barışçıl eylemi savunmaktadırlar. Tolstoy ile örneklenen bu anarşizm çeşidi şiddetin her türlüşünü dışlayarak devlet kurumuna, hukuka ve özel mülkiyete karşı çıkmaktadır. Bu barışçıl anarşizm şiddet içeren bir devrimin değil, ahlaki bir devrimin zorunluluğuna inanmaktadır.²¹³

Tolstoy özellikle kentsel, gelişmiş ve eğitimli dünyanın yani modern hayatın var olduğu her alanda ciddi bir yozlaşma olduğunu öne sürmektedir. Bu bağlamda devleti; belli çıkar gruplarının çıkarlarını korumak adına var olan bir zulüm aygıtına benzetmektedir. İktidarın doğası gereği kötü olduğunu iddia eden Tolstoy, iktidarın doğasındaki kötülüğün kendisini somut olarak devlette gösterdiğini ifade etmektedir.²¹⁴ Devletin kötülüğü güç kullanarak sağladığını, bunun en büyük aracının da zorunlu askerli olduğunu söylemektedir. Bu yüzden askerlikten kaçınma davranışı Tolstoy'a göre bir pasif direniş örneğidir. Tolstoy, İncil'den yola çıkarak insanın, insan üzerinde otorite kurmasını eleştirmekte ve bunu kabul edilemez bulmaktadır. Toplumun

²¹²Cengiz Çuhadar, "Anarşizm Düşüncesindeki Farklılıklar", Temmuz-Aralık 2013, www.dergipark.org.tr, s.106. (13.04.2019).

²¹³ Çuhadar, a.g.m., s.118.

²¹⁴ Çiçek,Aydın, a.g.e., ss.264-265.

yönetilmesinde, İncil’de geçen barış ve sevgi kavramlarının yeterli olduğunu öne sürmektedir. Ona göre; barışı ve sevgiyi temel alması gereken toplum, otoriter iktidarlar tarafından büyük zararlar görmüştür. Bu yüzden iktidarın hukuku, polisi ve ordusu toplumsal düzeni engelleyen kurumların başında gelmektedir.²¹⁵ Benzer şekilde ilerleyen yıllarda “doğrunun yolundan ayrılmamak” anlamına gelen ve şiddeti reddeden bir direniş biçimi olan Satyagraha’yı geliştiren Gandhi; demokratik özerklik, federatif örgütlenme, ahlaki alanın siyasi alana üstünlüğü gibi temel anarşist düşünceye benzer görüşler savunmuştur.

Marksist partilerin çoğu,19.yy’ın sonu ve yirmini yüzyılın başlarında hızla reformist sosyal demokratlar haline gelirken; anarşizm ve anarko-sendikalizm devrimci solun merkezi haline gelmiştir. Fakat Soğuk Savaş’ın sona erdiği ve sanayileşmiş güçler arasında herhangi bir savaşın düşünülemez olduğu zamanlarda anarşizm, on dokuzuncu yüzyılın sonunda olduğu yerde yani devrimci solun tam merkezinde bulunan uluslararası bir hareket olarak tekrar ortaya çıkmıştır.²¹⁶ Özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde toplumsal hareketlerde, Rusya’da Tolstoy’un faaliyetlerinde, yine Amerika’da Katolik işçilerin faaliyetlerinde, Hindistan’daki Sarvodaya faaliyetlerinde, Türkiye’deki Gezi Parkı direnişinde anarko-pasifist eylemler birer sivil itaatsizlik eylemi olarak ön plana çıkmıştır. Pasifist anarşizm günümüzde de dünya genelinde etkili olan anti-militarizm ve vicdani ret, nükleer karşıtlığı, ekolojik mücadelelerdeki bireysel ve toplumsal hareketlerin alt yapısını oluşturan önemli bir düşünce akımı olmaya devam etmektedir.

Pasifist anarşizmin en bilinen ismi Tolstoy olmasına karşın, benzer görüşler daha önce Henry David Thoreau’nun ‘‘Sivil İtaatsizlik Görevi Üzerine’’ isimli makalesinde sistemli hale getirilmişti. Thoreau şiddetsizlik ve itaatsizliğe ilişkin düşünceleriyle anarşist felsefeye yakın bir isimdir. Sivil itaatsizliğe dair görüşleri, iktidarı eleştiren tutumu, bireyin eylemlerindeki bilinçlilik vurgusu onu radikal bir düşünür yapmaktadır. Kendisini hiçbir zaman anarşist olarak tanımlamasa da şu sözleri onu anarşist felsefeye yaklaştırmaktadır:²¹⁷

²¹⁵ Çuhadar, a.g.m., s.118.

²¹⁶ Graeber, a.g.m., ss.66-67.

²¹⁷ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s.7.

“En iyi hükümet en az hükmedendir. Bu sözü içtenlikle kabul ediyorum ve bu yönde daha sık ve sistematik olarak harekete geçilmesini diliyorum. Sonuçta, açığa çıkan ve benim de inandığım şudur ki, “Hükümetlerin en iyisi hiç hükmetmeyendir.” “İnsanlar hazır olduklarında, hükümetler bu tipte hükümetler haline geleceklerdir.”

Thoreau’ya göre hükümetin kişilerin şahsı ve mülkiyetleri üzerinde hiçbir hakkı ve yetkisi yoktur. Hükümet bütün gücünün ve otoritesinin kaynağı olarak olan bireyi bağımsız bir güç olarak tanımalıdır. Bireylerin farklılıklarını kendi düzeni ve işleyişi için sorun olarak görmemelidir. Thoreau devletsiz bir toplumdan ziyade amacına uygun olmayan ve bireyi yok sayan devlete karşıdır.

Thoreu’nun düşüncelerinin şekillenmesinde yaşadığı dönem ve felsefi yönelimi de etkili olmuştur. Waldo Emerson gibi dönemin önemli transandantalist (deneyüstüçülük) ve anti abolitionist (kölelik karşıtı) düşünürlerinden etkilenmiştir. Devlete karşı temkinli olmasının sebeplerinden biri bireyin vicdan hürriyetine büyük önem vermesidir. Güçlü bir devletin bu vicdan hürriyetine zarar vereceğini düşünmektedir. Bir diğer sebep de devletin ahlaki yozlaşmaya sebep olduğu düşüncesidir. Yani devlet haksız bir uygulama yürütürken, bireyleri de buna ortak olmaya zorlamaktadır. Bu zorlama güçle ya da hegemonik araçlarla olabilir. Burada ahlaka aykırı olan şey bireyin düzen ve uygarlık adına kötülüğe boyun eğecek ve kötülüğü destekleyecek hale getirilmesidir.²¹⁸ Thoreau’ya göre hükümetler insanları ne kadar özgür bırakırsa, insanlar o kadar iyi ve yararlı şeyler yapabilirler. Aynı zamanda hükümet, insanların birbirlerini rahat bırakmalarını sağlamak için vardır. Bunun çözümünün de bireylerin bilinçlerinin yükseltilmesi ile sağlanacağını savunmaktadır. Thoreau *“Neden hep İsa çarmıha gerilip, Kopernik ve Luther aforoz edilir, Washington ve Franklin’e ayaklanmacı denilir.”* diyerek hükümetin kabul edemeyeceği tek otoritesinin bilinçli ve aktif şekilde eleştirilmesi olduğunu söylemektedir.²¹⁹ Bireylerin ve devlet görevlilerinin haksızlıklara karşı yapacakları her girişimin çok önemli olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü bireyler sorunların çözümü için hükümetten çare beklerlerse, sorunlar çözülmekten ziyade daha karmaşık hale gelir. Thoreau hükümetin

²¹⁸ Kırlı, a.g.m., s.456

²¹⁹ Henry David Thoreau, “Devlete Karşı İtaatsizlik Görevi Üzerine”, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, 3.Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, s.39.

varlığının ve işlevinin, zekice ve bilinçli şekilde planlanmış eylemlerle sürekli sorgulanması gerektiğini ve bu eylemler sonucunda şiddet içermeyen ve uzun dönemde gerçekleşecek barışçıl bir devrimin yolunu açmayı planlamaktadır.

Thoreau'nun varlık vergisini reddederek kendi sessiz ve kişisel olarak yürüttüğü savaşta, kişinin özne olarak toplumda ve siyasette yer almasına dair bir bilinç arzucu görülmektedir. Thoreau aktif olarak sivil itaatsizliğin bilincinde olan insanların sayısının artmasının, savaşları ve köleliği bitirebileceğini savunmaktadır. Onun entelektüel ve bireysel yaşamında radikal kölelik karşıtı oluşu bireye, tek ahlaki birim olma vasfı vermesinden kaynaklanmaktadır. Her bireyin hem bilgi hem de yetenek bakımından Tanrı'nın kanunlarını uygulama kapasitesine sahip olduğunu kabul eden püriten bir bakış açısına sahiptir. Walden adlı eserinde toplumdaki yanlış olan şeylerden ve kişilerden uzaklaşmayı önerirken, Sivil İtaatsizlik eserinde kendi gücüne inanan aktif birey ön plandadır. Bu iki düşünce birbirinden farklı gibi görünse de Thoreau'nun asıl işaret ettiği nokta doğanın "üstün" hukukunu keşfetmek ve davranışlarımızı buna göre şekillendirmektir.²²⁰ Thoreau doğayı özgür olmakla ilişkilendirmekte ve insanın kendi doğasıyla doğanın kuralları arasındaki uyumu yakaladığında daha özgür yaşacağını vurgulamaktadır.

Thoreau'ya göre sivil itaatsizlik eylemleri sadece devlete veya siyasal iktidara karşı değil, itaatkâr yurttaşlara karşı da yapılmalıdır. Çünkü asıl problem itaatkâr birey sayısının fazla olmasıdır. Bireyler cezai yaptırımlarını kabul ettikleri sivil itaatsizlik eylemlerine girişirlerse, toplumdaki diğer bireyleri de adil olmayan yasalara ve kurallara karşı itaat etmeme konusunda cesaretlendirmiş olacaklardır. Cezaya karşı bu net tavır sivil itaatsizliğe özel bir statü kazandırmaktadır. Sırf kör bir şekilde yasalara duyulan saygı yüzünden, aslında iyi niyetli olan bireyler çeşitli haksızlıklara uğramaya devam etmektedirler. "Massachusetts'de Kölelik" adlı eserinde, köleliğin ilişkin yasaların, adil olanı görmemizi engellediğini söylemektedir.²²¹ Çünkü hukukçular Kaçak Köle Yasası'nın doğru ya da haklı olup olmadığıyla ilgilenmezler. Onların görevi yasaları uygulamaktır. Oysa bilinçli bir kişinin görevi doğrunun ve adaletin ne olduğunu kavramaya çalışmaktır. Thoreau'ya göre saf bir şekilde uygulana yasa kimseyi özgür kılmamaktadır.

²²⁰ Kırılı, a.g.m., s.451.

²²¹ Kırılı, a.g.m., s.452.

“İnsanı haksız yere hapse atan bir yönetim altında onurlu bir insanın olması gereken yer cezaevidir. Bugün Massachussets’de devletle ilişkilerini kestikten sonra devlet tarafından dışlanan, özgürlük inancını ve umudunu yitirmemiş insanların yeri cezaevidir. Kaçak köle, Meksikalı savaş suçlusunu ve ırkına yapılan haksızlıkları dillendiren Kızılderili yani devletin kendisinden yana olmayanlar, kendisine karşı olanların, yahtılmış ancak daha özgür ve onurlu ve daha şerefli yaşayacağı yer cezaevidir. Böyle davranılarak devlet, bu kesimi etkisiz bıraktığını, seslerinin devleti etkilemediği veya bu duvarlar arasında devletin düşmanı olmaktan çıktıklarını sanabilirler. Ancak doğru egriden daha güçlüdür, haksızlığa uğramış kişiler haksızlığa karşı çok daha büyük bir güç ve etkiyle savaşacaklardır. Çoğunluğa uyan azınlık güçsüzdür; hatta bu durumda azınlık bile değildir. Ancak tüm gücünü ortaya koyarsa o zaman yenilmez bir güç olur.”²²²

Thoreau’nun demokrasi eleştirisi bilinçli bireylerden oluşan daha özgürlükçü, daha katılımcı ve siyasal süreci sürekli aktif tutan yurttaşların ne yapması gerektiği sorusuyla başlamaktadır. Monarşiden meşrutiyete oradan demokrasiye geçişi bireye saygı konusunda atılmış önemli adımlar olarak görmektedir fakat insan haklarını tanımaya ve düzenlemeye doğru daha ileri adımlar atılamaz mı sorusu, onu, demokrasinin şuan ki haliyle en iyi yönetim biçimi oluşu düşüncesini sorgulamaya itmektedir. Thoreau’nun demokrasi eleştirileri iki noktada toplanır.²²³ Birincisi rızayı sağlama ve korumadaki başarısızlığı, ikincisi hükümetin temsil konusundaki yetersizliğidir. Rızayı sağlamak için yapılan oy verme işlemi Thoreau’ya göre oyunun bir parçasıdır. Seçmen görevi usulen yerine getirirken, seçimler aracılığıyla egemenin kim olacağına mesaj verir. Demokrasinin sadece oy verme anlayışına dayanmaması gerektiğini savunan Thoreau yine de hükümetin meşruiyetini sağlamada seçimlerin önemli olduğunu ifade etmektedir. Bir diğer eleştirisi demokrasinin sayısal üstünlüğe dayanmasıdır. Sayısal çoğunluğun mutlak egemenliği yönetimi ve yasaları adilanelikten uzaklaştırmaktadır. Haklı ve adil olan çoğunluğun kararına göre değil, her bireyin kendi vicdani deneyimine göre olmalıdır. Çünkü kişi önce insan sonra yurttaştır ve önce yasaya değil adalete saygı duymalıdır.²²⁴

²²² Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, s.30.

²²³ Kırılı, a.g.m., s.453.

²²⁴ a.yer.

Thoreau'nun demokrasi ve seçimler bağlamında ortaya koyduğu fikirleri, anarşist düşünürlerin fikirleriyle benzerlik göstermektedir. Anarşizm bütün yönetim biçimlerinin açık ya da örtülü biçimde tahakküme dayandığını, bu anlamda devletin insanın özüne her koşulda yabancı olduğunu, ister sosyalist ister kapitalist yönetimler olsun her iki durumda da meşruiyet temelini olmadığını savunmaktadır.²²⁵

Thoreau'nun hükümetin temsil yetersizliğine dair çözüm önerisi ise bireylerin bilinç düzeylerinin yükseltilmesidir. Bilinç düzeyi yükselen birey, mevcut sistemde düzgün yapılmayan işleri fark edecek ve bunun düzeltilmesi için eyleme geçecektir. Kişilere düşen sorumluluk, hükümetin faaliyetlerini yakından takip etmeleri ve bu faaliyetlerin yurttaşların mı yoksa hükümetin kendi çıkarına mı yapıldığını ayırt etmesidir. Azınlık haklarını savunan ve demokrasinin sadece sayısal çoğunluğa dayanan bir yönetim olmadığını savunan Thoreau fiziki olarak çok olmanın meşruiyet için yeterli olmadığına dikkat çekmektedir.²²⁶

Thoreau ve Tolstoy'un düşüncelerini değerlendirdiğimizde, sivil itaatsizlik teorileri ile anarşist ideoloji arasında bir bağlantı görebilmekteyiz. Fakat onların aksine, Sokrates, Gandhi, Arendt ve Rawls sivil itaatsizlik teorilerini şekillendirirken anarşist felsefeden uzak durmayı seçen siyaset bilimci ve eylemcilerdendir. Onlara göre sivil itaatsizlik ve anarşizm ayrı ayrı incelendiğinde; sivil itaatsizliğin bir eylem türü, anarşizmin ise bir ideoloji ve yaşam felsefesi olduğu görülmektedir. Tekil haksızlıkları gidermek üzere gerçekleştirilen sivil itaatsizlik ile geniş toplum kesimlerinin sorunlarını çözmeyi iddia eden bütünsel bir düşünce sisteminin doğrudan ilişkilendirilmesi doğru bulunmamaktadır.²²⁷ Birey toplumdaki mevcut yasalara ve kurulu düzene itaat ettikten sonra, hangi kuralın iyi ve adaletli, hangi kuralın haksız ve adaletsiz olduğuna karar verebilir. Kendi üzerine düşen görevleri ve sorumlulukları yerine getiren birey ya da topluluk, buna göre sivil itaatsizlik eylemlerine başvurmayı seçebilir. Kaosa sebep olabilecek bütünsel bir sistem değişikliğinde, eylem meşruiyetini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır.²²⁸

²²⁵ Rolf Cantzen, *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum Özgürlük/Ekoloji/Anarşizm*, Çev: Veysel Atayman, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, s.20.

²²⁶ Kırılı, a.g.m., s.455.

²²⁷ Çiçek, Aydın, a.g.e., s.245.

²²⁸ Çiçek, Aydın, a.g.e., s.247.

Sokrates iyi bir yurttaş olmayı öğütlerken, sistemin geneline bir itirazda bulunmamaktadır. Haksız yasalara karşı çıkmakla bütün yasal sistemi reddetmek farklı şeylerdir. Sokrates devletle bir sözleşme yapmıştır ve itaatsizliği otoriteyi reddetmek anlamına gelmemektedir. Sözleşmeye ve sistemin bütününe gösterdiği itaati, yurttaşlığın gereği olarak görmekte ve kendisine verilen cezaya rıza gösterirken gerekçesini şu şekilde açıklamaktadır:²²⁹

“(...)Bizim kurallarımıza göre, kenttin yurttaşı olarak yaşamaya üzere vardığımız anlaşmaya rağmen, buradan kaçmaya çalışmakla ancak aşağılık bir kölenin davranacağı gibi davranıyorsun. Her şeyden önce, bizim kurallarımıza göre yaşamayı sadece lafta değil de gerçekten kabul ettin mi etmedin mi? Sen önce buna cevabını ver. Deseler ne karşılık verebiliriz? Söylediklerini kabul etmekten başka çaremiz var mı? Eğer kaçarsa Bu davranışlarınla seni mahkum eden yargıçların haklı bir mahkumiyet kararı verdiklerine inananların tezlerini güçlendireceksin.”

Görüldüğü gibi Sokrates sitenin temel işleyişine karşı değildir, o, haksız bulduğu tekil hukuk normuna karşı çıkmaktadır. Otoritenin tümüyle reddi Sokrates için büyük bir sorun teşkil etmektedir. Bu yüzden ona göre sivil itaatsizlik anarşizmle ilişkilendirilebilecek bir kavram değildir.

Rawls sivil itaatsizliğin, ciddi adaletsizliklerle karşılaşılsa dahi genel anlamda adil olduğuna inanılan toplumlar için geçerli olabileceğini savunmaktadır. Rawls’a göre adil toplumun ön koşulu ise, demokratik yönetim biçiminin varlığıdır. Demokratik sistemi tehlikeye sokabilecek eylemlerin, sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirilmesi yanlış olacaktır. Bu nedenle sivil itaatsizliğin başka yönetim biçimlerinde uygulanamayacağı, istisnalar dikkate alınmazsa başkaldırı içeren eylem ve yönetim biçimlerine konu edilemeyeceğini savunmaktadır.²³⁰

Arendt sivil itaatsizlik eylemlerinin, belirli sayıda yurttaşın alışılmış yollar tıkandığında, itirazları dikkate alınmadığında ya da hükümetin yaptırımlarının anayasaya uygunluğunun ciddi biçimde kuşku uyandırdığı dönemlerde ortaya çıkacağını

²²⁹ Platon, *Sokrates’in Savunması*, Çev: Ari Çokona, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, ss.81-82.

²³⁰ Çiçek, Aydın, a.g.e., ss.242-243.

ifade etmektedir.²³¹ Devletin içerisinde, mevcut güç dağılımında dengenin bozulmasına karşılık, dengenin yeniden sağlanması için sivil itaatsizlik işlevsel olacaktır. Özellikle Amerikan toplumu için sivil itaatsizliğin önemini vurgulayan Arendt, demokrasi ve sivil itaatsizlik ilişkisini sistemin güncellenmesi ve gelişmesi bağlamında siyasal ve toplumsal bir kazanım olarak görmektedir. Sivil itaatsizliğin içinde barındırdığı sivilite ve itaatsizlik olguları demokrasinin gelişmesine katkı sağlamaktadır.²³²

Sonuç olarak sivil itaatsizlik kavramı, belli kurallarla sistematize edilmiştir. İtaatsizlik; sadece ciddi ve sorumluluk gerektiren itaatin sonucunda haksızlık olarak algılanan kuralların ve uygulamaların ortadan kalkmadığı durumlarda kullanılmaktadır. Her itaatsizlik eylemi de sivil itaatsizlik değildir. Sivil itaatsizlik yasalardan bilinçli şekilde kopma halidir. Bu ihlalin bilinçli olması, protesto araçlarına şiddetsizlik sınırlaması getirmektedir.²³³ Başvurulan itaatsizlik eyleminde sistemi ortadan kaldırmak bir tarafa, muhaliflere en ufak bir zarar verilmesi dahi reddedilmektedir. Yurttaşların görme, kavrama ve adalet duygularına çağrı amacı güdülmekte ve sistemin aksayan yönlerinin telafisi amaçlanmaktadır.

Tüm bu değerlendirmelerden sonra sivil itaatsizlik ile anarşizm arasında bazı ilişkiler olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Her ne kadar sivil itaatsizlik teorisyenlerinin bir kısmı sivil itaatsizliği demokrasiyi güncellemek, haksızlıkların giderilmesi ya da dezavantajlı grupların entegrasyonu için bir araç olarak görse de sistemin değişmesini sağlayabilecek bir eylem biçimi olduğu göz ardı edilmemelidir. Özellikle demokratik olmayan yönetimlerde gerçekleştirilecek yoğun katılımlı eylemlerin sistem dönüşümü sağlayacak potansiyeli bulunmaktadır. Buna örnek olarak 1979'da İran'da gerçekleşen devrimi gösterilmektedir. Bir takım haksızlıkların ortadan kaldırılması amacıyla başlatılan sivil itaatsizlik eylemleri, sistemin seküler bir yapıdan teokratik bir yapıya dönüşmesinde rol oynamıştır.²³⁴ Her ne kadar sonuç anarşizm olmasa da yeni bir yönetim formunun ortaya çıktığı görülmektedir.

Sivil itaatsizlik eylemleri geniş katılıma ulaştığında, eylemcilere karşı alınan tedbirler sertleştiğinde, eylemcilerin talepleri uzun süre karşılık bulmadığında eylemi

²³¹ Hasan Çiçek, *Hannah Arendt; Şiddet Karşısı Söylem*, Van: Bilge Adamlar, 2009, s.142.

²³² Çiçek, Aydın, a.g.e., s.244.

²³³ Habermas, *Sivil İtaatsizlik*, ss.35-36.

²³⁴ Çiçek, Aydın, a.g.e., s.274.

organize edenlere büyük sorumluluk düşmektedir. Kamuoyunun vicdanına seslenen ve adaletsizliğin giderilmesini amaçlayan eylemciler, eylemin sistemsel bir krize dönüşmemesi için sivil itaatsizliğin kendine özgü kurallarına uygun hareket etmelidir.

SONUÇ

Tarihsel süreçte Tanrı'nın üstün yeteneklerinin; özellikle yöneticilik, egemenlik, sahip/malik olmak, hesaba çekmek ve yargılamak gibi otoriter özelliklerinin insanla ilişkilendirilerek, iktidarın Tanrı'nın bir temsilcisi olarak görüldüğü dönemler olmuştur. Bu yaklaşım otoriteye teolojik bir meşruiyet kazandırmış, insanların otoritenin emirlerine ve uygulamalarına karşı çıkması engellenmeye çalışılmıştır.²³⁵ Fakat bu düşünce, iktidarların keyfi baskıları, zorbalıkları ve adaletsizlikleri arttıkça, yerini mutlak iktidarı sorgulama ve yönetim gücüne ortak olma düşüncesine bırakmıştır.

Sophokles'in M.Ö.440'larda yazdığı ünlü tragedyası Antigone'de, taht için birbirlerine karşı savaşan kardeşler Eteokles ve Polyneikes ölürler. Kalan tek erkek varis dayıları Kreon'dur ve tahta o geçer. Kral Kreon Eteokles'in devlet töreniyle gömülmesini emrederken, Polyneikes'i vatan haini ilan eder ve gömülmesini yasaklar. Antigone ağabeyinin cesedinin gömülmeyecek olmasını kabullenemez ve kralın yasaklamasına rağmen cesedi gömer. Bu karşı çıkışı Kral Kreon'a şöyle açıklar:

*“Senin buyruklarının, ölümlü oldukları için, tanrıların yazıya dökülmemiş, şaşmaz emirlerini geçersizleştirme gücü taşıyacak kadar sağlam olduklarını düşünmedim. Çünkü Tanrıların emirleri yalnızca dün ve bugün değil hep canlıdır ve hiç kimse ne kadar zaman önce tebliğ edildiklerini bilmez.”*²³⁶

Hegel, Antigone'nin namına konuştuğu yasayı, kadim Tanrıların yazıya dökmedikleri, yalnızca etkin bir iz olarak kendini belli eden yasayla özdeşleştirmiştir. Dil aracılığıyla iletilemeyen bu yasalar tam olarak bilinebilir değildir ama devlet bunlara şiddetle karşı durması gerektiğini bilmektedir.²³⁷ Ben bahsi geçen bu yasanın insanda tezahürünün vicdan olduğunu düşünüyorum. Yani aslında Antigone, kendisini ölüme götüren bu başkaldırıcı, içindeki yasanın yazılı yasaya karşı galip gelmesiyle yapmıştır.

Kralın karşısına çıktığında yaptığı başkaldırıcıyı inkar etmez ve eylemini üstlenir ve Antigone dünya edebiyatının ilk “direniş” örneğidir. Birçok düşünür ve kuramcı sivil

²³⁵ Şinasi Gündüz, “Otoritenin Teolojik Meşruiyeti: Kutsal Bir Fenomen Olarak Otorite”, 2017, www.dergipark.org.tr, s.15-17 (28.04.2019)

²³⁶ Judith Butler, “Yazıya Dökülmemiş Yasalar, Sapmış Aktarımlar”, *Antigone'nin İddiası Yaşam ile Ölümün Akrabalığı*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007, s.58.

²³⁷ Butler, a.g.e., s.59.

itaatsizliği tanımlarken ve temel özelliklerini belirlerken, sivil itaatsizliğin vicdana dayanması gerektiğini savunmuştur. Sivil itaatsizlik eylemcisi yasa ile vicdan ikileminde vicdandan yana tavır koyar. Sivil itaatsizlik eylemcisi vicdanıyla çelişen, adaletsiz olduğuna inandığı yasalara ya da kurallara karşı bilinçli ve aktif şekilde başkaldıran kişidir.

Şiddetsizliğin bir yöntem olarak seçen sivil itaatsizlik, modern dünyanın şekillenmesini sağlayan siyaset kurumuna ve onun şiddetine karşı bir savunma mekanizması olarak varlığını sürdürmektedir. Her ne kadar belli bir ölçüde maddi zarara göz yuman görüşler olsa da sivil itaatsizlik eylemcileri her türlü şiddeti reddetmişlerdir. Şiddetsizlik insan onuruna ve kişiliğine duyulan sayğıdan kaynaklanmaktadır ve zaten sivil itaatsizlik eylemleri insan onurunu zedeleyen siyasi normlara karşı yapılmaktadır. Sivil itaatsizlik eylemcisi vicdanına hesap vermektense, yasalara hesap vermeyi tercih etmektedir. Sivil itaatsizi harekete geçiren vicdan, aynı zamanda kamu vicdanını harekete geçirmeyi hedeflemektedir. Eylemci kendi vicdanıyla kolektif (kamu) vicdanı arasında bir bağ kurmaya çalışır. Vicdani kararların sübjektif olduğu ve yurttaşların aynı probleme aynı tepkiyi vermeyebileceğini savunan görüşler de mevcuttur. Fakat sivil itaatsizlik eylemleri din, dil, ırk ya da ideolojik ayırım gözetmeden her türlü ayrımcılığa, adaletsizliğe ve şiddete karşı yapıldığı için insanların çoğunun destekleyeceği düşünölmektedir.

Çalışmada ayrıntılarıyla incelediğimiz üzere, sivil itaatsizliğin iki ana noktada tartışmalı olduğu görölmektedir. Birincisi sivil itaatsizlik eylemi, çoğunluğun katıldığı kolektif bir eylem midir yoksa bireysel bir eylem midir? Bu noktada eylemin anlamı ve başarısı belirleyici olmaktadır. Sokrates ve Thoreau gibi düşünürler sivil itaatsizliğin bireysel bir eylem olduğunu, vicdani ret gibi yalnızca kişinin kendini bağlayan eylemlerin de haksızlıklara ve adaletsizlere dikkat çekebileceğini savunurlar. Örneğin Thoreau vergi ödemeyerek gerçekleştirdiği protestosunda, halkı hükömete karşı eylem yapmaya teşvik etme amacında değildi. Çünkü o kitlesel hareketlerle temel politik zihniyet arasında ortak noktalar olduğunu, bu yüzden kişisel pratiklerin daha önemli olduğunu düşünmektedir.²³⁸ Aynı şekilde Sokrates de mevcut koşullar nasıl olursa olsun her bireyin kendi eylemlerinden sorumlu olduğunu ve eylemlerinin sonuçlarına

²³⁸ Kırılı, a.g.m., s.450.

katlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Sokrates ve Thoreau'nun aksine Arendt ve Dworkin sivil itaatsizlik eylemlerinin amacına ulaşması için çoğunluğun desteğinin alınması gerektiğini iddia etmektedir.

Kamusal alanda gerçekleştirilen çağruların ve eylemlerin gücünü, kişinin vicdani sesinden değil; bu düşünceyi paylaşanların sayısından aldığı vurgulamaktadır. Anlamlı sayıda yurttaşın, geleneksel yöntemler tükendiğinde başvuracakları sivil itaatsizlik yöntemleri ve itirazlar, yanlış olduğu düşünülen hükümet politikalarının değişmesinde önemli rol oynayacaktır.

Bir diğer tartışma noktası olan sivil itaatsizliğin hangi politik sistemde işlevsel olduğu yine hukukçular ve siyaset bilimciler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Habermas, Rawls ve Saner gibi siyaset bilimciler, sivil itaatsizlik eyleminin gerçekleştirilebilmesi için ön şartı, belli ölçüde adil bir demokratik sistemin varlığı olarak belirlemektedir. Sivil itaatsizlik eyleminin herhangi bir direnme biçimi değil; yapılan yanlışları ve haksızlıkları dile getirme ve demokratik süreçteki bir eksikliği tartışmaya açma konusunda oldukça işlevsel bir yöntemdir. Var olan demokratik ve hukuki düzeni kendine referans alarak muhalefet etme biçimidir. Sivil itaatsizlik eylemleri sistemin belli ölçüde adil olduğu varsayılarak yapılır ve halkın adalet duygusuna çağrı niteliği taşır. Bu yüzden sistemin geneline değil tekil haksızlıklara, adaletsiz kararlara ve uygulamalara karşı yapılır. Bu yüzden bir devrim ya da ihtilal amacı taşımaz. Sivil itaatsizlik gerçekleştirilirken pozitif hukukun ötesinde, çoğunluğun iradesini değil adalet esas alınmaktadır. Habermas sivil itaatsizlik eylemlerinde yasallık arayışının, normalleştirme arayışına paralel olacağını bu yüzden sivil itaatsizliğin yasallıkla meşruluk arasında bir yerde kalması gerektiğini vurgulamaktadır.²³⁹ Sivil itaatsizlik ancak demokratik devletin meşrulaştırıcı anayasal ilkeleri ve sahip olduğu pozitif hukukun ötesinde bir anlam ifade ettiğinde gerçek işlevini yerine getirebilecektir. Bunun yanı sıra sivil itaatsizlik eylemlerinin özelliği olan, eylemin cezai sorumluluğunu üstlenerek eylemin bilinçliliği ve samimiyetinin belli edilmesi yalnızca hukuk devletlerinde gerçekleştirilebilir. Çünkü ahlaki olarak meşru fakat yasa dışı olan sivil itaatsizlik eyleminin sonucunda üstlenebileceğinden fazla bir cezai yaptırımla karşılaşması, eylemci ya da eylemciler için oldukça zorlayıcı olabilmektedir. Sonuç

²³⁹ Kırılı, a.g.m., s.450.

olarak sivil itaatsizlik eylemleri demokratik devletlerde politik kültürün ayrılmaz bir parçası olarak demokrasinin daha ileri bir seviyeye taşınması için oldukça güçlü, reformist bir direniş yöntemidir.

Demokratik olmayan devletlerde ise sivil itaatsizlik eylemleri farklı amaçlarla yapılmaktadır. Yürürlükte olan siyasete aktif olarak muhalefet etmek ya da direnmek yerine, haksız bulunan uygulamalara destek vermeyerek politik alandan çekilmek, kişinin yapılan haksızlığa en azından ortak olmamasını sağlamaktadır. Bu tavır totaliter düzende büyük bir dönüştürücü etkiye sahip olmasa bile, kişiye kendi vicdanıyla hareket etme alanı sağlamaktadır. Otoriter yönetimlerde ise itaat sistemin desteklenmesi, itaatsizlik ise direnişi göstermektedir. İtaatsizlik hali kişi sayısı ile bağlantılı olarak yeni bir sistemin kuruluşu için bile etkili olabilmektedir.

Şiddet ve baskıdan bunalan yurttaşlar, kendilerinden çok daha az sayıda olan yönetim tabakasına olan desteklerini kestiklerinde ya da boyun eğmekten vazgeçtiklerinde otoritenin dönüşmesini sağlayabilirler. 1579 yılında İsviçre’de yayımlanan “Vindiciae contra Tyrannos” (Tiranlara Karşı Direnme Hakkı) risalesinde şöyle açıklamıştır:

“...Halk kralı yüzüstü bırakıversin, hemen yere devrilir. Bu devin temelini altından çekin, Rodos”taki koca Apollon heykeli (Colossus) gibi, ayakta duramaz; devrilip paramparça olur...”²⁴⁰

Sonuç olarak sivil itaatsizlik eylemi şiddetsiz bir direniş, barışçıl bir devrimdir. Politik ve hukuki sorumluluk üstlenerek yapılacak sivil itaatsizlik; var olan yanlış düzenden değil adaletten yana, onursuz bir boyun eğiştenden değil insana saygıyı esas alan onurlu bir yaşamdan yana olanların gerçekleştirdiği bir eylem biçimidir. Çalışmamı sorumlu bir yaşam, erdem ve sivil itaatsizlikle özdeşleşen Sokrates’in son dileğiyle bitirmek istiyorum:

“Sizden dileyeceğim bir şey daha kaldı: çocuklarım büyüdüleri zaman, Atinalılar, erdemden çok zenginliğe yahut herhangi bir şeye düşkünlük gösterecek olurlarsa, ben sizinle nasıl uğraşmışsam, siz de onlarla uğraşınız, onları cezalandırınız; kendilerine, kendilerinde olmayan bir değeri verir, önem vermeleri gereken şeye

²⁴⁰ La Boétie, a.g.e., s.8.

önem vermez, bir hiç oldukları halde kendilerini bir şey sanırlarsa, ben sizi nasıl azarlamışsam, siz de onları öyle azarlayınız. Bunu yaparsanız, bana da, okullarıma da doğruluk etmiş olursunuz. Artık ayrılmak zamanı geldi, yolumuza gidelim: ben ölmeye, siz yaşamaya. Hangisi daha iyi? Bunu Tanrı'dan başka kimse bilemez.”²⁴¹

²⁴¹ Kırılı, a.g.m., s.447.

KAYNAKÇA

- AKAL, Cemal Bali. *Varolma Direnci ve Özerklik Bir Hak Kuramı için Spinoza'yla*. Ankara : Dost Yayınları, 2004.
- AKAY, Ali. *Michael Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2000.
- ALLAN, Trs. «'Citizenship and Obligation: Civil Disobedience and Civil Dissent'.» *Cambridge Law Journal* 89, no. 89 (1996): 91.
- AMBARLI, Şeniz. «Baskıya Karşı Direnme Biçimi Olarak Sivil İtaatsizlik ve Meşruluğu Sorunu.» *Yönetim Bilimleri Dergisi*, no. 5 (2007): 74.
- ARENDT, Hannah. «Sivil İtaatsizlik.» *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik* içinde, çeviren Yakup Coşar, 98. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- ARENDT, Hannah. «Sivil İtaatsizlik.» *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik* içinde, çeviren Yakup Coşar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- ARENDT, Hannah. *Şiddet Üzerine Seçme Eserler 6*. Çeviren Bülent Peker. İstanbul: İletişim , 1997.
- AYGÜN, Tarık. *Efendiliğin Reddi, M.Gandhi, M.Luther King ve Doğrudan Eylem*. İstanbul: Versus Kitap, 2006.
- BEDAU, Hugo Adam. «Civil Disobedience and Personal Responsibility For Injustice, Civil Disobedience.» *Sivil İtaatsizlik* içinde, yazar Şükrü Nişancı, 193. 2003.
- CALABRESE, Andrew. «'Virtual Nonviolence? Civil Disobedience and Political Violence In The Information Age'.» May 2004: 327.
- COŞAR, Yakup. «Kavram ve Eylem Olarak Sivil İtaatsizlik.» *Varlık Dergisi*, no. 1074 (1997): 2.
- COŞAR, Yakup. «Sivil İtaatsizlik.» *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik* içinde, 10. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- ÇAĞIL, Orhan Münir. «Felsefenin Işığında Hürriyet, Adalet, "Hukuk Devleti" ve " Hukuk Kültürü".» *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 26, no. 1-4 (1960): 285.
- DAHL, Robert A. *Demokrasi Üzerine*. Çeviren Betül Kadioğlu. İstanbul: Phoenix Yayınları, 2010.

- DAHL, Robert. *Demokrasi Üstüne*. Çeviren Betül Kadioğlu. Ankara : Phonix Yayınları, 2001.
- DWORKİN, Ronald. «Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pragmatizi.» *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik* içinde, çeviren Yakup Coşar, 147. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- FLEİSH, Nicolaus. *Sivil İtaatsizlik* içinde, yazar Hayrettin Ökçesiz, 109-110. İstanbul: Afa Yayınları, 1994.
- FUNG, Archon. «Democratic Theory and Political Science: A Pragmatic Method.» *American Political Science Review*, no. 3 (Ağustos 2007).
- GALTUNG, Johan. «Gandhi ve Alternatif Hareket, Teoride Satyagraha-Normlar.» *Kamu Vicdanına Çağrı-Sivil İtaatsizlik* içinde, çeviren Yakup Coşar, 217-219. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- GOLDMAN, Emma. *Anarşizm Neyi Savunur?* Çeviren Derya Kömürcü. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2012.
- GÜRİZ, Adnan. *Hukuk Felsefesi* içinde, 18-19. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006.
- H.DAVID Thoreau, Mohandas K.Gandhi. *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*. Çeviren Fatma Ünsal C.Hakan Aslan. Ankara: Vadi Yayınları, 2012.
- HABERMAS, Jürgen. *Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak*. Çeviren İlknur Aka. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- HABERMAS, Jürgen. "*Sivil İtaatsizlik*". Çeviren Hayrettin Ökçesiz. İstanbul: Afa Yayıncılık, 1995.
- HABERMAS, Jürgen. «Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletin Denektaşı. Almanya'da Otoriter Legalizm Karşıtlığı.» *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik* içinde, çeviren Yakup Coşar, 128. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- HARDİNG, Walter. «Sivil İtaatsizlik'e Giriş.» *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş* içinde, 26. Ankara: Vadi , 2012.
- GİLLES Luneau José Bové *Sivil İtaatsizliğe Çağrı* içinde, çeviren Işık Ergüden, 164. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- KAĞITÇIBAŞI Çiğdem, *Yeni İnsanlar Ve İnsanlar*, yazar, 349. İstanbul: Evrim Yayınları, Böl. 10, 1997.
- KANT, Immanuel. *Ahlak Metafizikinin Temellendirilmesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1982.

- KRIELE, Martin. «Ziviler Ungehorsam Und Widerstand- Naturrechtlich Gerechtfertigt?» *Argumentum Sempozyum Özel Sayısı*, Temmuz-Aralık 1993: 691-694.
- NİŞANCI, Tarık Ş. «Sivil İtaatsizlik.» *Sivil İtaatsizlik* içinde, yazar Tarık Ş. Nişancı, 172. İstanbul: Okumuş Adam Yayıncılık, 2003.
- KABOĞLU Ö., İbrahim. *Özgürlükler Hukuku*. İstanbul: Afa Yayıncılık, 1999.
- ÖKÇESİZ, Hayrettin. «"Hukuk Kültürünün Yapısını Nomos-Physis (Toplum-Kültür-Doğa) Çevresinde Yedi Üçüzlü Bir Kurguyla Açıklama Şemasında Egemenliğin İrdelenmesi".» *13.STK Sempozyumu*. İstanbul, 27-28 Haziran 2003. 11.
- ÖKÇESİZ, Hayrettin. «Sivil İtaatsizlik.» *Sivil İtaatsizlik* içinde, yazar Hayrettin Ökçesiz, 24. Afa Yayıncılık, 1996.
- ÖKÇESİZ, Hayrettin. «Sivil İtaatsizlik Kavramı ve Olgusu.» *Sivil İtaatsizlik* içinde, 11-12. İstanbul: Afa Yayınları, 1995.
- ÖZLEM, Doğan. «Sivil İtaatsizlik Üzerine Bir Felsefi İnceleme Denemesi.» *Sivil İtaatsizlik Disiplinlerarası Kolokyum* içinde, düzenleyen: Hayrettin Ökçesiz, 86. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı, 1999.
- PLATON. *Sokrates'in Savunması* içinde, çeviren Samih Rifat, 41. İstanbul: K Kitaplığı, 2003.
- PLATON. «Kriton,Diyaloglar.» *Kriton,Diyaloglar* içinde, yazar Platon, çeviren Tanju Gökçöl, 19. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986.
- PLATON. «Sokrates'in Savunması.» *Sokrates'in Savunması* içinde, yazar Platon, çeviren Samih Rifat, 38. İstanbul: K Kitaplığı, 2003.
- DREIER R.. «Widerstandsrecht und ziviler Ungehorsam im Rechtsstaat.» *Sivil İtaatsizlik* içinde, yazar Jürgen Habermas, 10. 1995.
- RAWLS, John. «Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı.» *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik* içinde, çeviren Yakup Coşar, 56. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- RAWLS, John. «Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı.» *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik* içinde, çeviren Yakup Coşar, 63. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- RAWLS, John. «Theory of Justice.» *Rawls ve Maclyre İki Adalet Arasında Liberal ve Komüniteryan Düşüncelerin Çatışma Alanı* içinde, yazar Solmaz Zelyurt Hünler, 69. Ankara: Vadi Yayınları, 1997.
- SADURSKI, Wojciech. *İfade Özgürlüğü ve Sınırları*. Çeviren M.Bahattin Seçilmişoğlu. Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu Avrupa Komisyonu, 2002.

- SCHAUER, Frederick. *İfade Özgürlüğü Felsefi Bir İnceleme*. Çeviren M.Bahattin Seçilmişoğlu. Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, 2002.
- STRATHEN, Paul. «Doksan Dakikada Sokrates.» *Doksan Dakikada Sokrates* içinde. İstanbul: Gendaş Yayınları, 1998.
- THOREAU, Henry David. «Sivil İtaatsizlik.» *Sivil İtaatsizlik* içinde, 10. İstanbul: Kafekültür Yayıncılık, 2013.
- TUNÇAY Mete *Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar* içinde, çeviren, 61. Ankara: A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Cilt 21969.
- TÜRKBAĞ Ahmet Ulvi Türkbağ, Niyazi Ökten. *Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet*. İstanbul: Der Yayıncılık, 2003.
- WOODCOCK, George. *Anarşizm Bir Düşünce Hareketinin Tarihi*. Çeviren Alev Türker. İstanbul , 2001.
- YEL, Ali Murat. «Savaş Karşıtı Şarkılar ve Sivil Toplum.» *Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*, no. 3 (2003): 77.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Özge Arın BOZTOPRAK
Tez Adı	Sivil İtaatsizliğin Politik Anlamı
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Prof.Dr. Derda KÜÇÜKALP
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 19.08.2019

İmza :